

SERES ATTILA

Nemzeti erekyéinket egy politikai fogolyért

Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás és az 1848–1849. évi szabadságharc honvédszászlóinak kicseréléséről (1940)¹

Egy sokat emlegetett történelmi esemény

„Sztálin elvtárs kezdeményezésére a szovjet kormány mindent elkövetett, hogy közvetlen tárgyalások útján kiszabadítsa Rákosi elvtársat a magyar fasiszta fenevadak karmaiból. Ilyen tárgyalásokat kezdett a szovjet kormány 1925-ben és 1934-ben is, a legkomolyabb áldozatokat vállalva Rákosi elvtárs kiszabadítása érdekében. Az ellenforradalmi magyar kormányt azonban sem a felajánlott előnyök, sem a jobb szomszédi viszony lehetősége nem bírták rá ekkor arra, hogy kiengedje börtönéből legjobban félt, legjobban gyűlölt ellenfelét. A Bolsevik Párt és a szovjet kormány nem adták fel a harcot. Amikor 1940-ben új helyzet állott elő a nemzetközi viszonyokban, és a Szovjetunió és Magyarország között bizonyos átmeneti közeledés jött létre, a szovjet kormány újra megpróbálta kiszabadítani Rákosi elvtársat. A kitartó harc és szívós küzdelem most végre meghozta gyümölcsét: Rákosi elvtárs 1940. október 30-án kiszabadult börtönéből és a Szovjetunió szabad földjére léphetett” – írta 1950-ben Réti László, a *Magyar Munkásmozgalmi Intézet* igazgatója a Rákosi két peréről szóló szemelvénygyűjtemény előszavában.²

Jelenlegi ismereteinkkel visszatekintve nyilvánvaló, hogy a túlnyomórészt az 1920-as, 1930-as évekből származó sajtókivonatokra, és a háború után lejegyzett visszaemlékezésekre, illetve részben már publikált bírósági peranyagra támaszkodó kötet összeállításának elsősorban aktuálpolitikai indíttatásai voltak.³ Az ellenforradalmi korszakban összesen több mint öt évet börtönben letöltő Réti László maga sem tagadta, hogy Rákosinak a fegyházban tanúsított magatartását, ahogyan ő fogalmazott, „legendás küzdelmét”, vagyis kitartó ragaszkodását elveihhez a rendkívül nehéz lelki és fizikai megpróbáltatásokat igénylő zárt körülmények ellenére, példaként kívánják az ifjúság elé állítani, mert annak „nevelő ere-

1 A szerző moszkvai kutatásaihoz a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Külföldi Magyar Kulturális Intézetek Igazgatóságának Klebelsberg Ösztöndíjában részesült. A szerző ezúton szeretné megköszönni Petrák Katalinnak és Kolontári Attilának a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségüket.

2 A Rákosi-per. Összeáll. Györffy Sándor. Bp. 1950. 8–9.

3 Rákosi 1935. évi perének perbeszédai és az ítélet szövege megjelent: A Rákosi per. Vád – védelem – ítélet. Bp. 1935.

je és lelkesítő hatása” van. A kötet anyaga – akárcsak a több árnyalatlan megállapítással teletűzdelt fentebbi idézet – így legfeljebb a korabeli kutatási lehetőségek által behatárolt addigi tudományos színvonalat és a politikai célzatosság által befolyásolt történeti felfogást tükrözi. A könyvet lapozva az a benyomásunk alakulhat ki, hogy Rákosi két pere, életének a fegyházban eltöltött időszaka, és kiengedése, korrelációban áll a különféle munkásszervezetek nemzetközi kampányának, valamint a baloldali és polgári értelmiségiek tiltakozó felhívásainak sorozatával. Úgy véljük ugyanakkor, hogy időszerű lenne kiemelni Rákosi börtönéveit ebből az értelmezési keretből, mivel nem egyértelmű, hogy a nyilatkozataiban a bírói hatóság szuverenitását hangoztató magyar politikai vezetés engedett-e a nemzetközi nyomásnak a Rákosi ellen indított két bírósági eljárás kritikus szakaszaiban. Persze, ennek a problémának a végleges tisztázása még további kutatásokat igényel, főleg a peranyag és az igazságszolgáltatási szervek irategyütteseinek bevonásával, egyelőre mégis óvakodnánk attól, hogy a két per negatív nemzetközi visszhangjának Rákosi további sorsa szempontjából megítélt jelentőségét és főleg eredményességét túlhangsúlyozzuk. Mindenesetre ennek a kissé mesterségesen létrehozott buroknak a lehántása rávilágít arra, hogy Rákosi kicserélésének és a csere – első peréig visszavezető – előtörténetének rekonstruálásában milyen más súlypontok lehetnek még mérvadóak.

A Kádár-rendszer idején nem született olyan önálló monográfia vagy tanulmány, amely a magyar kommunista vezető és az 1848–1849-es honvédszászlók cseréjének történetével érdemben foglalkozott volna, ezért az erre utaló szerzők adataikat csak az említett, 1950-ben több kiadást megért kötet anyagából, vagy a téma forrásainak tanulmányozására rendelkezésre álló, jórészt az eseményeket utólag visszaidéző, ezért a szubjektumnak nagymértékben kitett retrospektív forrásokból (memoárok) meríthették.⁴ Jóllehet, ezek a munkák már nem tartalmaznak hasonlóan differenciálatlan, Sztálin személyét és vélt szerepét indokolatlanul és ennyire didaktikusan az események középpontjába helyező, vagy Rákosi glorifikálását célzó megközelítéseket.⁵ A téma feldolgozatlanságával magyarázható az is, hogy a rendszerváltás során vagy azután keletkezett hazai szakirodalom – s ezen belül is főként összefoglaló munkák – csupán egy-egy mondatnyi vagy bekezdésnyi közlésre szorítkozik ezzel a történeti diskurzusban egyébként nemritkán emlegetett eseménnyel kapcsolatban.⁶ Először Ormos

4 *Domokos József*: Emlékezik egy kommunista védőügyvéd. Bp. 1979. 321–363. A másik két visszaemlékezés maguktól az események főszereplőitől származik: *Vas Zoltán*: Visszontagságos életem. Bp. 1980. (Tények és tanúk) 15–29.; *Rákosi Mátyas*: Visszaemlékezések 1940–1956. 1. Szerk. Feilt István–Gellériné Lázár Mária–Sipos Levente. Bp. 1997. 1–16.

5 Itt elsősorban Péter János egykori külügyminiszter monográfiáját említenénk. *Péter János*: A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok történetéből 1939–1941. Bp. 1979. 107–108.

6 A kérdést érinti – a teljesség igénye nélkül felsorolva – pl. *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Bp. 1988. 247.; *C. A. Macartney*: Teleki Pál miniszterelnöksége 1939–1941. Bp. 1993. 66–67., 204–205.; *Czetler Antal*: Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Bp. 1997. 263–264.; *Ormos Mária*: Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Debrecen, 1998. (Történelmi Kézikönyvtár) 226–227.; *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Bp. 2000. 275.

Mária hívta fel a figyelmet arra, hogy a Rákosi kicseréléséről folytatott 1940. évi „tárgyalások” háttere „egyelőre nem eléggé ismert”.⁷

Az eddig napvilágra került információk alapján a következő kép rajzolódhatott ki előttünk: 1940 őszén a szovjet kormány kezdeményezte Rákosi szabadon engedését, amibe a magyar kormány beleegyezett, s a két állam külügyi, külképviseleti szerveinek a közvélemény előtt titkolt megállapodása értelmében az 1848–1849. évi szabadságharc honvédszászlóinak visszaadásáért cserébe a hírhedt politikai fogoly a Szovjetunióba távozhatott. Igaz, éppen egy közelmúltban megjelent Rákosi-életrajz szerzője ezzel homlokegyenest ellenkező módon interpretálta a korabeli történéseket. Eszerint Magyarország próbálkozott több alkalommal Rákosi kicserélésével, de hasztalan, mert „Moszkvának a börtönben volt rá szüksége”, ugyanis az ott átélt szenvedéseinek bemutatása révén kívánt mártírt csinálni belőle. Sőt, „a világ szemében a Rákosi-per a Komintern kiválóan megszervezett akciója volt”, hiszen a kommunista világszervezet annak segítségével megfelelőképpen szemléltethette a nemzetközi munkásság számára az ellenforradalmi rendszerek borzalmait.⁸ Látható tehát, hogy a probléma 1925-től 1940-ig tartó fejlődési íve és végkimenetele ellentétesen is megítélhető, ami végső soron abból fakad, hogy a releváns orosz dokumentáció tekintélyes hányada nehezen hozzáférhető, de a rendelkezésre álló magyar forrásbázis is hiányosan feltárt.

Az orosz levéltárakban végzett kutatásaink alapján nemrég olyan iratokra bukkantunk, amelyek megerősítették azt a korábbi vélekedésünket, hogy eddigi ismereteink a csere aktusát övező események egy leegyszerűsített magyarázatát közvetítették. E munkánkban elsősorban Rákosi kicserélésének egészen az első peréig visszanyúló genezisést, diplomáciatörténeti háttérét és a szovjet–magyar államközi viszonyban Rákosi ügyére gyakorolt hatását kívánjuk megvizsgálni. Ezen belül megpróbáljuk megválaszolni, hogy kik és milyen szerepet játszottak a csere lebonyolításában, s egyáltalán hogyan zajlott le Rákosi életének ez a mérföldkőnek számító epizódja? (Terjedelmi okok miatt nem vállalkozhattunk az ügy esetleges belpolitikai vonatkozásainak bemutatására, ami egy önálló tanulmány tárgya lehetne.) Ugyancsak tisztázásra vár az a terminus is, ami a Szovjetunióba történő távozását lehetővé tevő jogi procedúrát írja le, hiszen életfogytiglani büntetésének teljes tartamát még nem töltötte ki 1940-ben, így a szakirodalom általában „szabadon engedésről”, de néhol „amnesztiáról”,⁹ néhol „szabadlábba helyezésről”¹⁰ beszél, igaz, az utóbbi kettő idegen nyelvekből fordított szövegekben szerepel. Bár a gyakorlatban valóban a „szabadon en-

7 Ormos M.: i. m. 226–227.

8 *Pünkössti Árpád*: Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa. Bp. 2004. 59. Thomas Sakmyster véleménye szerint Rákosinak még szerencséje is volt, hogy az 1930-as évek végén magyarországi börtönben ült, mert így túlélte ekkor a moszkvai magyar emigráció körében is végigsöprő tisztogatásokat. *Thomas Sakmyster*: Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. Bp. 2001. (Helikon Universitas. Történelemtudomány) 365.

9 Pl. C. A. *Macartney*: i. m. 66–67.

10 Pl. *Czettler A.*: i. m. 263–264.

gedéséről” volt szó, Rákosi későbbi személyi és talán politikai mozgástere felől nézve a megfelelő jogi kategória precíz használata egyáltalán nem mellékes szempont.

Rákosi első pere

1925. szeptember 22-én a *Budapesti Rendőrfőkapitányság* letartóztatta az illegálisban lévő kommunista mozgalom újjászervezésére nem sokkal korábban Magyarországra érkezett Rákosi Mátyást. Azt ezt követő események sora széles körben ismert: a rendőri akciók nyomán szeptember 24-én estig még több mint negyven személyt tartóztattak le. Rákosit és négy társát (Vas Zoltánt, Gógös Ignácot, Őri Károlyt és Hámán Katót) lázadás büntetvével statáriális bíróság elé állították, amely november 14–16. között tárgyalta ügyüket, de azt végül rendes bíróság hatáskörébe utalta. Az 1926. július 12–augusztus 4. között zajló első Rákosi-perben a *Budapesti Királyi Büntető Törvényszék* Rákosit a törvényes állami rend megváltoztatására irányuló kísérlet vádjával nyolc év és hat hónap fegyházbüntetésre ítélte, amit 1927. január 13–15. közötti tárgyalásán a *Budapesti Királyi Ítéletábra* is jóváhagyott, így az ítélet jogerőre emelkedett.¹¹

A Rákosi ellen folytatott bírósági eljárások sorozata a Szovjetunió és Magyarország államközi kapcsolatainak egy rendkívül képlékeny szakaszán vonult végig. Mint ismert, 1924. szeptember 5-én és 12-én a két ország hivatalos képviselői Berlinben aláírták a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolataik felvételét kimondó egyezményeket, amelyeket a magyar parlament nem ratifikált az előírt határidőig, így 1925. április 14-én Moszkva elejtettnek minősítette a német fővárosban megszületett okmányokat.¹² A két állam viszonyának normalizálását ugyanakkor sem a magyar, sem a szovjet külügyi vezetés nem vette le véglegesen a napirendről, hanem egészen az 1920-as évek végéig fenntartotta. A *modus vivendi* megtalálását magyar részről gazdasági és külpolitikai szempontok is folyamatosan érlelték, így a magyar gazdaság Trianon óta húzódo válsága, illetve a szovjet állam elutasító magatartása a versailles-i békerendszerrel és az annak részét képező trianoni békével szemben. Szovjet részről leginkább a Magyarország és a kisantant közti antagonizmus, s a Románia első világháború utáni területi növekedésével szemben elfoglalt közös platform képezhetette az együttműködés alapját. A közeledési hajlam meglétét jelezte Bethlen István miniszterelnök 1926. július 27-én – tehát éppen Rákosinak a Törvényszéken zajló perével azonos időben – adott inkepusztai interjúja a *Pesti Napló* és a *Magyarország* című napilapok tudósítóinak, melyben célzásokat tett a magyar–szovjet kereskedelem

11 Életrajzi adatait részletesen ld. *Rákosi M.*: i. m. 2. 1085–1105. Rákosi biográfiai adatait a későbbiekben is a Feitl István által összeállított kronológia alapján közöljük.

12 Erre részletesen ld. *Kolontári Attila*: Magyar–szovjet tárgyalások a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről (Berlin, 1924). In: Kutatási füzetek 5. Szerk. Ormos Mária–Kánya József–Pilkhoffer Mónika. Pécs, 1999. 3–29.

szerződéses kereteinek megteremtésére.¹³ A nemzetközi konstellációt figyelembe véve a Kremlnek sem állt érdekében, hogy feladja a kiegyensúlyozott, a közlekedés lehetséges csatornáinak szabadon hagyására törekvő, s kivárára berendezkedő politikai vonalvezetését Magyarország viszonylatában.¹⁴

Rákosi elfogása után, illetőleg rögtönítélő és elsőfokú bírósági perének idején a magyar diplomácia kétféle reakcióval szembesült. Egyrészt a külföldi magyar missziókra a Rákosival szimpatizáló helyi munkásság személyesen és testületileg (szakszervezetek, munkásegyletek) írt tiltakozó levelek tömegét juttatta el, vagy demonstrációkat szervezett az illetékes magyar diplomáciai képviselők előtt. Ilyen tüntetésekre került sor például 1925. október 2-án a prágai,¹⁵ vagy 1925. október 15-én a berlini magyar követség előtt.¹⁶ A német fővárosban zajlott megmozdulással egyazon napon a *Nemzetközi Vörös Segély* is tömeggyűlést tartott Moszkvában, a Szovjetek központi székházában, ahol Kun Bélán, angol, román és olasz kommunistákon kívül felszólalt Szolomon Lozovszkij, a *Szakszervezeti Internacionálé* főtitkára, valamint Rákosi öccse, Rákosi Zoltán is.¹⁷ Ezek a demonstrációk szinte azonos koreográfia szerint zajlottak: szónokaik elítélték a magyar fehérterrort, majd egy rezolúciót fogadtak el, melyben követelték Rákosi életének megóvását, de előfordult az is, hogy megfenyegették a helyi magyar külképviselet vezetőjét. Sokat elárul, hogy a magyar missziók előjárói a Rákosi-perrel összefüggő tiltakozó akciókat (levéldömping, tüntetések, felvonulások, újságcikkek) olyan jelzőkkel illették, mint „arcátlan”,¹⁸ „kvalifikálatlan”,¹⁹ vagy „fellengzős hangnemű” és „sablonos”.²⁰

13 Bethlen nyilatkozott a Magyarországnak az összes aktuális kérdésekről. Magyarország 1926. júl. 29. 1–2.; Gróf Bethlen miniszterelnök elmondja új politikai célkitűzéseit a Pesti Naplónak. Pesti Napló 1926. júl. 29. 1–2.

14 Erről tanúskodik pl. M. M. Litvinov külügyi népbiztoshelyettes 1928. dec. 31-i előterjesztése J. V. Sztálinhoz, az OK(b)P KB főtitkárához, melyben a Szovjetunió súlyosbodó külpolitikai helyzetére hivatkozva javasolta, hogy a Kreml, ha kell, akkor akár nagyobb engedmények árán is rendezze a politikai kapcsolatait Magyarországgal. M. M. Litvinov felterjesztése J. V. Sztálinnak. 1928. dec. 31. Arhiv vnyesnyej polityiki Rosszizszkoj Federacii (= AVP RF) f. 04. op. 11. p. 68. gy. 946. l. 20.

15 Nagy László prágai ideiglenes ügyvivő jelentése Walko Lajos külügyminiszternek. 1925. okt. 3. Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 64, 101. cs., (Politikatörténeti Intézettől visszakapott iratok 1925–1927), 236/1925. res. al. sz., 2963/1925. pol. sz.

16 Wettstein János berlini ideiglenes ügyvivő jelentése Walko Lajosnak. 1925. okt. 16. Uo. 3075/1925. pol. sz.

17 Jungert Mihály revali követ jelentése Walko Lajosnak. 1925. okt. 20. Uo. 3315/1925. pol. sz. A Moszkvában székelő, 1922-ben alakult nemzetközi segélyszervezet – orosz nevének közismertebb rövidítésével MOPR, német nevén Rote Hilfe – az ellenforradalmi országokban letartóztatott és bebörtönzött kommunisták és családtagjaik anyagi szubvencionálását, valamint jogi védelmük biztosítását tartotta fő feladatának. Tevékenységére ld. *Friss Istváné: A Vörös Segély történetéről*. Párttörténeti Közlemények 13(1967) 1. sz. 101–120.

18 Korányi Frigyes párizsi követ jelentése Walko Lajosnak. 1925. nov. 10. MOL K 64, 101. cs., (Politikatörténeti Intézettől visszakapott iratok 1925–1927), 482/1925. res. al. sz., 472/1925. res. sz.

19 Masirevich Szilárd prágai követ jelentése Walko Lajosnak. 1925. okt. 17. Uo. 236/1925. res. al. sz., 3148/1925. pol. sz.

20 Utóbbi kettő a szarkazmusáról közismert Kánya Kálmán berlini követtől származik. 1926. júl. 15. Uo. 2549/1926. pol. sz.

A magyar kormány az ügyel kapcsolatban végig, egészen 1940-ig, minduntalan a magyar igazságszolgáltatás függetlenségét és szuverenitását hangoztatta, s arra figyelmeztetett, hogy a tiltakozások csak olajat öntenek a tűzre. A kormánytényezők erről alkotott véleményét plasztikusan szemléltette Pelényi János washingtoni követ 1925. október 15-i számjel-távirata, aki „a Rote Hilfe inspirációjára tiltakozó sürgönyök özönére” javasolta, hogy „ne befolyásoltassék emiatt igazságszolgáltatás szabad folyása, mert ezek amúgy is támadnak minket”.²¹ A moszkvai nagygyűlésről beszámoló Jungerth Mihály revali (tallinni) követ arra emlékeztetett, hogy annál sokkal nagyobb és országos méretű tiltakozó megnyilvánulások hatástalanok maradtak az ész és lett kommunisták elleni statáriális eljárások idején. Úgy vélte, hogy a Szovjetunióval határos kisállamokban ezekkel az eszközökkel már nem lehet eredményt elérni, de Magyarország esetében ez egy új módszer, ezért azt remélik, hogy megfélemlíthetik vele a magyar kormányt.²² Walko Lajos külügyminiszter rögtön a statáriális bíróság végzése után egy körtáviratot intézett a tiltakozásoknak leginkább kitett missziókhöz (Párizs, Bécs, Berlin, London, Prága, Washington), melyben iránymutatásul közölte, hogy „a bíróság szabad mérlegelés alapján, minden külső befolyástól függetlenül döntött így, mivel úgy vélte, hogy a fennálló szabályok értelmében statáriális ítéletet nem hozhat”. Utasításba adta, hogy amennyiben a külföldi politikusok a bíróság döntését a nemzetközi nyomásra vezetnék vissza, ami előtt a magyar kormánynak is meg kellett hajolnia, azt nyomatékosan cáfolják meg.²³

A szovjet felső vezetés reakciója ennél jóval kimértebb volt, és az indulatokat félretéve, inkább közvetítők igénybevételére alapozott diplomáciai módszerekkel igyekezett némi – halvány reményekkel kecsegtető – eredményt elérni legalább annak érdekében, hogy a Rákosi és társai elleni eljárást rendes bíróság elé utalják. A szovjet–magyar kapcsolatok teljes kontextusában érthető is, hogy Moszkva a Rákosi-ügy kirobbanásakor és eszkalációjakor nem kívánt retorziókat foganatosítani Magyarországgal szemben, s nem kívánt nyílt diplomáciai lépésekkel beavatkozni a magyar belügyekbe. Presztízs kérdéssé vált ugyanakkor, hogy a magyarországi Tanácsköztársaság idején kereskedelemügyi népbiztoshelyettesként, majd a szociális termelés népbiztosaként a politikai, gazdasági kormányzás terén később is kamatoztatható tapasztalatokra szert tevő, rendkívül agilis, s hatalmas szervezőerővel rendelkező Rákosit valahogyan megmentés a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom számára. A személyét szimbolikussá tette még, hogy 1919-ben a frontharcok során, majd a *Vörös Őrség* főparancsnokaként a forradalmi küzdelemben is elévülhetetlen érdemeket szerzett magának, s nemcsak a magyar, hanem az osztrák, a csehszlovák és az olasz kommunista párt arculatának megformálásából is aktívan kivette a részét, a te-

21 Pelényi János washingtoni követ számjel-távirata Walko Lajosnak. 1925. okt. 17. Uo. 3064/1925. pol. sz.

22 Jungerth Mihály jelentése Walko Lajosnak. 1925. okt. 20. Uo. 3315/1925. pol. sz.

23 Walko Lajos körtávirata. 1925. nov. 16. Uo. 482. res. al. sz., 477/1925. res. sz.

kintélyét pedig csak növelte, hogy 1922-ben a Komintern IV. kongresszusán a Titkárság póttagjának és a Szervező Iroda rendes tagjának választották.

A kérdés kezelésének fajsúlyát jelzi, hogy háromszor is (1925. október 15., október 22., november 19.) a legfelsőbb állami döntéshozó szerv, az OK(b)P KB Politikai Irodája (Politbüro) elé került. Az első ülés szűkszavú jegyzőkönyvi szövege alapján csak annyi derül ki, hogy a grémium egy Jakov Davtjannak, a párizsi szovjet misszió tanácsosának, és Jan Berzinnek, a bécsi szovjet követség vezetőjének nevére szóló távirat tervezetét véglegesítette. Ebben a következők álltak: „Olyan híreket kaptunk, hogy Loucheur befolyásolhatta volna Horthy Rákosi és társai életének megmentése érdekében. Mindkettejüket felhatalmazzuk, hogy lépéseiket egyeztetve minden önöktől telhetőt tegyenek meg ezért”.²⁴ A táviratban megnevezett Louis Loucheur ismert szocialista politikusnak számított, ugyanis a háború alatt és után regnáló francia kabinetekben vezető kereskedelemügyi- és pénzügyminisztériumi posztokat foglalt el. A Politikai Iroda ülése után két nappal ő kereste fel Korányi Frigyes párizsi követet, s előrebocsátva, hogy eljárása nem hivatalos, és nem a francia kormány megbízásából jött el, elmondta, hogy Rákosi összeesküvése nem járt eredménnyel, ezért a francia közvéleményre rendkívül kedvezőtlen benyomást gyakorolna, ha kivégeznék. Kifejtette továbbá, hogy halálos ítélet esetén a szocialisták a parlamentben is szóvá tennék a kérdést, ami veszélyeztetné Magyarország egyre javuló nemzetközi pozícióit. A francia politikus végezetül leszögezte: „életfogytiglani fegyházat vagy halálos ítélet kegyelmi megváltoztatását nem bánnák, csak a kivégzést perhorreszkálják. [...] Mivel Rákosi persona grata Moszkvában [...] magyar politikai szempontból is célszerűnek tartaná életüket [ti. Rákosiét és 4 társáét – S. A.] kímélni.”²⁵

A magyar külügyminiszter azzal hárította el az ellenlépésekkel is fenyegető francia politikus kérését, hogy kormánya nincs abban a helyzetben, hogy beavatkozzon egy jogszolgáltatási folyamatba. Kikötötte párizsi követének, hogy hasonló kísérletek esetén Magyarország kizárólagos belügyének nyilvánítsa az eljárást.²⁶ A magyar misszióvezető október 21-én felettese instrukcióinak megfelelően tájékoztatta az őt felhívó francia politikust, aki erre azzal mentegetőzött, hogy nem kíván Budapest belügyeibe avatkozni, csak magánemberként és Magyarország barátjaként igyekezett információt adni.²⁷ Hamarosan gyaníthatóvá vált azonban, hogy a Rákosi érdekében tett közbenjárása mögött valójában Hrisztyian Rakovszkij párizsi szovjet követ áll. November 10-én ugyanis Anatole

24 Az OK(b)P PB ülésének jegyzőkönyve. 1925. okt. 15. Rosszijszkij goszudarsztvennij arhiv szocialno-polityiceszknoj isztorii (= RGASZPI) f. 17. op. 162. gy. 2.

25 Korányi Frigyes számjel-távirata Walko Lajosnak. 1925. okt. 17. MOL K 64, 101. cs., (Politikatörténeti Intézettől visszakapott iratok 1925–1927), 482/1925. res. al. sz., 430/1925. res. sz.

26 Walko Lajos számjel-távirata Korányi Frigyesnek. 1925. okt. 18. Uo. 465/1925. res. al. sz., 430/1925. res. sz.

27 Korányi Frigyes jelentése Walko Lajosnak. 1925. okt. 21. Uo. 236/1925. res. al. sz., 3198/1925. pol. sz.

Monzie közmunkaügyi miniszter is megpróbálta szóba hozni a magyar követ előtt a pert, bár bevallotta, hogy ezzel valójában a szovjet követ személyes kérésének tett volna eleget. Monzie erélyes fellépésének hatására Korányinak el kellett volna érnie Horthy Miklós kormányzónál, hogy halálos ítélet esetén kegyelmezzen meg Rákosinak. Noha a francia politikus végül nem kísérelte meg magyar partnerének meggyőzését, homályos magyarázata szerint erre eleinte azért hajlott, mert úgy vélte, hogy ezzel a magyar érdekeket szolgálja. A magyar diplomata jelentésében megemlítette, hogy Monzie tudott Loucheur közbenjárásáról, feltételezése szerint magától Rakovszkijtól.²⁸

Bár a statáriális bírósági eljárás másnapján, tehát november 15-én, mindkét francia politikus (Loucheur, Monzie) telefonált a magyar diplomatának és ismét emlékeztette arra, hogy „nyugati jogérvényesítés szerint” a kivégzést csak a gyilkossági kísérlet effektív megkezdése indokolhatja, ami Rákosi esetében nem forog fenn, az addigra már teljesen magabiztos magyar kormány nem volt hajlandó eltérni kiinduló álláspontjától.²⁹ Ez részben azzal a biztatással is magyarázható, amit az ügy kipattanása után nem sokkal jobboldali francia politikusoktól kapott. Korányi október 17-én, vagyis a Loucheur-ral folytatott első megbeszélésének napján egy külön táviratban értesítette a külügyminisztert arról, hogy „jobboldali politikai körök örülnének, ha Magyarország erélyesen akadályozná Moszkva terjeszkedését”. Elhangzott az is, hogy a francia jobboldal sajnálja, hogy a Rákosi-ügy tényeiről nem jelent meg egy figyelemfelkeltő, s a magyar kormány álláspontját bemutató cikk a francia sajtóban. Igaz, a párizsi magyar követ ezzel kapcsolatban hozzáfűzte, hogy a nyugati közvéleménynek leginkább az felelne meg, ha a komoly bűnösöket halálra ítélnék, de a kormányzó kegyelmet gyakorolna.³⁰

Ugyanígy sikertelen maradt a bécsi szovjet követ kísérlete arra, hogy alkalmi közvetítők segítségével akadályozza meg a halálos ítélet kiszabását. Október 15-én Ambrózy Lajos bécsi magyar követ egy sürgönyben arról értesítette Walkot, hogy az ottani szovjet diplomáciai képviselő, J. A. Berzin megkérte L. Mandel újságírót, hogy haladéktalanul utazzon Budapestre, s adjon át egy üzenetet a magyar kormánynak. Az üzenet lényege abban állt, hogy a szovjet kormány egy Magyarország számára kedvező kereskedelmi szerződés megkötését ajánlja fel és nagyarányú kereskedelmi megrendeléseket helyez kilátásba, azaz a feltétellel, hogy a Rákosi elleni eljárást rendes törvényszék elé utalják. Az osztrák újságíró tudatta, hogy közvetítését eleve a magyar kormány hozzájárulásától teszi függővé, de elmondásából kitűnt, hogy ezt az intervenciót ő is kilátástalannak tekinti. Ebben a véleményében különben a magyar követ is rögtön megerősítette.³¹ Walko arra utasította a diplomatát, hogy világosítsa fel az újság-

28 Korányi Frigyes jelentése Walko Lajosnak. 1925. nov. 10. Uo. 482/1925. res. al. sz., 472/1925. res. sz.

29 Korányi Frigyes számjel-távirata Walko Lajosnak. 1925. nov. 15. Uo. 477/1925. res. sz.

30 Korányi Frigyes számjel-távirata Walko Lajosnak. 1925. okt. 17. Uo. 465/1925. res. al. sz., 465/1925. res. sz.

31 Ambrózy Lajos bécsi követ számjel-távirata Walko Lajosnak. 1925. okt. 15. Uo. Szám nélkül.

író, hogy a magyar kormány a pert belügynek tekinti, s nem hajlandó semmine-mű tárgyalásba bocsátkozni.³²

A bécsi magyar követség későbbi jelentéseiből arra lehet következtetni, hogy a neves osztrák személyek bevonása eleve problematikus lehetett, hiszen az osztrák közvélemény tekintélyes része, és az osztrák hatóságok nem nézték jó szemmel Rákosi ausztriai ténykedését. Johannes Schober egykori kancellár, aki 1925-ben az osztrák rendőrség első számú vezetője volt, Rákosi letartóztatása után a készséges közreműködéséről biztosította a magyar hatóságokat az emigráns magyar kommunisták ausztriai összeköttetéseinek felgöngyölítésében és a bécsi szovjet követség társadalmi kapcsolatrendszerének feltérképezésében, és ennek megfelelően közvetlen adatokat szolgáltatott a budapesti rendőrfőkapitánynak a magyar kommunisták bécsi tartózkodásáról.³³ A bolsevizmussal szembeni ellenszenvét nem titkoló rendőrfőnök úgy vélte, hogy a magyar kommunista szerveződések anyagi bázisát a bécsi szovjet követség teremtette meg, ezért azt „állandóan olyan osztrák detektívek és bizalmi férfiak által figyelteti meg, akik Kun Bélát és társait a Steinhofról jól ismerik”. A magyar követtel folytatott beszélgetései során egyszer nyíltan kifejtette nézeteit: „Ha már lehetetlen az összes kommunistát elpusztítani [!], – mert ez volna a világot fenyegető méreganyagnak legjobb eltüntetése, – legalább abban kellene összeállniuk az államoknak, hogy Szovjet-Oroszországot bojkottálják. Hiába mondják neki azt, hogy Berzin úr, az itteni szovjet követ kedves modorú, tisztességes ember. Ez szintén csak azt jelenti, hogy Berzin úr ügyesebben leplezi céljait, mint elődje, vagy, hogy a célok végrehajtásában mások szolgálatait veszi igénybe.”³⁴

A francia politikusok magánjellegűnek beharangozott, valójában Moszkva által inspirált intervenciójának és az osztrák újságíró közvetítési kísérletének kudarca nyilvánvalóvá tette, hogy a folyamatba tett statáriális eljárás végigviteléhez makacsul ragaszkodó magyar vezetés nem befolyásolható a közvetett nyomás-gyakorlás révén. A Politikai Iroda már említett október 22-i határozatában ezért elismerte, hogy a szovjet külképviseleti szervek közbelépésére nincs lehetőség.³⁵ Az éppen Berlinben tartózkodó külügyi népbiztos, Georgij Csicserin, és az ottani szovjet misszió vezetője, Nyikolaj Kresztyinszkij már ezzel a deklarációval összhangban keserítették el a Rákosi érdekében náluk interveniáló magyar emigránsokat. Az erről készített jelentés egyedül Varga Jenőt említi meg név szerint azok közül, akik a szovjet diplomatákhoz fordultak abból a célból, hogy az olasz vagy lengyel követen keresztül gyakoroljanak nyomást Kánya Kálmán magyar követre, s értessék meg vele, hogy Rákosi kivégzése súlyos gazdasági és politikai követ-

32 Walko Lajos számjel-távirata Ambrózy Lajosnak. 1925. okt. 14. Uo. 482/1925. res. al. sz., 424/1925. res. sz.

33 Alth Waldemár bécsi ideiglenes ügyvivő jelentése Walko Lajosnak. 1925. szept. 25. Uo. 236/1925. res. al. sz., 2847/1925. pol. sz.

34 Ambrózy Lajos jelentése Walko Lajosnak. 1925. nov. 1. Uo. 3301/1925. pol. sz.

35 Az OK(b)P KB Politikai Iroda ülésének jegyzőkönyve. 1925. okt. 22. RGASZPI f. 17. op. 162. gy. 2.

kezményekkel járhat Magyarország számára. A korabeli szovjet külpolitika két meghatározó alakja elmondta, hogy a lengyel kormány nemrég kivégeztetett három kommunistát, annak ellenére, hogy ők diplomáciai lépéseket tettek ennek megakadályozására, az olasz követ pedig „olyan hivatalnok, aki Mussolini megkérdezése nélkül semmit sem tesz, ezért ez legalább annyira hivatalos kérés lenne, mintha közvetlenül a magyar követhoz fordulnának vele”. A szovjet diplomácia tartózkodó magatartása és az egyre türelmetlenebb magyar emigránsok szándékai közti disszonanciát mutatja, hogy Varga mégis el akarta érni, hogy Kresztyinszkij személyesen keresse fel a magyar követet, akit az azt megelőző évi tárgyalások óta nagyon jól ismert. A nagykövet ezt azzal utasította vissza, hogy ez hivatalos beavatkozásnak minősülne, s tekintettel arra, hogy Kánya nagyon fél a kommunista propagandától, semmilyen eredményre nem vezetne.³⁶

Később Kresztyinszkij mégis bevallotta, hogy az ügy statáriális bírósági tárgyalása idején maguk is „nagyon nyugtalanok voltak”, ezért a magyar emigránsok ismételt sürgetésére felhívta a szociáldemokrata Paul Löbét, aki a Birodalmi Gyűlés elnökeként rendkívül befolyásos politikusnak számított. Arra kérte, hogy egy magánbeszélgetés erejéig fogadja Vargát. A még aznap létrejövő találkozáson a német politikus megígérte, hogy minden tőle telhetőt meg fog tenni annak érdekében, hogy Rákosit ne ítéljék halálra. Másnap telefonon közölte a szovjet diplomatával, hogy egy táviratot küldött Bethlen István magyar miniszterelnöknek a saját és más prominens német szociáldemokraták (Otto Wels, Philipp Scheidemann, Otto Braun) aláírásával ellátva, amelyben kérte, hogy biztosítsák Rákosi számára a védekezés lehetőségét. Megemlítette azt is, hogy megpróbált Kányán keresztül is közbelépni. Ezzel a kényszeredett akcióval a szovjet diplomácia – noha elvben nyilván nem merítette ki teljesen a lehetőségeit – az adott helyzetben elérte cselekvőkészségének maximumát.³⁷ (Megjegyeznénk, hogy a német szociáldemokrata párt orgánumának, a *Vorwärts* című lapnak a munkatársa korábban akként nyilatkozott a berlini magyar követség sajtóelőadójának, hogy helyeslik a Rákosi elleni eljárást, de halálos ítélet esetén tiltakozó megmozdulásokat fognak szervezni.³⁸)

36 Ny. Ny. Kresztyinszkij berlini nagykövet jelentése M. M. Litvinov külügyi népbiztoshelyettesnek. 1925. okt. 26. AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 943. l. 1. Kánya személyét a szovjet diplomácia egyébként is nagy becsben tartotta, hiszen közismert volt róla, hogy a külügyi apparátus azon józanabb tagjai közé tartozik, akik a Szovjetunióval való diplomáciai viszony kiépítése mellett szálltak síkra. Ráadásul, az egyik magyar sajtóorgánum, a fajvédő párt Szózat c. napilapja éppen ekkor olyan hírt röppentett fel, mely szerint a Berlinbe frissen dezignált Kánya missziójának fő célja éppen a Szovjetunióval való viszony rendezése. A Bethlen-rendszer tárgyaló a bolsevikiekkel. Szózat 1925. okt. 2. 1. A fajvédő lap cikkében Kánya állítólagos missziójára vonatkozó figyelemfelkeltő értesülést a Rákosi-perrel azokban a napokban sokat foglalkozó hivatalos szovjet sajtóorgánum, az Izvesztyija is átvette. Szovjetszko–vengerszkie otnosenyija. Izvesztyija 1925. okt. 4. 2.

37 Ny. Ny. Kresztyinszkij jelentése M. M. Litvinovnak. 1925. nov. 17. AVP RF f. 04. op. 11. p. 68. gy. 943. l. 2.

38 A berlini követség jelentése Walko Lajosnak. 1925. okt. 9. MOL K 64, 101. cs., (Politikatörténeti Intézet től visszakapott iratok 1925–1927), 236/1925. res. al. sz., 3026/1925. pol. sz.

A Rákosi elleni eljárás átutalása rendes bíróság hatáskörébe azonban új helyzetet teremtett. Az alapvető célkitűzés, a jelszavakban is gyakran hangoztatott „Rákosi életének megmentése” egyelőre megvalósulni látszott, a Moszkvában és egyéb európai fővárosokban (Berlin, Bécs) tartózkodó, s az internacionalista szervezetek (Komintern, *Nemzetközi Vörös Segély*) segítségével a különféle nemzetiségű munkásság kampányát szervező magyar politikai emigráció lélegzetvételnyi szünethez jutott, de nyilvánvalóvá vált számára, hogy nem folyamodhat nyílt segítségért a szovjet diplomáciához. Olyan megoldást kellett tehát találni, ami nem „devalválja” a szovjet külpolitika abbéli törekvését, hogy meghagyja a két ország közti viszony majdani javulásának esélyét, azzal, hogy egyoldalú, a belügyekbe való beavatkozás látszatát keltő hivatalos lépések megtételére szorítja. Rákosi személye ebben a kontextusban válik alku, csere tárgyává.

Az ötlet, hogy Rákosi szabadon engedése esetén ellenszolgáltatásként valamiféle politikai, gazdasági, katonai, vagy tárgyi kedvezményeket nyújtsanak Magyarországnak, nyilvánvaló reminiscenciákkal bír. A magyar és szovjet-orosz kormány 1920. május 29-én Koppenhágában egy megállapodást írt alá a Szovjet-Oroszországban lévő magyar hadifoglyok hazaszállításáról. Az első hadifogoly-szállítmányok júniusban meg is indultak Magyarországra, ám nemsokára a magyarországi népbiztosper miatt a szovjet fél felfüggesztette az egyezmény teljesítését, s leállította a további kontingensek repatriációját. Moszkva tiltakozó jegyzéket is küldött a magyar kormánynak, melyben védelme alá helyezte a Tanácsköztársaság tíz egykori népbiztosát, s egyúttal elrendelte a magyar tiszti állomány internálását, akik közül tíz főtisztet tússzá nyilvánított. G. V. Csicserin külügyi népbiztos ajánlatot tett a népbiztosok kicserélésére a fogva tartott túszokért. Az 1921. július 28-án parafált rigai egyezményben Magyarország vállalta a tíz egykori népbiztos, valamint több mint háromszáz fogva tartott kommunista és családtagjaik kiadatását, cserébe Szovjet-Oroszország kötelezte magát a koppenhágai megállapodás értelmében rá háruló kötelezettségek végrehajtására.³⁹

A csere ötletének a rigai egyezményig visszanyúló eredetét az is igazolhatja, hogy a Szovjetunióból hazatérni szándékozó egykori magyar hadifoglyok átadásának, átbecsátásának folyamata egészen 1925-ig eltartott, tehát a magyar népbiztosok és a tanács hatalom egyes szerveiben valamilyen posztot betöltő kommunisták életének illetően megóvása és fogságból történő kiszabadítása még elevenen élő emlék, realitás lehetett. A külföldi magyar missziók olyan információk birtokába jutottak, melyek szerint az emigráns csoportok ismét megpróbálkoztak a magyar államot képviselő neves személyek, vagy egyéb magyar állampolgárságú „burzsoá” egyének túszul ejtésével. Állítólag a berlini szovjet

39 A magyar–szovjet hadifogolycserre legújabb szakirodalmára ld. *Bonhardt Attila*: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítése Szovjet-Oroszországból 1920–1922. *Hadtörténelmi Közlemények* 107(1994) 4. sz. 3–49.; *Petrák Katalin*: Magyarok a Szovjetunióban 1922–1945. Bp. 2000. (Politikatörténeti Füzetek XVI.) 21–57.; *Egey Emese*: Első világháborús magyar hadifoglyok hazahozatala a Szovjetunióból észt–finn–lett–német közreműködéssel. *Múltunk* 49(2004) 2. sz. 220–242.

követség részéről is érkezett olyan értelmű jelzés, amely szerint Moszkva kicserélné a Szovjetunióban rekedt egykori magyar altiszteket.⁴⁰ Jungerth pedig arról számolt be, hogy egyes híresztelések szerint Moszkvában egy magyar burzsoá összeesküvés nyomaira bukkantak, amelynek résztvevői közül számos személyt letartóztattak. „Ha ilyenekre reagálunk, sohasem tudjuk Oroszországhoz való viszonyunkat rendezni. Moszkvában meg kell tanulniuk, hogy oly szentimentális eszközökkel, hogy elfogtunk ilyen vagy olyan összeköttetéssel bíró burzsoát, nem lehet Budapestre hatni. Ha a szovjet kormány látja, hogy nem adunk ilyen trükkökre, nem fog engedni a magyar kommunisták vagy a Komintern ez irányú követeléseinek” – írta némi malíciával a szovjet viszonyokat kiválóan ismerő diplomata.⁴¹ Hasonló következtetéseket vont le Ambrózy is azon inkább rémhírnek beillő értesülések alapján, hogy a magyar és osztrák kommunisták a bécsi szovjet követség épületének pincéjében tartott értekezletükön elhatározták, hogy Bécsben elfognak néhány prominens magyar személyt, akiket elrejtenek, s túszként használnak majd Rákosi kicserélése végett. Noha a követ családja biztonsága érdekében értesítette erről a helyi rendőrséget, leszögezte, hogy nem tulajdonít túl nagy jelentőséget ennek az információnak.⁴²

Bár a hazai sajtóban is felröppent néhány hasonló „túsdrámáról” szóló információ, nem találtunk arra utaló adatot vagy dokumentumot, hogy a szovjet vezetés komolyan számolt volna ezzel a lehetőséggel, s hivatalosan értesítette volna valamely magyar külképviseleti hatóságot magyar állampolgárok elfogásáról vagy letartóztatásáról.⁴³ Igaz, azt sem lehet kizárni, hogy a szovjet katonai szervek „tartalékoltak” erre az esetre a Szovjetunióban rekedt magyar hadifoglyok közül néhányat. Bár 1925-ben a hadifogolycseré hosszú folyamatának lezárására a két állam képviselői Varsóban egy kiegészítő jegyzőkönyvet írtak alá, amely a magyar hadifoglyok utolsó kontingenseinek hazaszállításáról rendelkezett, s 1925. augusztus 22-én a repatriálni szándékozó hadifoglyok utolsó szerelvénye is elindult, nem tért vissza mindenki a szülőföldjére.⁴⁴ Döntően azok maradtak szovjet földön, akik ott kaptak munkát, ott alapítottak családot és letelepedtek, esetleg politikai okokból nem állt szándékukban hazatérni, míg elenyésző lehetett azok száma, akiket a szovjet hatóságok akadályoztak meg a hazatérésében, vagy annak lehetőségéről nem értesültek időben. Egy 1931-ben készült külügyminisztériumi emlékeztető 6000–7000 főben állapította meg a

40 *Petrák K.*: i. m. 88.

41 Jungerth Mihály jelentése Walko Lajosnak. 1925. okt. 20. MOL K 64, 101. cs., (Politikatörténeti Intézettől visszakapott iratok 1925–1927), 236/1925. res. al. sz., 3315/1925. pol. sz.

42 Ambrózy Lajos jelentése Walko Lajosnak. 1925. okt. 12. Uo. 3017/1925. pol. sz.

43 A Szózat c. fajvédő lap számolt be arról, hogy a szovjet hatóságok Leningrádban letartóztattak két fiatal magyar turistát, akiket Rákosi sorsának elintéződéséig akartak fogva tartani. A cikk aláhúzta, hogy mivel erről az esetről nem érkezett hivatalos információ, a hír felröppentői nyilván a folyamatban lévő nyomozást kívánták befolyásolni. Mezőtúron tizenkét új letartóztatás történt a bolsevik összeesküvéssel kapcsolatban. Szózat 1925. szept. 29. 1.

44 *Petrák K.*: i. m. 39.

Szovjetunió területén élő egykori magyar honosságú hadifoglyok számát. Bár a „túszejtés” lehetősége egyes források szerint Rákosi fegyházban töltött éveiben ismét felmerült,⁴⁵ a cserében leginkább bízó magyar politikai emigráció Budapest teljes elzárkózása és Moszkva rezervált álláspontja folytán ezzel párhuzamosan más változatokat is keresett.

A magyarság által nemzeti szimbólumoknak tartott 1848–1849. évi honvédszászlók sorsának alakulását a magyar közvélemény igyekezett nyomon követni, bár a dualizmus idején a hazahozataluk Ferenc József érzékenysége miatt szóba sem kerülhetett. Tudni lehetett, hogy a lobogókat a szabadságharc leverése után a hazatérő cári hadsereg a győzelem jeléül diadalittasan végighordozta Szentpétervár utcáin, majd hosszú ideig az ottani Fegyverpalotában őrizték őket. Az 1917. évi októberi forradalom után Moszkvába szállították őket, ahol a *Forradalmi Múzeumban* nyertek elhelyezést.⁴⁶ Arra, hogy ezek az ereklyék valamilyen aspektusban összefüggésbe kerültek az előzetes letartóztatásban lévő Rákosi személyével és az ellene folytatott eljárással, egy 1926. január 8-i keltezésű, Kun Béla által Landler Jenőnek és Alpári Gyulának írt levél alapján következtethetünk.⁴⁷ A zászlók lehetséges cseretárgyakként való felhasználásának gondolata legközelebb Rákosi védője, Lengyel Zoltán által Bethlen István miniszterelnök-höz írott 1927. június 9-i levélben bukkan fel. Lengyel akkoriban – a mai fogalmaink szerint – „sztárügyvédnek” számított, hiszen rendkívül fiatalon, már 28 éves korában (1901-ben) ügyvédi irodát nyitott Budapesten, s még a dualizmus idején egyes szenzációt keltő büntetőperek (például a *dánosi cigányper*) révén országos hírnévre tett szert. Ismertségét csak növelte, hogy 1918 előtt különféle ellenzéki pártokban (Függetlenségi Párt, Függetlenségi Balpárt, Kossuth Párt) politizált, ami lehetővé tette számára, hogy széles körű politikai kapcsolatrendszert építsen ki. Ebben a levelében részletesen kifejtette, hogy a szovjet szervek 3–5 millió dollár értékű rendelést, illetve a „leningrádi hadimúzeumban” őrzött 200 magyar hadizászlót ajánlották fel Rákosi és 3-4 társának kicserélése esetén. A miniszterelnök válaszában csak annyit közölt vele, hogy a minisztertanácsban előhozta a csere kérdését, de a tárcavezetők állásfoglalása alapján elvetették az

45 *Kolontári Attila*: A diplomáciai kapcsolatok felvétele Magyarország és a Szovjetunió között 1934-ben. *Múltunk* 49(2004) 3. sz. 131.

46 *Kerekes Zoltán*: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadi zászlói. III. Hadtörténelmi Közlemények 19(1972) 664–666.

47 „Elküldöm a napokban egyik wieni képes lapban a 49-ben zsákmányolt magyar zászlókról írt (Matyival kapcsolatos) cikkemet. Valamelyik pesti lapban lehetne elhelyezni”. Nem sikerült kiderítenünk, hogy melyik bécsi képes magazinról lehet szó, és később megjelent-e Kun Béla említett cikke valamelyik magyar sajtóorgánumban. Ez a két mondat mégis arról tanúskodik, hogy a kommunista emigráció egyre kétségbeesettebb vezetőinek körében már szinte a kezdetektől fogva létezhetett egy ilyen megoldási módozat Rákosi és négy társa kiszabadítására. Kun Béla levele Landler Jenőnek és Alpári Gyulának. 1926. jan. 8. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (= PSZL) 878. fond, 8. csop., 281. ő. e., 8. fol. Az iratra hivatkozik: *Borsányi György*: Kun Béla. Politikai életrajz. Bp. 1979. 291.

ötletet.⁴⁸ Lengyel levelének a zászlókra vonatkozó pontjával kapcsolatban maga is beismerte, hogy „nem volna időszerű, de a jövő elől az utat nem szabad eltörleszolni”. Saját szkepszise ellenére perspektivikusan nem zárhatta ki egy ilyen megoldás lehetőségét, ugyanis különféle szaklapokban megjelentek a szabadságharc leverése után a cári Oroszországba hurcolt katonai relikviák sorsáról közölt beszámolók, tudósítások.⁴⁹

Úgy látszik azonban, hogy az 1920-as évek második felében egyelőre még nagyobb reménnyel kecsegtetett, hogy Rákosiért gazdasági előnyöket kínáljanak fel, amit először éppen a Szovjetunió bécsi követe vetett fel. Bár a kérdés teljes komplexuma még nem kellőképpen feldolgozott, a hazai szakirodalom eddigi utalásaiból is levonhatjuk a tanulságot arra nézve, hogy az 1924. évi magyar–szovjet egyezmények megszületésében milyen komoly szerepet játszott a magyar gazdasági lobb, az egyes üzleti körök pressziója a kormányra. A szinte földrésznyi értékesítési piacot és kimeríthetetlennek tűnő nyersanyagbázist birtokló Szovjetunióval folytatott export-import műveletek finanszírozásában érdekelt hazai kereskedelmi bankok közül kiemelkedett a magyar ipar egyik pillérére alkotó *Magyar Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak* vezérügynöki képviselőjeként a Moszkva által leginkább keresett gépi berendezések (főleg mezőgazdasági gépek) exportjának hitelezésében érdekelt *Angol–Magyar Bank*. A pénzügyet vezetői (Károlyi Imre elnök, Krausz Simon alelnök) arra törekedtek, hogy koncesszióhoz jussanak a szovjet ipari és mezőgazdasági termelésben, illetve egy szovjet–magyar vegyes kereskedelmi társaság létrehozásával monopolizálják a szovjet piacot, és kiszorítsák onnan a szintén jelentős gazdasági súlyt képező riválisaikat (Weiss Manfréd-konzorcium, *Magyar Általános Hitelbank*). A bank még 1923-ban kísérletet tett arra, hogy megállapodást kössön a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltséggel a koncessziókról és a vegyes társaság megalakításáról, amit utóbbi két feltételhez, grandiózus hitelek folyósításához és a Szovjetunió diplomáciai elismeréséhez kötött.⁵⁰ Walko Lajos akkori kereskedelmi miniszter elhárította a két üzletember arra irányuló javaslatát, hogy a szovjet hitelígények teljesítéséhez a magyar állam biztosítson anyagi garanciát.⁵¹

48 Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rend., a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Szinai Miklós–Szűcs László. Bp. 1972. 285–286.

49 Ilyen volt Szendrei János muzeológusnak, már csak a halála után, 1928-ban megjelent ismertetője az ún. Rákóczi-kardokról, amely a Hadi Múzeum igazgatója, Aggházy Kamil által szerkesztett Hadimúzeumi Lapokban jelent meg. Szendrei az 1896. évi millenniumi kiállítás hadtörténeti anyagának egyik gondozója volt, s az országos rendezvény előtt bejárta Európa nagy múzeumait, hogy az ott fellelhető magyar vonatkozású hadi relikviákat nyilvántartásba vegye. Cikkében felhívta a figyelmet a II. Rákóczi Györgynek tulajdonított, később Bem tábornoknak ajándékozott díszkardra, ami a szabadságharc leverése után Oroszországba, a Carszkoje Szelo-i udvari fegyvergyűjteménybe került. dr. Szendrei János: A Rákóczi-kardok. Hadimúzeumi Lapok. (A Historia melléklete) 1(1928) 2. sz. 56–65.

50 B. Sz. Sztomonjakov, a berlini szovjet kereskedelmi képviselő vezetőjének jelentése G. L. Pjatakovnak, a Legfőbb Koncessziós Bizottság elnökének. 1923. márc. 2. Goszudarsztvennij arhiv Rosszjszkoj Federacii (= GARF) f. 8350. op. 1. gy. 1440. l. 11–13.

51 Erre ld. Magyar gépek – orosz nafta. Jövő 1923. márc. 4. 6.; Horthy, Lenin és Krausz Simi. Bécsi Magyar Újság 1923. márc. 3. 7.

A Szovjetunióval folytatott kereskedelem előnyeit felismerő *Gyáriparosok Országos Szövetsége* (GYOSZ), látva a szovjet piac és a szovjet ipari nyersanyagok behozatala iránti nagyfokú érdeklődést, két ízben is, 1924 februárjában,⁵² majd augusztusában⁵³ memorandumot juttatott el a kormányhoz, melyekben kérte, hogy vállalja át a Szovjetunióba irányuló kivitel hitelezésével járó kockázat egy részét. Persze a magyar vezetés tisztában volt azzal, hogy nemcsak pénzügyi gondok állnak annak útjába, hogy a magyar ipari, mezőgazdasági export jelentős mértékű áttörést érjen el a szovjet piacon. A politikai feltételek megteremtése nélkül nem alakulhatott ki nagyobb volumenű és intenzitású kereskedelmi forgalom a két állam között, hiszen a külkereskedelemre még 1918-ban állami monopóliumot vezettek be Szovjet-Oroszországban.⁵⁴ A kormány az 1924. évi magyar–szovjet diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételét kimondó egyezmények után maga is fontosnak tartotta, hogy a gazdasági érdekvédelmi szervek támogatására támaszkodva kihangsúlyozza a megállapodás várható gazdasági előnyeit, mert ezzel semlegesíthette a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvételét ellenzők argumentumait. Az egyezmény bukásával azonban nem teljesülhettek be a szovjet piac és nyersanyag iránt hazai gazdasági körökben táplált felfokozott várakozások.

A magyar emigráns kommunisták, levonva a megfelelő következtetéseket abból, hogy a magyar üzleti szféra milyen szerepet játszott a Szovjetunió és Magyarország közti kapcsolatok kezdeti kiépítésében, s a gazdasági ésszerűségekre való hivatkozással a magyar vezetés inspirálásában, úgy vélték, hogy ezt a feszítőerőt ismét kihasználhatják Rákosi érdekében. A *Kommunisták Magyarországi Pártja* (KMP) Titkárságának levelezése alapján kiderül az is, hogy a párt vezetése számolt a magyar kormány és különösen a miniszterelnök engedékenységével is, akiről közismert volt, hogy a Szovjetunióval való megállapodás híve. Olyan hírek terjedtek el például, hogy az 1926-ban Újpesten és Kőbányán tartott razzziák során letartóztatott kommunistákat a rendőrség a Gyűjtőfogházban kivételes bánásmódban részesítette, majd váratlanul kiengedte. A párt vezető testülete ezt a szovjet–magyar viszony javítására tett lépéseknek tulajdonította: „Ezek a jelenségek szerintünk a beijedés, vagy az orosz szerződés előszelét jelentik. [...] Az egységes pártban állítólag Bethlen tízes–húszas csoportokban agitálja a szerződést.”⁵⁵ Az elképzelés lényege abban állt, hogy a nem kis gazdasági haszonnal

52 A GYOSZ beadványa Walko Lajos kereskedelemügyi miniszternek. 1924. febr. 18. MOL K 69, 176. cs., 1924/107. t., 70.822/1924. al. sz., 4–9. fol.

53 A GYOSZ memoranduma a kormányhoz a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére a Szovjetunióval. Dátum nélkül. MOL K 64, 10. cs., 1924/24. t., 405/1924. al. sz., 89–92. fol. Az irat keletkezését a szakirodalom 1924 augusztusára teszi. Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. III. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926. Szerk. Nemes Dezső–Karsai Elek. Bp. 1959. 686–687.

54 J. P. Bokarjev: Rosszizszkaja ekonomika v mirovoj ekonomicseszkoj szisztyeme (konyec XIX–30-e gg. XX v.). In: Ekonomicseszskaja isztoria Rosszii XIX–XX vv.: szovremennij vzgljad. Otv. red. V. A. Vinogradov. Moszkva, 2001. 442.

55 A KMP Titkárságának levele a KMP Külföldi Bizottságának. 1926. júl. (?) PSZL 878. fond, 8. csop., 281. ő. e., 78–79. fol.

kecsegtető szovjet megrendelések beígéréseivel a magyar kormányt közvetlenül, vagy az egyes üzletekben részvevő magyar partnerek (exportcégek, bankok) segítségével közvetetten rábírák, hogy engedje szabadon az 1927-ben már törvényesen elítélt kommunista politikai foglyokat. Egy jóval az események után, 1940-ben keletkezett szovjet dokumentum arra vonatkozó utalást tartalmaz, hogy magyar üzletemberekkel ilyen jellegű alkudozások már 1927-ben folytak,⁵⁶ de Lengyelnek a Bethlenhez írt, már idézett levele is erre enged következtetni.⁵⁷

Ezek a tárgyalások azonban egyelőre ismeretlen okból, talán éppen a minisztertanács elzárkózó magatartása miatt félbeszakadtak, majd feltehetőleg 1930-ban indultak újra. A bizalmasan kezelt megbeszélések főszereplői az illegálisban működő KMP egyik vezető testülete, a Külföldi Bizottság, illetve az *Angol–Magyar Bank* képviselői voltak. A két fél közti megállapodás mibenlétéről az előbbinek egy 1930. június 9-i keltezésű feljegyzése tudósít. Eszerint a „tárgyaló elvtársak” elérték, hogy az áruszállítások és a csereakció között *junktim* álljon fenn, de az üzleti és a diplomáciai tárgyalások külön történjenek. Az *Angol–Magyar Bank* vezetősége (a dokumentum Kálmán Henrik igazgatót említi név szerint) a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltséggel tárgyal majd a konkrét szállításokról, s amint a magyar export lehetősége tisztázódik, gondoskodni fog a Rákosi kicserélésére irányuló diplomáciai tárgyalások megkezdéséről. Kikötötték ugyanakkor, hogy „végleges üzletkötés csak abban az esetben történhetne természetesen, ha már a csereakció biztosítva van”. Ez az irat beszámol arról is, hogy a *Nemzetközi Vörös Segély* megtette a megfelelő lépéseket az illetékes felső szovjet szerveknél a magyarországi megrendelések beindítására, bár nem sokkal később a *Nemzetközi Vörös Segély* KB elnöke, Jelena Sztaszova arról értesítette a magyar kommunistákat, hogy a szovjet állami vezetés nem kívánja gazdasági áldozatok árán lebonyolítani a cserét.⁵⁸

A magyar katonai ereklyék visszaadása és a szovjet külkereskedelmi szervek magyarországi megrendelése mellett nem szabad említetlenül hagynunk, hogy létezett egy harmadik elképzelés is Rákosi kicserélésére, amelynek lényegi elemeit sokkal nagyobb homály fedi, mint a másik kettőét, hiszen kizárólag Lengyel Zoltán egyes, saját emlékezetére hagyatkozó, későbbi kijelentései alapján rekonstruálhatók. Az ügyvéd egy Lázár Andor igazságügyi miniszterrel folytatott későbbi eszmecsereje során előadta, hogy 1925-ben, amikor a védelmet elvállalta, „megbízás alapján” felkereste a miniszterelnököt, s felsorolta, hogy a magyar kormány milyen kedvezményekre számíthat, ha „szabad utat enged” Rákosinak a Szovjetunióba. Ezek között szerepelt egy meghökkentő ajánlat: „a szovjet kormány Erdély visszaszerzésében hajlandó volna Magyarországot támogatásban részesíteni, oly módon, hogy ez az Oroszország által Románia ellen (az 1929. esztendőre) tervezett támadásba belekapcsolódhatik, s ennek lehetővé tétele

56 Ld. a 2. sz. iratot.

57 Bethlen István titkos iratai i. m. 285–286.

58 A KMP Külföldi Bizottságának levele Bergmann Józsefhez (?). 1930. jún. 9. PSZL 878. fond, 8. csop., 150. ő. e., 1–2. fol.

céljából a szovjet kormány Magyarországot a Dunán (vízi úton át) fegyverrel és munícióval fogja ellátni”.⁵⁹ Más alkalommal szovjet diplomaták előtt azt állította, hogy ő még 1925-ben felvetette, hogy a Szovjetunió rendeljen 50 millió pengő értékű lőszert Rákosi elengedéséért, jöllehet „Moszkva nem válaszolt ajánlatára”.⁶⁰ Minden jel arra utal, hogy a katonai kooperáció gondolata ekkor csak Lengyel fejében fordult meg, igaz, talán nem alaptalanul apellálhatott erre, hiszen jóval korábban, 1922-ben a magyar külügyi apparátus tagjai nem egy alkalommal tárgyaltak róla vezető szovjet diplomatákkal.⁶¹ Feltűnő azonban, hogy a cse-re kapcsán Gömbös Gyula honvédelmi miniszter – aki 1929-től egészen haláláig állt a tárca élén – neve is feltűnik az általunk fellelt forrásokban, ha nem is egy lehetséges katonai együttműködés kontextusában, hanem valószínűleg a moszkvai magyar emigránsok által még akkor is erőltetett hadifogoly-variációval összefüggésben. A Külföldi Bizottságnak az *Angol–Magyar Bankkal* kötött megállapodás részleteit feltáró feljegyzése külön kiemelte, hogy Gömbös maga is akként nyilatkozott, hogy lehetőséget lát a cserére.⁶²

Rákosi második pere

Rákosi titokban maga is kicserélésének sikerében reménykedett: „mióta le vagyok tartóztatva, nem múlt el év, hogy 2-3 többé-kevésbé határozott formájú kicserélési terv ne merült volna fel, és ne foszlott volna szét, s én, aki szeretek a dolgoknak a szemébe nézni, most is tudni akarom, hogy hányadán állok”. Ebben a Zoltán öccséhez írt levelében még optimistán azt is hozzáfűzte, hogy az angol választások után konkrét nehézségek nem merülhetnek fel a kicserélésével kapcsolatban.⁶³ Bizonyos jelekből azonban inkább arra lehetett következtetni, hogy a magyar kormány tántoríthatatlan a büntetésének végrehajtásában. Így például 1930. január 11-én a váci fegyházból átszállították a szegedi Csillag börtönbe, ahol ekkor átadtak egy kifejezetten a politikai foglyok számára kialakított részletet, ami – hivatalos indoklás szerint – jobban megfelelt a biztonságos őrzési követelményeknek. A váci fegyházban gyakran előforduló éhségstrájkok és a külvilággal való összeköttetés illegális kialakítására tett kísérletek miatt a kommunista elítéltek őrzési körülményeinek szigorítását követelő Hetényi Imre budapesti rendőrfőkapitány-helyettes később még azt is kérvényezte az igazságügyi

59 Lázár Andor igazságügyi miniszter feljegyzése a Lengyel Zoltánnal folytatott beszélgetéséről. 1934. jún. 5. MOL K 578, 102. d., 1925–1944 (741–1420. sz.), Bi 1101/1934. sz., 9–10. fol.

60 Sz. M. Mírnij, a budapesti szovjet követség első titkárának feljegyzése a Lengyelrel folytatott beszélgetéséről. 1934. dec. 27. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 8–10.

61 Erre részletesen ld. *Seres Attila*: Magyar–szovjet titkos tárgyalások Genovában 1922-ben. Bánffy Miklós magyar külügyminiszter feljegyzései. Fons 8(2001) 397–411.

62 A KMP Külföldi Bizottságának levele Bergmann Józsefnek (?). 1930. jún. 9. PSZL 878. fond, 8. csop., 150. ő. e., 1–2. fol.

63 Rákosi Máttyás levele Rákosi Zoltánnak. 1929. jún. 14. PSZL 720. fond, 4. ő. e., 69–70. fol.

miniszternél, hogy alkalmanként szűrőpróbaszerű razziákat és zárkakatásokat tarthasson a szegedi börtönnek a politikai foglyok számára elkülönített részlegében.⁶⁴ Noha – részben a gazdasági világválság kedvezőtlen hatásainak enyhítése érdekében – 1931-ben immáron a *Magyar Külkereskedelmi Intézet* kezdett újra tárgyalásokat a berlini szovjet kereskedelmi kirendeltséggel, a tisztán kereskedelempolitikai kérdések (az export-import áruösszetétele, az áruszállítások utáni kifizetések rendje stb.) megvitatásán kívül egyéb tényezők, így Rákosi kiengedése a fegyházból, egyáltalán nem került szóba.⁶⁵ Sőt, a szabadulás várva várt napja sem következett el, hiszen az alig több mint nyolc és fél hónapos büntetés letelével Rákosit 1934. április 27-én Budapestre szállították, s ismét perbe fogták, immáron a Tanácsköztársaság alatti bűnei, a hivatalos vádirat szerint részben különféle köztörvényes bűncselekmények elkövetése (felségsértés, lázadás, gyilkosság, gyilkosságra való felbujtás, pénzhamisítás) miatt. Az 1935. január 21–február 8. között zajló második perében életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték, amit a június 27–július 1-jei fellebbviteli tárgyalásán az Ítéltábla is helybenhagyott.

A Rákosi ellen lefolytatott második eljárás idején az elsőhöz képest megváltozott egy körülmény. A Szovjetunió és Magyarország az 1924. évi berlini tárgyalásokat követő tízéves „interregnum” után, 1934. február 6-án felvette egymással a diplomáciai viszonyt. Magyar részről ebben nemcsak a gazdasági racionalitás és az Európában meginduló hatalmi elmozdulások, hanem a Duna-medencei kérdésben Magyarország legfőbb patrónusának számító olasz külpolitika kifejezett akarata is szerepet játszott. A Szovjetunió számára ez a diplomáciai aktus azt eredményezte, hogy pár hónappal később Csehszlovákia és Románia, majd ennek nyomán Bulgária is rendezte a viszonyát vele. A Magyarország által elindított, s az orosz diplomáciatörténetben „második elismerési hullámként” aposztrofált láncreakciószerű eseménysor nem kis mértékben járult hozzá a Szovjetunió nemzetközi helyzetének konszolidálásához és európai pozícióinak erősödéséhez. Noha Budapest és Moszkva között nem került sor azonnali követcserére, ez a minőségi változás bizonyos fokú óvatosságra intette a szovjet külügyi irányítást, amely még az 1924. évi berlini tárgyalásokon meggyőződhetett arról, hogy a magyar kommunisták és a Moszkvában székelő Komintern közti szálak, illetve a bolsevik propaganda támogatása a magát éppen az 1919. évi magyarországi Tanácsköztársasággal szemben identifikáló magyar kormány különösen érzékeny pontját jelentik.⁶⁶ A szovjet misszió személyzete, élén az örmény

64 Lázár Andor átirata Szlachányi Bélának, a Budapesti Királyi Gyűjtőfogház igazgatójának. 1935. aug. 17. MOL K 579, X 28.857/1935. al. sz. (Politikatörténeti Intézet [= PI] 653. fond, 4. csop., 84. ó. e.) 3–4. fol.

65 Kenéz Béla kereskedelmi miniszter átirata Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek. 1932. jan. 8. MOL K 149 (PI 651. fond, 2. csop.) 29. d., 1933-6-9015. sz., 35. fol.

66 A magyar fél költségvetési okokra hivatkozva szeretne volna elhalasztani a követségek tényleges felállításának idejét. A római tárgyalásokon elért megállapodás alapján az 1934. júl. 1-ben megszabott határidőig kettős megbízatással ideiglenesen egy harmadik országba akkreditált magyar

származású Alekszandr Bekzadjan követtel 1934 karácsonya előtt érkezett Budapestre, éppen akkor, amikor már tudni vélték, hogy a Rákosi elleni bírósági eljárás megkezdése már csak hetek kérdése lehet. Ennek a rendkívül érzékeny kérdésnek az előzmények nélküli, nyílt és egyoldalú felvetése könnyen felboríthatta a két ország viszonyában új fejezetet nyitó, de lassan kibontakozó pozitív folyamatot.

Lengyel Zoltán, aki Vámbéry Rusztem és Domokos József mellett Rákosi második perében ismét a védelem képviselője lett, nem sokkal Rákosi Budapestre szállítása után elérte, hogy Lázár Andor igazságügyi miniszter fogadja őt. Részletesen előadta neki a Rákosi-ügy történetét, megemlítve, hogy a szovjet kormány milyen ajánlatokat tett a fontos politikai fogoly elengedéséért cserébe. Azt állította, hogy a Szovjetunióban, amely „csak az imént” vette fel a diplomáciai kapcsolatát Magyarországgal, a Rákosi elleni eljárás a legkínosabb benyomást tette. „Ez ellen a magatartás ellen, s a Rákosi Mátyás kiszabadítása érdekében a szovjet kormány részéről a legnyomatékosabb akció indult meg” – mondta, bár megnyugtatásul közölte, hogy amíg a kérdés dűlőre nem jut, nem kell veszedelmesebb, a kormány presztízsét veszélyeztető megmozdulásoktól tartani, mert ő „lefogta a mozgalmat”. A szabadságharc lobogóit a szovjet fél készségesen, minden nehézség nélkül, és rövid időn belül visszaszolgáltatná Magyarországnak. Lázár válaszában csak arra szorítkozott, hogy az eljárást elsősorban igazságügyi kérdésnek tekinti, de az előterjesztés kormányzati politikai szempontokat is érinthet, ezért továbbítja az illetékes helyre. Úgy látszik, hogy Lázár Bethlen István egykori kormányfőnél meg akart győződni az ügyvéd közléseinek valóságtartalmáról, mielőtt a megkeresést az érintett kormánytagok, vagy a minisztertanács elé utalja. A Lengyellel folytatott beszélgetést megörökítő ügyirat hátoldalán megőrződött Lázár kézírásos emlékeztetője a Bethlennel e tárgyban lezajlott konzultációjáról is. Eszerint a volt miniszterelnök maga is úgy emlékezett vissza, hogy annak idején valóban felmerült a zászlók hazahozatala, illetve az áruforgalom fejlesztése a Szovjetunióval, de Erdély nem került szóba. A kérdést a minisztertanács elé vitte, amely egyhangúlag elutasított mindenmű tárgyalást. Bethlen a konzultáció során olyan értelmű kijelentést tett, mely szerint a fő dilemma abban állt, hogy Rákosit halálbüntetésre ítéljék-e. Ennek elkerülése érdekében lehetségesnek tartotta, hogy ne az 1919. évi tevékenysége miatt folytassák le ellene az eljárást. „Ma nem lát semmi indokot arra, hogy az igazságszolgáltatás menetébe beavatkozzunk” – összegezte Lázár a belpolitikában még mindig befolyásosnak számító politikus véleményét.⁶⁷

és szovjet diplomatát neveztek ki Moszkvába, ill. Budapestre. Így került a moszkvai magyar misszió élére Jungerth-Arnóthy Mihály ankarai követ. A tárgyalásokra részletesen ld. *Pritz Pál*: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Bp. 1982. 141–149.; *A. I. Puskas*: Vnyesnyaja polityika Vengrii. April 1927 g.–fevral 1934 g. Moszkva, 1994. 244–298.; *Kolonári A.*: A diplomáciai kapcsolatok felvétele i. m. 120–156.

67 Lázár Andor feljegyzése a Lengyellel folytatott beszélgetéséről. 1934. jún. 5. MOL K 578, 102. d., 1925–1944. (741–1420. sz.), Bi 1101/1934. sz., 9–10. fol.

Lengyel ezek után mindent megtett annak érdekében, hogy a társadalom figyelmét az ereklyék helyzetére irányítsa, a közvélemény kedvező hangulata ugyanis kiváló hivatkozási alap lehetett a csere kierőszakolására. Így született meg a *Pesti Napló* 1934. július 22-i számában lehozott rövid cikke, amelyben még a zászlók múzeumi leltári számát is megadta, sőt, néhány darabról fényképet is közölt. A legcsekélyebb mértékben sem említette meg, hogy mi volt a lobogók ügyét népszerűsítő sajtómegjelenésének vezérmotívuma, sőt, azt sem hozta nyilvánosságra, hogy a zászlókra vonatkozó adatokat pontosan kitől és hogyan szerezte be.⁶⁸ A *Magyarország* című napilap 1934. augusztus 1-ji száma ugyanakkor megszellőztette, hogy néhány héttel korábban Budapesten járt David Levinson amerikai ügyvéd, aki „Moszkva megbízásából” próbált eljárni a magyar igazságügyi hatóságoknál Rákosi kiengedése érdekében. A lap értesülései szerint az amerikai ügyvéd Lengyelen keresztül ajánlatot tett a magyar kormánynak, hogy a Szovjetunió Rákosiért cserébe kész kiadni húsz letartóztatott magyar túszt, köztük egy orvost, akit a szovjet hatóságok halálra ítélték, és kész visszaadni Magyarországnak az 1848–1849. évi magyar szabadságharc relikviáit. A magyar igazságügyi hatóságok azonban nyilatkoztak arról, hogy a két ügyet nem kívánják összekapcsolni, mert ez az igazságszolgáltatás szabad menetét kívülről befolyásolná. A cikk végén Lengyel véleményét is közzétették, aki azt állította, hogy „Levinson ideérkezéséről előzőleg nem volt tudomása, egyébként is, az 1848–49-es magyar zászlók visszaszerzése ügyében ő [...] már nyolc évvel ezelőtt akciót indított. Tudomása szerint ebben az ügyben a magyar és szovjet kormány között hivatalosan nem volt tárgyalás”.⁶⁹

Lengyel írása a szabadságharc zászlóiról elérte az eredetileg kitűzött célt, sőt, mondhatnánk „célba talált” vele. Arra ugyanis felfigyelt Aggházy Kamil, a *Hadi Múzeum* egyik alapítója, akkori igazgatója, aki életét éppen az 1848–1849. évi szabadságharc kutatásának, valamint a 19–20. századi magyar katonai emlékek összegyűjtésének és ápolásának szentelte. Az általa vezetett közgyűjtemény 1934. augusztus 6-án levelet írt Gömbös Gyula honvédelmi miniszterhez, melyben emlékeztették arra, hogy intézetük már rögtön a Szovjetunió elismerése után, az új helyzetre való tekintettel szóbeli kérdést intézett a honvédelmi tárcához a Szovjetunióban lévő magyar katonai ereklyék nyilvántartásba vétele és esetleges „megszerzése” tárgyában. Akkor azt a választ kapták, hogy a moszkvai magyar követséget körülbelül egy év múlva fogják állandó jelleggel felállítani, ezért az év végén tegyenek erre előterjesztést. Aggházy feltehetőleg nem tudott arról, hogy a zászlók csereobjektumként való felhasználásának lehetőségét már

68 Mindössze annyit említett, hogy a fényképeket egy „jóakarójától” kapta. *Lengyel Zoltán*: A szabadságharc szent ereklyéi. *Pesti Napló* 1934. júl. 22. 35.

69 Visszautasította a kormány a Rákosi Mátyás kicserélésére vonatkozó furcsa ajánlatot. *Magyarország*. 1934. aug. 1. 8. Georgi Dimitrovnak, a Komintern főtitkárának naplóbejegyzése szerint Levinson 1934. jún. 14-én valóban nála járt Rákosi ügyében. *Georgi Dimitrov*: *Dnevnik* (9 mart 1933–6 februári 1949). Red. Dimitar Szirkov–Petko Boev–Nikola Avrejszki–Jekaterina Kabakcsieva. Szófia, 1997. 107.

1926-ban fontolóra vették, így a *Pesti Napló* és a *Magyarország* említett cikkeit azzal a megjegyzéssel csatolta leveléhez, hogy ezek a napilapok azt a látszatot keltik, „mintha más oldalról is foglalkoznának az ereklyék visszaszerzésével”. Kérte ezért, hogy diplomáciai csatornákon keresztül állapítsák meg, hogy milyen magyar katonai emléktárgyak vannak a Szovjetunióban, milyen állapotban vannak, és egyáltalán hol vannak, illetve lesz-e lehetőség arra, hogy Magyarország visszakapja őket, s ha igen, mikor és milyen feltételek mellett.⁷⁰

Lengyel Zoltán és Vámbéry Rusztem eközben olyan információkat továbbítottak Moszkvába, Rákosi ott élő testvéreinek, hogy a magyar kormány még a bírósági eljárás előtt hajlandó lenne kicserélni a hírhedt politikai foglyot bizonyos garanciák vállalása ellenében. A szovjet diplomácia a pozitív jelzések nyomán az Ankarában székelő, de kettős megbízatással a moszkvai képviselőt is ellátó Jungerth-Arnóthy Mihályon⁷¹ és saját budapesti követén keresztül megpróbálta kipuhatolni a magyar fél valós szándékait. A Külügyi Népbiztosság erre vonatkozó utasítását az Oslóból Berlinen keresztül Budapestre utazó Bekzadjan 1934 novemberének végén a német fővárosban kapta kézhez. Ebben egy Vámbéry által szeptember 10-én Rákosi Zoltánnak elküldött, s a Külügyi Népbiztossághoz továbbított levélre hivatkozva az állt, hogy Timkó Zoltán ügyész-helyettes és Gömbös Gyula miniszterelnök, továbbá a kormány más tagjai úgy nyilatkoztak, hogy készek kicserélni Rákosit, ha a szovjet kormány diplomáciai úton fordul a magyar kormányhoz. A direktíva kikötötte számára, hogy megbízólevele átadása után, de – mivel valószínűleg a magyarok sem akarnak nagyszabású pert szervezni – még az ítélethozatal előtt óvatosan tisztázza a magyar kormánynál, hogy hajlandó-e ezen az alapon (vagyis, ha a szovjet fél a magyar fél előzetes tudomásával hivatalos úton kezdeményezi) rendezni a kérdést.⁷²

A nem hivatalos szovjet érdeklődésre Kánya felvázolta a Dísz tér álláspontját, amit Jungerth a Lev Karahan ankarai szovjet követtel folytatott december 18-i megbeszélésén ismertetett. A magyar diplomata közölte szovjet kollégájával, hogy kormánya nem kíván, és nem tud beavatkozni a bírósági eljárásba, de a Szovjetunióval való jó viszony megőrzése érdekében elhatározta ennek a kellemtelen ügynek a barátságos rendezését. Jungerth felvilágosította a magyar szempontok iránt látszólag megértő Karahant, hogy ha az ítélet meghozatala után egy kis idő eltelt, majd találnak egy mindkét felet kielégítő formulát, bár megjegyezte, hogy olyan garanciák nélkül, amelyek megtiltják Rákosi számára a további Magyarország elleni propagandát, Budapest nem fogja elengedni, mert „számolnia kell a közvéleménnyel”. A jelentés végén a Külügyminisztériumban már régóta „oroszszakértőként” számon tartott diplomata egy megvalósítási me-

70 Turányi György, a Hadi Múzeum igazgatóhelyettesének előterjesztése Gömbös Gyula honvédelmi miniszternek. Hadtörténeti Levéltár (= HL) I/31. fond, 2144. cs., Elnöki oszt. I. t., 6234/1934. al. sz.

71 Jungerth 1933-ban névmagyarosítási szándékkal vette fel az Arnóthy vezetéknévet.

72 A Külügyi Népbiztosság direktívája A. A. Bekzadjan budapesti szovjet követnek. 1934. nov. 27. AVP RF f. 010. op. 13. p. 81. gy. 1. l. 96–97.

netrendet is benyújtott felettesének, mely szerint az ítélet után „szuggerálni” kellene a szovjet kormánynak, hogy a Rákosi-ügytől függetlenül, egy baráti gesztussal adja vissza a honvédszászlókat. Ezután kellene megállapodni azon biztosítékokra nézve, amelyek lehetetlenné tennék Rákosi további tevékenységét a Kominternben és a KMP-ben. A magyar igazságügyi hatóságoknak el kellene dönteniük, hogy milyen formában, amnesztia útján vagy kiutasítással szeretnének – Jungerth nem túl hízelgő kifejezésével élve – „megszabadulni” tőle.⁷³

Kresztyinszkij külügyi népbiztoshelyettes, akinek a külügyi apparátus csúcán elhelyezkedő vezetők közül a hatáskörébe utalták a Magyarországgal fenn tartott kapcsolatok felügyeletét, az időközben Budapestre érkezett és a megbízólevelét átadó Bekzadjan figyelmét felhívta az emigránsok információi és a Jungerth helyzetértékelése közti ellentmondásra. Leszögezve, hogy utóbbi közléseit kell hivatalosnak minősíteni, kérte budapesti követét, hogy fogadja Rákosi ügyvédjét, aki majd „ügyis magától fog jelentkezni”, s tegyen szert egy általa elkészített írásbeli nyilatkozatra, melyben az ügyész kijelentéseire hivatkozik. Ha ezek után az ügyész valóban kéri, hogy hivatalosan keressék meg, tisztázzák a kérdést a Külügyminisztériumban, és személyesen Kányával. A következtetés így szólt: „Szeretnénk elérni Rákosi kiengedését, de kellemetlen lenne, ha Rákosit nem kapnánk meg, ugyanakkor alapot adnánk a magyaroknak arra a feltételezésre, hogy hivatalosan beavatkozunk a belügyeikbe”.⁷⁴ A szovjet követséget hamarosan valóban felkereső Lengyel Zoltán a moszkvai emigránsok értesüléseit támasztotta alá. Elmondta, hogy miután Timkó biztosította abbéli készségéről, hogy kicseréljék Rákosit a zászlókra, „széles körű kampányt” fejtett ki ennek érdekében, aminek igazolására megmutatta a *Pesti Napló*ban megjelent cikkét. Azt állította, hogy a magyar államigazgatási, igazságszolgáltatási szervek szinte minden befolyásos tényezőjével személyesen tárgyalt, így az ügyészhelyettesen kívül Lázár Andor igazságügyi miniszterrel, Kánya Kálmán külügyminiszterrel, továbbá a miniszterelnöki kabinet illetékes személyeivel. Kijelentette, hogy semmiféle kétely nem merülhet fel azzal kapcsolatban, hogy a magyar kormány hajlandó a bírósági eljárásig kicserélni Rákosit.⁷⁵ Alig pár nappal később azonban ő maga is kénytelen volt pontosítani a fent említett személyekkel folytatott megbeszélésein elhangzottakat, és továbbra is tartva magát ahhoz, hogy a cserébe a legfőbb ügyész beleegyezett, elismerte, hogy a külügyminiszter akként nyilatkozott, hogy a kérdés teljes egészében az Igazságügyi Minisztérium kompetenciájába tartozik, de a Külügyminisztérium nem fog szembehelyezkedni az Igazságügyi Minisztérium és a *Budapesti Királyi Főügyészség* álláspontjával. Lengyel ígéretet tett

73 Jungerth Mihály jelentése Kánya Kálmánnak, 1934. dec. 18. MOL K 149 (PI 651. fond, 2. csop.), 34. d., 1935–1–3267. sz.

74 Ny. Ny. Kresztyinszkij utasítása A. A. Bekzadjannak. 1934. dec. 27. AVP RF f. 010. op. 13. p. 81. gy. 1. l. 93–95.

75 Sz. M. Mirnij feljegyzése a Lengyelrel folytatott beszélgetéséről. 1934. dec. 27. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 8–10.

arra, hogy az ügyészség írásbeli nyilatkozatot fog tenni Rákosi kiengedéséről a bírósági eljárásig.⁷⁶

Erre azonban aligha nyílt esély. A kérdés diplomáciai síkra terelését ugyanis – Lengyel beállításával szöges ellentétben – mind a *Budapesti Királyi Főügyészség*, mind az Igazságügyi Minisztérium mereven elutasította. Jungerth már említett december 18-i jelentése, benne az először felvázolt kicserélési menetrenddel a Rákosi ügyében illetékes ügyész helyettesének és az igazságügyi miniszternek a dolgozóasztalára került.⁷⁷ Előbbi rendkívüli határozottságot mutatott a tekintetben, hogy semmifajta beavatkozást nem tűr el a folyamatba tett vizsgálati, s a majdani bírósági eljárásba: „illetéktelen tényezők részéről ismételt kísérletek történtek arra [...], hogy a Rákosi Mátyás bűnyüvének a törvény rendes útján kívül történő elintézése a magyar királyi kormány részéről mérlegelés tárgyává tétessék. E kísérletekkel szemben arra a határozott álláspontra helyezkedtem, hogy a Rákosi Mátyás bűnyüvét kizárólag igazságszolgáltatási ügynek tekintem, s nem vagyok abban a helyzetben, hogy ezt az ügyet törvényes kereteiből kiemelve, politikai jellegű és célzatú megbeszélések tárgyává tegyem, miután ebben az ügyben a törvény értelmében az erre alkotmányszerűen illetékes királyi bíróságok vannak hivatva dönteni”.⁷⁸ A leginkább kompetens igazságügyi tárca vezetője állásfoglalását már csak az ítélethirdetés napján fogalmazta meg. Megismételve, hogy véleménye szerint elsősorban az igazságszolgáltatás hatáskörébe tartozó ügyről van szó, az ankarai követet is bírálta, mivel Magyarország hivatalos képviselőjeként a Rákosi-ügy jövődjé kezelésére vonatkozó közléseket tett, amelyek egyáltalán nem időszerűek. Leszögezte, hogy a jogerős ítélet megmásítására vagy enyhítésére kegyelmi jogkörénél fogva kizárólag az államfő jogosult.⁷⁹

A budapesti szovjet követség alkalmazottainak is rá kellett döbenniük, hogy Rákosi ügyvédei félretájékoztatták közvetlenül a moszkvai magyar politikai emigrációt, és rajta keresztül az ügyben érdemleges lépések megtételére hivatott Külügyi Népbiztosságot. Így Bekzadjan erről a már teljesen összekuszálódott problémáról adott első értékelésében megállapította, hogy a cserének a per előtti lehetőségéről folytatott hosszas levelezés a védelem képviselői és a moszkvai magyar kommunisták között, nem volt egyéb, mint „Lengyel Zoltán, Levinson és Vámbéry által kitalált abszolút alaptalan és komolytalan furfang”, vagy ahogyan később megfogalmazta, „egy naiv terv”. Arról is informálta moszkvai feletteseit, hogy a kormányzati tényezőkkel folytatott számtalan megbeszélésük alapján meggyőződhetek arról, hogy sem Horthy, sem Gömbös, sem Kánya nem gondolnak a cserére az eljárás megkezdéséig, mert ezt a kirakatpert belpolitikájuk egyik eszközeként használják, ezért örülni kell annak, hogy a szovjet fél tartózkod-

76 Sz. M. Mirnij feljegyzése a Lengyellel folytatott beszélgetéséről. 1935. jan. 6. Uo. I. 6–7.

77 Kánya Kálmán átírata Timkó Zoltánnak és Lázár Andornak. 1935. jan. 8. MOL K 578, 102. d., 1925–1944 (741–1420. sz.), Bi 1101/1934. sz. 13–14. fol.

78 Timkó Zoltán átírata Kánya Kálmánnak. 1935. jan. 16. Uo. 21–22. fol.

79 Lázár Andor átírata Kánya Kálmánnak. 1935. febr. 8. Uo. 15–16. fol.

kodott a hivatalos diplomáciai lépések megtételétől és ezzel nem diszkreditálta magát. Nem tartotta kizártnak ugyanakkor, hogy a per után a magyar hatóságok minden különösebb nehézség nélkül kiadják majd Rákosit. Az addig tanúsított óvatos vonalvezetés további megtartására intett szerinte az is, hogy a per előtt, valószínűleg a kormány utasítására, a magyar sajtó visszafogottan viszonyult a Szovjetunióhoz.⁸⁰

Az Európa-szerte szenzációnak számító politikai per idején ezért arra is ügyelni kellett, hogy ne bolygassák meg túlságosan a Rákosi állampolgársága körüli problémát, mert az ismét ürügyet nyújthatott volna a Szovjetunió belső be rendezkedése elleni kirohanásokra. Rákosi ugyanis annyira biztos volt kiszabadulásában, hogy első büntetésének lejárta előtt szovjet állampolgárságért és a Szovjetunióba utazásához szükséges tranzitvízum kiadásáért folyamodott a szovjet hatóságokhoz. A kérelmet Kun Béla terjesztette az OK(b)P Politikai Irodája elé, amely 1934. április 25-i ülésén elfogadta azt.⁸¹ Szovjet állampolgársága tehát kész tényné vált, ugyanakkor a másodszor meginduló bűnvádi eljárás miatt a Szovjetunióba utazására természetesen nem kerülhetett sor. A követség első titkára ezért Strasser Ernő ügyvéden keresztül arra figyelmeztette Rákosit, hogy ne említse meg, hogy szovjet állampolgárságot kapott. A vádlott egyébként maga is érezte, hogy veszélyes lenne Moszkva előzetes beleegyezése nélkül szovjet honosságával előhozakodni, ezért ügyvédek keresztül egy Zoltán öccséhez elküldött táviratban kérte a pártszervek erre vonatkozó direktíváját. Noha az egyébként is halálos ítéletre számító Strasser úgy vélte, hogy ez érdemben nem befolyásolta volna a bíróságot, közölte, hogy Rákosi nem optált 1920 után, ezért jugoszláv állampolgárnak fogja magát nyilvánítani.⁸²

A helyzetet ugyanakkor tovább bonyolította, hogy míg Rákosi első perében a nyugati politikusok részéről csak magánjellegűnek feltüntetett megkeresésekre, egyéni figyelmeztetésekre került sor, addig a másodszori perbefogása idején felmerült annak veszélye, hogy az ügy hivatalos francia és angol politikai fórumok elé kerül, s ennek következtében a kormányon lévő erők is mérlegelni fogják annak lehetőségét, hogy meghátrálásra kényszerítsék a magyar kormányt. A francia parlament felsőháza külügyi bizottságának 1935. február 6-i ülésén, tehát még az ítélethozatal előtt, Longuet szocialista képviselő egy határozati javaslatot terjesztett be, amely kimondta, hogy a Rákosi elleni eljárás beleütközik a trianoni békeszerződés 76. cikkelyébe, mivel olyan politikai cselekményeket vizsgál, amelyek a békeszerződés ratifikálása előtt történtek. A grémium elfogadta a határozatot, és felszólította a kormányt, hogy tegyen jelentést a budapesti francia követ révén foganatosítandó lépésekről.⁸³ Dingle Foot angol liberális párti

80 A. A. Bekzadjan jelentése Ny. Ny. Kresztyinszkijnek. 1935. jan. 26. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 32. l. 3–12.

81 Az OK(b)P KB Politikai Iroda ülésének jegyzőkönyve. 1934. ápr. 25. RGASZPI f. 017. op. 162. gy. 16.

82 Sz. M. Mirmij feljegyzése a Strasser Ernővel folytatott beszélgetéséről. 1935. febr. 1. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 39.

83 A Rákosi-bűnper a francia kamara külügyi bizottságában. 8 Órai Újság 1935. febr. 8. 4.

képviselő pedig a John Simon külügyi államtitkárhoz intézett interpellációjában már a Rákosi-per törvényszéki tárgyalásának idején felvetette, hogy a bírósági eljárás nem ütközik-e a trianoni békeszerződés ominózus cikkelyébe.⁸⁴ (Az 1921:XXXIII. tc. 76. cikkelye kimondta, hogy a volt Osztrák–Magyar Monarchia területének egyetlen lakosát sem lehet zavarni, vagy zaklatni azon politikai magatartása miatt, amelyet az illető 1914. július 28. óta az elszakított területek állami fennhatóságának végleges elismeréséig tanúsított.⁸⁵)

Egyelőre nem ismert, hogy milyen szerepet játszott a csehszlovák diplomácia a kérdés nemzetközi porondra vitelének előkészítésében. Annyi azonban biztos, hogy a budapesti csehszlovák követség 1935. január 11-én egy ebéd keretében megpróbálta megismertetni egymással a szovjet követség másodtitkárát, Mihail Saprovt és Vámbéry Rusztemet. A szovjet diplomata megemlítette, hogy Josef Dobrovolny, a két fél között közvetíteni igyekvő követségi titkár nem tudta, hogy a szovjet misszió képviselői már két nappal korábban kapcsolatba léptek a Rákosi kiszabadítása érdekében minden követ megmozgató ügyvéd-del.⁸⁶ A csehszlovák állami vezetés közreműködésében eleinte a neves francia és angol jogászokat, ügyvédek tömörítő, a politikai foglyok jogi védelmének ellátását felvállaló *Nemzetközi Jogász Szövetség* is bízott, amely az eljárás megindulásakor Rákosi patronálására különálló testületet is alakított, „Rákosi Bizottság” néven. A „bizottságot” reprezentáló két francia ügyvéd, Marcel Willard főtitkár és Etienne Milhaud 1934-től több alkalommal is járt Magyarországon, s az elsőfokú ítélet után széles körű nemzetközi kampányt fejtett ki a per ellen, hangsúlyozva, hogy az ellentétes a trianoni békeszerződés 76. cikkelyével. Az is kiderült, hogy Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszterhez kívánnak fordulni azzal a kéréssel, hogy vesse fel Rákosi ügyét a *Népszövetség* valamely következő ülésén. Vámbéry szerint francia kollégái nyilván jobban számítottak a csehszlovák külügyminiszter közbenjárására, mint a közismerten kommunistaellenes jugoszláv régens és környezete érdeklődésére, noha Rákosi az időközben jugoszláv fennhatóság alá került bácskai Adán született, s jugoszláv állampolgárságát megtartotta.⁸⁷

Ahogy ezek után számítani lehetett rá, a magyar kormány elleni bírálatok sorozata valóban nem szakadt meg. 1935. június 6-án Széchenyi László londoni követ felhívta a Külügyminisztérium figyelmét arra, hogy Lord Marley, a „szélsőbaloldali nézeteiről közismert” Labour párti képviselő egy interpellációt jegyzett be a felsőház június 26-i ülésére Rákosi ügyében. Várható volt, hogy az angol politikus felveti a Rákosi elleni eljárás összeférhetetlenségét a trianoni

84 A békeszerződés téves magyarázatával állást foglaltak a francia kamara külügyi bizottságában a Rákosi-bűnperrel kapcsolatban. Nemzeti Újság 1935. febr. 8. 4.

85 Magyar Törvénytár. 1921. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térffy Gyula. Bp. 1922. 222.

86 M. Sz. Saprov feljegyzése a Vámbéry Rusztemmel folytatott beszélgetéséről. 1935. jan. 11. AVP RF f. 077. op. 15. p. 106. gy. 1. l. 369.

87 Sz. M. Mirnij feljegyzése a Vámbéryvel folytatott beszélgetéséről. 1935. márc. 20. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 53.

békeszerződés határozataival.⁸⁸ A jelentést Kánya azzal a kéréssel továbbította Lázárnak, hogy foglaljon állást az említett paragrafus és a Rákosi ügye közti esetleges összefüggésekről, de hozzáfűzte, hogy a magyar álláspont képviselője nyilván nem ütközik majd komolyabb nehézségekbe, hiszen a békeszerződés eme kitételének megszerkesztésénél a „ratio legis” nyilván nem a kommunista bűncselekmények védelme volt.⁸⁹ Az igazságügyi tárca vezetője ezzel teljes egyetértésben utalt arra, hogy a trianoni békeszerződés 76. cikkelye az Osztrák–Magyar Monarchia területének szétdarabolásával áll összefüggésben, s a benne foglalt mentesség nem terjed ki minden politikai bűncselekményre. Részletesen kifejtette, hogy a cikkely azokat kívánta Magyarországgal szemben védeni, akik a háború kitörésétől a békekötésig valamely szövetséges hatalom érdekében politikai tevékenységet folytattak Magyarország ellen, tehát főképp azokra az egykori román, szlovák, szerb és más nemzetiségű magyar állampolgárookra vonatkozik, akik azért küzdöttek, hogy egyes magyar területeket új impérium alá juttassanak.⁹⁰

A sorsdöntő londoni felsőházi összecsapásra mindkét fél, az ezzel a fordulattal tényleg kellemetlenné váló ügy és a 76. cikkely jelentőségének dezavualására törekvő magyar kormányzat, illetve az ügy nemzetközivé terebélyesedésében érdekelt jogi védelem is készült. A magyar diplomáciának sikerült rávennie Lord Newton konzervatív képviselőt arra, hogy ha a június 26-i parlamenti vitában a Lord Marley interpellációjára adott kormányzati válasz magyar szempontból nem volna kielégítő, „Budapest intencióinak megfelelően fejtse ki a tényállást”.⁹¹ A budapesti szovjet követséget ezekben a napokban sűrűn felkereső, s az angliai kapcsolataival büszkélkedő Vámbéry Rusztem elmondásából pedig kiderült, hogy a *Nemzetközi Jogász Szövetség* angol ügyvédei révén ő is megpróbálta latba vetni a befolyását a Rákosi-ügy miatt Magyarországra egyre inkább neheztelő angol munkáspárti és liberális politikusok körében. A magyar ügyvéd tudomást szerzett arról is, hogy Anthony Eden külügyminiszter megkérte Foot-ot, hogy a trianoni békeszerződésre hivatkozva másodszer ne vesse fel a Magyarországot kellemetlen helyzetbe hozó ügyet, egyúttal arra utasította a budapesti an-

88 Széchenyi László jelentése Kánya Kálmánnak. 1935. jún. 6. MOL K 578, 102. d., 1925–1944 (741–1420. sz.), Bi 1101/1934. sz., 24. fol.

89 Kánya Kálmán átirata Lázár Andornak. 1935. jún. 19. Uo. 23. fol.

90 Lázár arra a következtetésre jutott, hogy valószínűleg az 1934 decemberében Angliában járt Károlyi Mihály hatott az angol körökre, aki már 1923-ban is szeretne volna elérni, hogy a 76. cikkely érvényességét rá is alkalmazzák, hiszen akkor a Nagykövetek Tanácsának elnöke éppen erre a paragrafusra hivatkozva a Károlyi elleni büntetőeljárás megszüntetését követelte a magyar hatóságoktól. Lázár Andor átirata Kánya Kálmánnak. 1935. jún. 21. Uo. 26–30. fol. Effajta vélekedésre a londoni magyar követ még 1934 szilveszterén kelt jelentése is feljogosíthatta. Széchenyi ugyanis Károlyi Mihály angliai útjának egyik legfőbb jellemzőjeként éppen a Rákosi érdekében kifejtett agitációt jelölte meg (H. G. Wells író megnyerése, a Manchester Guardian dec. 29-i, Magyarországot elítélő cikke stb.). Széchenyi László jelentése Kánya Kálmánnak. 1934. dec. 31. Uo. 20–21. fol.

91 Széchenyi László jelentése Kánya Kálmánnak. 1935. jún. 6. Uo. 24. fol.

gol követet, hogy készítsen részletes jelentést a békeszerződés említett cikkelye és a Rákosi elleni eljárás kapcsolódási pontjairól. Az angol diplomata ebben a dokumentumban arra a következtetésre jutott, hogy az eljárás ellentmond a trianoni békeszerződés 76. cikkelyének. Vámbéry nem tagadta, hogy a jelentéshez szükséges jogi szakvéleményt ő állította össze a követ számára.⁹²

A Lordok Házában zajló vitáról a magyar sajtó is tudósította a közvéleményt. A vita Marley interpellációjával indult, aki kérdést intézett a kormányhoz, hogy a Rákosi-per sérti-e a trianoni békeszerződés 76. cikkelyét. Lord Stanhope külügyi államtitkár tiltakozott amiatt, hogy angol képviselők más ország igazságszolgáltatását bírálják, s kifejtette, hogy a békeszerződés ominózus cikkelye azokat a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket (horvátokat, szlovákokat stb.) védi, akik 1918-ban Ausztria–Magyarország ellen harcoltak. A magyar álláspont támogatására bizalmasan felkért Lord Newton is felszólalt, s a külügyi államtitkár nyilatkozatával teljes összhangban, a 76. cikkely alkalmazhatatlanságát hangoztatta, arra irányítva a figyelmet, hogy az ügy tárgyalása még a fellebbviteli bíróság előtt áll. A munkáspárti főrend azonban ennek ellenére követelte, hogy az angol kormány tegyen egy „baráti” előterjesztést Magyarország számára. A külügyi államtitkár csupán arra tett ígéretet, hogy fontolóra veszik, milyen baráti lépést tehetnek Magyarország felé. Ezzel a kérdés le is került a napirendről.⁹³ További kutatásokat igényel annak kiderítése, hogy ezek után kezdődtek-e egyeztetések a két ország között, s ha igen, milyen szinten. Mindenestre nyilván a presszió szándékával a fellebbviteli tárgyalás megkezdése előtti napra időzített felsőházi interpelláció sem válhatta be a hozzá fűzött reményeket, hiszen az Ítéletábra jóváhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét.⁹⁴

A brit munkáspárti politikusok interpellációjának előkészítése, és az ennek hátterében zajló diplomáciai csatározások közben más téren elmozdulni látszott Rákosi ügye. Az 1935. május 7-től kizárólag moszkvai követként tevékenykedő Jungerth ugyanis az eredetileg Aggházytól származó, a honvédelmi miniszterhez intézett, de időközben a Külügyminisztériumhoz áttett kérvénynek eleget téve, május 17-én hivatalos minőségében megtekintette a *Forradalmi Múzeumban* a honvédezászlókat. (A követ nyilván már Lengyel Zoltánnak a *Pesti Naplóban*

92 Sz. M. Mírnij feljegyzése a Vámbéryvel folytatott beszélgetéséről. 1935. febr. 19. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 43.

93 Érdekes vita a Lordok Házában Rákosi Mátyásról és Trianonról. *Pesti Napló* 1935. jún. 27. 6.

94 Rajniss Ferenc újságíró az Angliában „szovjet divatot” teremtő szovjet propagandának tudta be, hogy az angol társadalmat még a per után egy évvel is élénken foglalkoztatta Rákosi sorsa: „Akiről megtudják, hogy magyar, attól rögtön megkérdezik, hogy mi van a szegény, bebörtönzött Rákosival? Miért nem engedik szabadon? Olyan intelligens ember... Sok dús gazdag angol házában Rákosi elvtárs nagyobb probléma, mint egész Magyarország. Olyan legendákat költöttek róla, hogy szinte érdemes a vörös hőst átlendíteni Oroszországba. Legalább nem fogyaszt magyar kenyeret, s talán leírják a nevét angliai számlánkról, amelyre a túlzó baloldali körök buzgón feljegyzik tartozásainkat, de következetesen elfelejtik bevezetni vérrel, szenvedéssel és kultúrával megszolgált követeléseinket”. *Rajniss Ferenc: Szovjetpropaganda Angliában. Új Magyarország* 1936. aug. 5. 1–2.

megjelent cikke, így Aggházy augusztusi kérvénye előtt tudott a honvédszászlók otlétéről. 1934 tavaszán ugyanis egy magyar üzletemberekből és kereskedelmi minisztériumi tisztviselőkből álló delegáció utazott Moszkvába, amelynek tagjai május 27-én megtekintették a *Forradalmi Múzeumot*. Bornemissza Félix, a *Külkereskedelmi Hivatal* referense a tanulmányi útkjáról készített beszámolójában külön megemlítette a két honvédszászlót.⁹⁵ A delegációt maga a követ kísérte a szovjet fővárosban.) Az általa összeírt 42 zászló közül a múzeum egyik nagy kiállítótermében állandó jelleggel csak kettő volt kiállítva, de látogatásának tiszteletére még néhány darabbal kiegészítették ezt a szűkebb kollekción. Jelentésében kitért arra, hogy a harcban sérült zászlókat restaurálták, karbantartották, és megfelelő módon tárolták. Megkérte a gyűjtemény igazgatóságát, hogy bocsássák rendelkezésére a zászlók leltári jegyzékét.⁹⁶

Bekzadjan tudomást szerzett Jungerthnek a *Forradalmi Múzeumban* tett látogatásáról. Sürgette a Külügyi Népbiztosságot, hogy tudassák vele, ha magyar kollégája valamilyen lépést tett a csere kivitelezése érdekében a zászlók megtekintése után, mivel úgy vélte, hogy a magyar követ a kormányának tett jelentésében a csere mellett teszi majd le a voksát.⁹⁷ Erre nyomós oka lehetett, hiszen a magyar külügyi apparátus részéről a kérdés rendezésének szükségességét valló diplomata még Budapestről Moszkvába történő elutazása előtt olyan kijelentést tett, hogy a magyar kormány keresi az alkalmas pillanatot a cserére, bár bevallozza, hogy erről a minisztériumban még senkivel sem beszélt.⁹⁸ Bekzadjan optimizmusát az is erősíthette, hogy egyes üzletemberek ismét felajánlották szolgálataikat Rákosi kiengedése érdekében, persze némi üzleti kompenzációért cserébe. Ilyen volt Éber Antal, a *Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara* elnöke, aki javaslatot tett arra, hogy a Szovjetunió kössön vele üzletet sertéshús és élő sertés importjára, amiért ő teljes társadalmi és gazdasági befolyását latba vetve, Rákosi kicserélésére szorítaná a kormányt. Felvilágosították ellenben, hogy ez két külön dolog, s ha valaki kereskedni akar a Szovjetunióval, azt a Rákosi-ügytől függetlenül is megteheti.⁹⁹ Hasonló ötlettel állt elő Krausz Simon is, megemlítve, hogy Németországban felelős szovjet gazdaságpolitikusokkal tárgyalt „több milliós” magyarországi megrendelésről.¹⁰⁰ A „Rákosit kereskedelmi előnyökért”

95 Bornemissza Félix, a Külkereskedelmi Hivatal hajózási referensének beszámolója moszkvai útkjáról. 1934. jún. 17. után. MOL K 69, 756. cs., 1934-I/c. dosszié, 51–105. fol.

96 Jungerth-Arnóthy Mihály jelentése Kánya Kálmánnak. 1935. máj. 20. HL I/31. fond, 2144. cs., Elnöki oszt. I. t., 6234/1934. al. sz. 4935/1935. pol. sz.

97 A. A. Bekzadjan jelentése Ny. Ny. Kresztyinszkijnek. 1935. jún. 16. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 32. l. 41–46.

98 A. A. Bekzadjan jelentése Ny. Ny. Kresztyinszkijnek. 1935. márc. 27. Uo. l. 30–33.

99 Sz. M. Mírnyij feljegyzése a Lengyel Zoltánnal folytatott beszélgetéséről. 1935. febr. 11. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 26.

100 „A magam részéről tartózkodtam mindenfajta komoly megbeszéléstől [...] Krausz Simivel, aki-ről itt azt beszélnek, hogy teljesen tönkrement a spekulációban, nagyon mélyre zuhant, és most ismét megpróbál a felszínre evickélni, ügyesen kiharászva egy szeletet a tortából” – állt a szovjet követ Krauszról készített jellemzésében. A. A. Bekzadjan jelentése M. M. Litvinov külügyi népbiztosnak. 1935. júl. 15. előtt. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 32. l. 47–49.

kifejezéssel jellemezhető verzió addigra már minden alapot nélkülözött, hiszen Magyarország és a Szovjetunió között hivatalos tárgyalások indultak egy kereskedelmi keretegyezmény és egy fizetési megállapodás megkötéséről, így a szovjet és főleg a magyar diplomácia mindenképpen szét kívánta választani a két kérdéskört. A magyar üzletemberek – Krausz esetében teljesen komolytalannak ítélt – javaslata mégis azt az üzenetet hordozta magában, hogy a kormány állandó hivatkozásaival ellentétben, a magyar társadalom bizonyos rétegei nem kezelik prioritásként Rákosi fogva tartását.

Az Ítéletábrán zajló tárgyalás harmadnapján Bekzadjan immáron félhivatalosan is szondáztatta az ügyről Kányát. A magyar külügyminiszter ugyanazt a fel fogást osztotta meg a szovjet követtel, mint néhány nappal korábban Jungerth: a másodfokú bíróság döntése után lehetőséget kell adni arra, hogy a magyar közvélemény megnyugodjon, el kell telnie jó néhány hónapnak ahhoz, hogy Rákosi-ról megfélemedkezzenek, és aztán kicserélhessék.¹⁰¹ Az Ítéletábra döntése után az ügyész magához kérte Vámbéryt, és közölte vele, hogy ezek után minden további „huzavona” hiábavaló lesz. A szovjet követ ennek hallatán attól tartott, hogy a harmadfokú bíróság, a *Magyar Királyi Kúria* a védelem további fellebbezése esetén még súlyosbíthatja is ezt az ítéletet. Jungerth és Kánya nyilatkozatai alapján Bekzadjan arra a következtetésre jutott, hogy az igazságszolgáltatási szervekkel ellentétben a Külügyminisztérium engedékenyebb álláspontra helyezkedett, ezért a szovjet követ azt javasolta a védelem képviselőinek, hogy az ügyet ne vigyék a harmadik instancia elé, hanem Kánya sugallatának eleget téve, tanúsítsanak önfegyelmet a csere néhány hónappal későbbi sikere érdekében.¹⁰²

Néhány hónap elteltével, a szovjet követség első titkára, Sz. M. Mirnij közvetlenül a Szegedre visszaszállított Rákosi rossz egészségi állapotára és közérzetére vonatkozó hírek hallatán, egyenesen úgy fogalmazva, hogy „le kellene már zárni a dolgot”, javasolta, hogy Rákosi kicserélése érdekében a szovjet kormány hivatalos jegyzékben forduljon a Külügyminisztériumhoz. A szovjet diplomata úgy értelmezte a helyzetet, hogy erre kedvezőek a feltételek, hiszen a másodfokú bíróság ítélete után kissé megfélemedeztek Rákosi-ról, nem történt semmiféle kellemetlen incidens a két ország viszonyában, s a Szovjetunió a közelmúltban több millió pengő értékű árut vásárolt Magyarországtól.¹⁰³ A csere ekkor kedvezőnek látszó végkimenetele szempontjából azonban egy váratlan fordulat történt, ami végső soron a magyar kormány abbéli aggályait igazolta, hogy a nemzetközi tiltakozások, esetleg Rákosi közvetlen részvétele a Komintern propagandájában csak árt az ügynek. Nem lehetett véletlen, hogy Jungerth még ankarai követként tett előterjesztése nyomatékosan aláhúzta, hogy csere esetén a szovjet kormánytól biztos garanciákat kell követelni arra vonatkozólag, hogy

101 Sz. M. Mirnij feljegyzése a Millot francia ügyvéddel folytatott beszélgetéséről. 1935. jan. 31. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 38.

102 A. A. Bekzadjan jelentése M. M. Litvinovnak. 1935. júl. 15. előtt. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 32. l. 47–49.

103 Sz. M. Mirnij jelentése Ny. Ny. Kresztyinszkijnek. 1935. szept. 25. Uo. l. 54–57.

Rákosi többet nem fog részt venni a kommunista agitációban. A Komintern 1935. július 25–augusztus 21. között zajló VII. kongresszusán Rákosit beválasztották a szervezet vezető testületébe, a Végrehajtó Bizottságba. Ezek után talán nem is volt meglepő, hogy a csere ügyét magyar részről leginkább szorgalmazó moszkvai magyar külképviselet vezetője 1935. november 30-án közölte az éppen Moszkvában tartózkodó Bekzadjannal, hogy a magyar kormány ebben a helyzetben már nem tudja kiadni Rákosit, mivel már nemcsak egy egyszerű politikai fogolyról van szó, hanem a Komintern Végrehajtó Bizottságának tagjáról, aki a szovjet fővárosba érkezve azonnal politikai agitációt indítana a magyarországi rezsim ellen. Jungerth arról is tájékoztatta partnerét, hogy a magyar kormány és személyesen Gömbös Gyula kormányfő úgy vélték, hogy ezt a lépést a jelenlegi magyar rendszer ellen irányuló demonstratív akcióként kell értelmezni.¹⁰⁴

Némi reményekre feljogosító változást jelentett, hogy Rákosi harmadik ügyvédjének, Domokos Józsefnek a beadványa révén a Királyi Kúria 1936. április 30-i ítéletében úgy döntött, hogy Rákosi életfogytiglani büntetésébe utólag beleszámítják a korábban fegyházban letöltött időt (összbüntetés) is.¹⁰⁵ Az életfogytiglani fegyházbüntetés időtartamaként megszabott 20 évből Rákosi addigra (1936-ra) összesen 11 évet leült. Az 1928:X. tc. 48. §-a értelmében a rabokat saját kérelmükre, a börtön felügyelőbizottságának ajánlása alapján az igazságügyi miniszter feltételes szabadlábra helyezhette, ha büntetésük időtartamának $\frac{3}{4}$ részét már letöltötték, zárva tartásuk során jó magaviseletet tanúsítottak, szorgalmasan dolgoztak és fennáll a javulásuk lehetősége.¹⁰⁶ Ez azt jelentette, hogy az igazságügyi miniszter 1940 őszén feltételeesen szabadlábra helyezhette Rákosit. Érdekes, hogy Bekzadjan a Rákosi sorsán enyhítő összbüntetését részben a Szovjetuniónak annak idején Dimitrovot is kiadó Hitler akaratának tulajdonította, aki szerinte Rákosi ügyében nyomást gyakorolt Gömbösre.¹⁰⁷ Magyar újságíróktól szerzett információknak hitelt adva elvileg azt sem zárhatták ki, hogy Gömbös – éppen ellenkezőleg – a Rákosi elleni ítélet következetes végrehajtásával akarja kompenzálni a politikai becsületességén esett csorbát. A budapesti szovjet követség egyik jelentésében megemlítették, hogy a Gömbössel elégedetlen katonatisztek és állami tisztviselők már régóta igyekeztek kompromittálni a miniszterelnököt. Állítólag Horthy birtokába jutott egy levél, melyben a Horvátországban tartózkodó, akkor kapitányi rangban szolgáló Gömbös arra biztatta egyik tisztársát, hogy lépjen be a magyar *Vörös Hadseregbe* és annak vezetését a

104 A. A. Bekzadjan beszámolója a budapesti követség 1935. évi tevékenységéről M. M. Litvinovnak. 1936. febr. 16. AVP RF f. 010. op. 11. p. 68. gy. 29. l. 11–29. Vö. *Jungerth-Armóthy Mihály*: Moszkvai napló. Sajtó alá rend., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Sipos Péter-Szűcs László. Bp. 1989. (Sisak és cylinder) 196–199.

105 Erre részletesen ld. *Domokos J.*: i. m. 345–355.

106 Magyar törvénytár. Az 1928. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Térfy Gyula. Bp. 1929. 295–296.

107 Rákosi az ügyvédei jelzése alapján nem lett volna hajlandó elfogadni, hogy megbánást tanúsítson az elkövetett bűntettei miatt. A. A. Bekzadjan jelentése Ny. Ny. Kresztyinszkijnek. 1936. máj. 8. AVP RF f. 010. op. 11. p. 68. gy. 29. l. 70–75.

román csapatok elleni támadásra aktivizálja. Bár Gömbös később Horthy szege-di ellenforradalmi kormányához csatlakozott, ez a levél egyértelműen igazolhatja volna, hogy ingadozni kezdett a *Vörös Hadsereg* offenzívájának időszakában. Ennek a kitalációnak a budapesti szovjet követség diplomatái sem tulajdonítottak túl nagy jelentőséget, mégis úgy érezték, hogy a legerőteljesebben majd a Rákosi kiadatását leginkább ellenző magyar kormányfőt kell valamilyen módon jobb belátásra bírni.¹⁰⁸

A szovjet kormány ezek után mégsem vetette fel Rákosi kiengedésnek kérdését. Az ügy két „főkurátorát”, az 1937. november 15-én véglegesen hazarendelt magyarországi követet, és a vele régi ismeretségben és szoros barátságban lévő Kresztyinszkij külügyi népbiztoshelyetttest – feltehetőleg 1938 nyarán – ki- végezték.¹⁰⁹ A budapesti szovjet követség élén ettől kezdve egészen 1939. február 2-ig, a Magyarország és a Szovjetunió közti közvetlen diplomáciai kapcsolatok felfüggesztéséig ideiglenes ügyvivő állt. Az ügy holtvágányra kerülése egy Jungerth által szignált későbbi jelentésből is érzékletesen kivehető. A moszkvai követ ekként jellemezte a Bekzadjannal folytatott 1935. november 30-i, kulcsfontosságú megbeszélése után kialakult helyzetet: „Szovjet részről többé előttem erre vonatkozólag célzást nem tettek. Az a körülmény, hogy Rákosi és egyáltalán a magyar kommunisták protektorai 1936-ban és 1937-ben még hivatalaikban ültek, és Kun Béla letartóztatása után a Komintern-körök Rákosit különösen előtérbe kezdték helyezni, nem tette az időt alkalmassá e kérdés felvetésére, an- nál is inkább, mert a kormány időközben határozott állást foglalt Rákosi kiada- tása ellen. A külügyi népbiztosságban azóta beállott személyi változások és a GPU-nak a magyar kommunistákkal szemben elfoglalt magatartása, valamint az a körülmény, hogy az utóbbi hónapokban a Komintern-körök Rákosi személyé- vel alig foglalkoznak, lehetővé tette, véleményem szerint, hogy e kérdést valami formában a szovjet hatóságoknál fölvehessük”. A magyar diplomata a Ráko- si-üggyel való összefüggéseket szándékosan elhallgatva, ismételten csak a Kül- ügyi Népbiztosságban még 1935-ben megfogalmazott azon igényét vetette fel, hogy a szovjet hatóságok állítsák össze a *Forradalmi Múzeumban* lévő magyar hadi ereklyék inventáriumát.¹¹⁰

108 Sz. M. Mirnij jelentése Ny. Ny. Kresztyinszkijnek. 1935. szept. 25. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 32. l. 54–57. A valóságban Gömbös Károlyi Mihály kormányának zágrábi katonai attaséja volt, s még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt, 1918. dec. 2-án visszatért Budapestre. A kom- munisták hatalomátvétele után Bécsben rögtön csatlakozott az ellenforradalmi mozgalmakhoz. Erre részletesen ld. *Gergely Jenő*: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Bp. 2001. 49–77.

109 Lubjanka. Sztalin i Glavnoje upravlenyje goszbepozapasznoštyi NKVD 1937–1938. Szosz- tavityeli: V. Ny. Hausztov–V. P. Naumov–Ny. Sz. Plotnyikova. Moszkva, 2004. 396–398., 540–544.

110 Jungerth-Arnóthy Mihály jelentése Kánya Kálmánnak. 1938. jún. 10. HL I/31. fond, 2144. cs., El- nőki oszt. I. t., 6234/1934. al. sz. Vö. *Jungerth-Arnóthy M.*: i. m. 269. Megemlítenénk, hogy Aggházy közben kétszer is, 1936. máj. 9-én és 1938. márc. 10-én ismét kérte a honvédelmi minisz- tert, hogy járjon közbe a magyar katonai ereklyék jegyzékének beszerzése érdekében. Uo.

A fegyházból Moszkvába

Mielőtt rátérnénk a csere lebonyolódásának ismertetésére, érdemes egy kis kitérőt tennünk, hogy feltérképezzük, vajon milyen, a külvilággal való érintkezést lehetővé tevő személyi kapcsolati hálóval rendelkezett Rákosi a fegyházban eltöltött hosszú évei alatt? Ennek vizsgálatával könnyebben rávilágíthatunk a csere egyes részleteire, s a közöttük lévő összefüggésekre.

Rákosi első, s talán leglényegesebb kapcsolati körét a szovjet emigrációban élő testvérei, rokonai jelentették.¹¹¹ Közülük mindenekelőtt az 1898-ban született, orvosi diplomát szerző Rákosi Zoltánt, idősebbik öccsét kell megemlégtünk, akit Rákosi a leveleiben „Zoltinak” nevez, a moszkvai emigráns körökben pedig a Rákosi érdekében kifejtett fáradhatatlan tevékenysége miatt csak „kis Rákosiként” emlegettek. Ő Rákosi első perének idején tűnik fel először, csak emlékeztetésképpen utalnánk rá, hogy az 1925. október 15-i moszkvai nagygyűlés egyik vezérszónokaként. Feltételezhető, hogy eredetileg a védelem megszervezéséből is jelentős mértékben kivette a részét, olyannyira, hogy a KMP moszkvai vezetői nem is nézték jó szemmel, hogy a bátyja sorsa feletti állandó aggodalmában néha túlságosan agilisán viselkedik, vagy vádaskodik. Szántó Béla a következőket vetette papírra róla: „A Matyi két öccse itt fontoskodik, hogy fivérüknek nincsen meg mindene, mire szüksége van, meg a pörrel magával sem foglalkozik senki. Ma volt nálam a nagyobbik, és nagyképpően kijelentette, hogy ő a pör vitelére befolyást akar gyakorolni. Nagyon udvariasan tudomására adtam, hogy ez nem családi, hanem pártügy és hogy fokozza le ebbéli igényeit”.¹¹² Ő volt az, aki később, Rákosi második pere idején, a *Sarló és Kalapács* című emigráns lap 1935. március 15-i számában megadta a jelet egy új, a „tömegek egységes szolidaritásán” alapuló kampány megindításához.¹¹³ Az elsőfokú bíróság ítélete után felkereste a moszkvai magyar követséget is, hogy vízumot kérjen Magyarországra, bátyja meglátogatása céljából. Jungerth azonban megpróbálta megértetni vele, hogy semmi esélye sincs a beutazási engedély megszerzésére, s tudtára adta azt is, hogy a Komintern propagandájával vagy felvonulásokkal nem tesznek jó szolgálatot bátyja ügyének, mivel a magyar kormányt ezek egyáltalán nem befolyásolják. Bár Rákosi Zoltán ezt nem akarta elismerni, s azt bizonygatta, hogy a nemzetközi kampány és az ő propagandájuk nélkül a bátyját

1951-ben Aghházy a kitelepítési végzése tárgyában a Budapesti Rendőrfőkapitányság panaszosztályához elküldött beadványában az érdemei között sorolta fel, hogy 1935-ben a moszkvai követ az ő kezdeményezésére érdeklődött az 1848–1849. évi honvédszászlók sorsa iránt. *Aghházy Kamil*: Buda ostroma 1849. május 4–21. I. Szerk. Hermann Róbert–Szoletzky Emese. Bp. 2001. 31.

111 A Rákosi hozzátartozóira vonatkozó biográfiai adatokat Petrák Katalin bocsátotta rendelkezésemre, a magyar emigrációról készülő, általa szerkesztett lexikon alapján.

112 Szántó Béla levele a KMP Külföldi Bizottságának. 1926. jún. 18. PSZL 878. fond, 8. csop., 281. ő. e., 37–41. fol.

113 *Rákosi Zoltán*: Szabadítsátok ki Rákosit! *Sarló és Kalapács* 1935. márc. 15. 1.

halálra ítélték volna, egyelőre visszavonta vízumkérelmét.¹¹⁴ Rákosi maga is nagyra értékelte öccse általa „rekordnak” minősített teljesítményét, s lelkiismeret-furdalás gyötörte amiatt, hogy az ő ügyének állandó pártfogása miatt a saját dolgaival nem tud foglalkozni, ezért egy 1936-ban kelt levelében felvetette, hogy ügyének képviselőjét adja át valamelyik másik hozzátartozójuknak.¹¹⁵

Rákosi Zoltánt 1937-ben a szovjet hatóságok letartóztatták, igaz, kilenc hónapi fogva tartása után Dimitrov közbenjárására kiengedték. Ekkortájt kerül igazán előtérbe az 1904-ben született, eredetileg gépészmérnök végzettségű Rákosi Ferenc, aki már korábban is Zoltán segítségére volt a bátyjkkal való kapcsolattartás koordinálásában. Rákosinak az emigrációban élő két nővére, az 1888-ban született Jolán, és az 1890-ben született Gizella úgyszintén figyelemmel követték öccsük perét, s a rendelkezésükre álló eszközökkel igyekeztek elősegíteni kiszabadulását, bár valós szerepük egyelőre hiányosan rekonstruálható. Rákosi visszaemlékezése szerint Gizella lehetett az, aki a lehetséges védők köréből kiválasztotta Lengyel Zoltánt, és megbízást adott neki.¹¹⁶ Annyit tudunk még, hogy a *Nemzetközi Vörös Segély*nél dolgozó Rákosi Jolán valamikor 1934 végén kérvényt nyújtott be a szovjet pártvezetéshez, hogy Budapestre utazhasson, és ott részt vegyen a peres eljáráson, illetve minden tőle telhető segítséget megadjon raboskodó öccsének. A Politikai Iroda 1935. január 6-i ülésén jóváhagyták kérelmét,¹¹⁷ bár hazautazása – ahogy Rákosi Zoltán példáján is láttuk – az illetékes magyar külképviseleti hatóság ellenállása miatt nyilván nem valósulhatott meg.¹¹⁸ Rákosi levelezésében feltűnik még a „Miki” becenévre hallgató Csillag Miklós is, Rákosi sógora (Bella húgának a férje), aki kipróbált „mozgalmárnak” számított, hiszen már az első világháború előtt bekapcsolódott a munkásmozgalomba. A Tanácsköztársaság leverése után hosszabb párizsi kitérővel érkezett a Szovjetunióba, ahol különféle beosztásokban pártfunkcionáriusként dolgozott. Nyilván a pártban elfoglalt pozíciója lehetett az oka annak, hogy Rákosi, Ferenc öccse mellett éppen rá gondolt, amikor javasolta Zoltánnak, hogy adja át valakinek a képviselőjét.¹¹⁹ S végül nem szabad megfeledkeznünk az

---

114 A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. A dokumentumokat vál., a jegyzeteket és a névmutatót összeáll. Peter Pastor. Bp. 1992. (Politika) 14–15. Nem sokkal később Rákosi Zoltán más úton, Vámbéry segítségével próbálta meg elérni, hogy beutazási engedélyt kapjon Magyarországra. Az ügyvéd felhívta Gömör-Laiml Lászlót, a Külügyminisztérium konzuli osztályának vezetőjét, aki akkor azt az ígéretet tette, hogy „meggyorsítja a dolgot”. Sz. M. Mirnij feljegyzése a Vámbéryvel folytatott beszélgetéséről. 1935. jún. 25. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 65.

115 Rákosi Mátyás levele Rákosi Zoltánnak. 1936. máj. 21. PSZL 720. fond, 4. ó. e., 46–49. fol.

116 *Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1892–1925.* 2. Szerk. Feitl István–Gellériné Lázár Mária–Sipos Levente. Bp. 2000. 792.

117 Az OK(b)P KB Politikai Iroda ülésének jegyzőkönyve. 1935. jan. 6. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 958.

118 Rákosi Zoltán említett cikkében azt írta, hogy Jolánt „be sem engedték a tárgyalásra”. *Rákosi Z.*: i. m. 1.

119 Rákosi Mátyás levele Rákosi Zoltánnak. 1936. máj. 21. PSZL 720. fond, 4. ó. e., 46–49. fol.

1908-ban született, s a legkisebb jogán a legnagyobb szeretettel körülvelt Rákosi Hajnalról sem, akit Rákosi is csak „szeretett kishúgaként” emleget az emlékirataiban.¹²⁰ Ő a jugoszláv illegális kommunista mozgalomban tehetett szert némi politikai, szervezői tapasztalatra. Az 1935. évi törvénytörvényes eljárás során jugoszláv állampolgárként engedélyt kapott arra, hogy beüljön a tárgyalóterembe, sőt, Szemák Jenő, a bíróság elnöke, ötperces beszélgetést engedélyezett neki Rákosival. Rákosi Zoltán tudomása szerint ekkor egy kisebb incidens történt: Hajnal azt találta mondani Rákosinak, hogy büszke rá, mire a bíró minden további látogatási lehetőségtől megfosztotta és kitiltotta a tárgyalóteremből.¹²¹

Rákosi második, az elsőnél talán nem kevésbé fontos, de Rákosi egyes megközelítéseiből ítélve néha bizonytalannak érzett kapcsolati körét ügyvédei (Lengyel Zoltán, Vámbéry Ruzstem, Domokos József, Strasser Ernő) alkották, akik a védelem jogán a legtöbbet látogathatták őt a fegyházban. Vajon mi lehet az oka annak, hogy ennyire állhatatosan próbáltak közbenjárni a hatalom által gyűlölt Rákosi érdekében? Domokos a memoárjában úgy emlékszik vissza, hogy a védők nagy száma nem szolgálta a védelem javát, mivel a felsorolt ügyvédeknek nemcsak a szakmai véleménye, védelmi taktikája és jelleme különbözött egymástól, hanem a politikai felfogása is.¹²² Az ügyvédek Rákosit pártoló magatartásának egyik motivációja a védencnek a lehető legkedvezőbb helyzet kivívását megkövetelő, rájuk is vonatkozó ügyvédi etika mellett nyilván saját politikai és erkölcsi meggyőződésük lehetett. Mindegyikük közéleti pályafutása és korábbi ügyvédi gyakorlata, sőt, későbbi sorsa alapján nyilvánvaló, hogy nem érezték magukénak a fennálló magyarországi hatalmi rendszert és más politikai, társadalmi berendezkedést tartottak követendő mintának.¹²³ Egyikük egyszer ki is fakadt emiatt a szovjet követ előtt: „Vámbéry keserűséggel és dühösen beszélt arról, hogy Horthy Magyarországá ugyanúgy a szolgaság és rabság országa, mint ahogy az volt a Jagellók, az Anjouk és a Habsburgok alatt”.¹²⁴ Az 1935. évi Rákosi-per idején talán még ennél is nagyobb súllyal esett latba, hogy nyilván erkölcsi érzéküket is sértette, hogy valakit olyan bűncselekmények miatt fognak másodszer perbe, amelyek elkövetéséről az igazságszolgáltatás első perének idején is tu-

120 Rákosi M.: Visszaemlékezések 1940–1956. 1. i. m. 10.

121 Rákosi Z.: i. m. 1.

122 Domokos J.: i. m. 326–327. A Domokos szerint viseltes öltözékű, leginkább egy „nyugalomba vonult cimbalmoshoz hasonlító” Lengyelt csak a kollegiális szellem miatt nem akarták kihagyni a védelemből. Voltaképpen hajlott kora volt az oka annak is, hogy Strasser Ernőt kinevezte a helyettesének. I. m. 338. Domokos az összbüntetés kiszabására irányuló beadvány elkészítésében is magának vindikálta a kezdeményezést, azt állítva, hogy Vámbéry eleinte ellenezte azt. I. m. 346.

123 Vámbéry életrajzát ld. Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja. 1944. december 21–1945. november 29. Főszerk. Vida István. Bp. 1994. 483–484.

124 A. A. Bekzadjan jelentése M. M. Litvinovnak. 1935. márc. 7. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 3. l. 46–48.

dott, de akkor azokat nem foglalták bele a vádpontokba. Ez, akárkiről is legyen szó, morálisan elfogadhatatlan volt számukra.

Az ügyvédek magatartásának második okát abban kell keresnünk, hogy – a források egyértelmű és egyöntetű tanúsága szerint – megbízatásukat nem ingyen vállalták, hanem elsősorban a Vörös Segély és a *Nemzetközi Jogász Szövetség* közreműködésével honoráriumot kaptak érte. A fizetések átutalása Moszkvából Budapestre nem ment zökkenőmentesen. Vámbéryt például egyszer Rákosi Zoltán távirati úton értesítette arról, hogy a pénzt Amszterdamban keresztül utalják át. Bosszankodott amiatt, hogy kénytelen lesz a holland főváros közbeiktatásával Budapestre hozni ezt az összeget, és ott átváltani a hivatalos árfolyamon pengőre, amiből neki 60%-os vesztesége származik. Kérte továbbá, hogy a jövőben, ha lehet, kerüljék az ilyen nyílt utakat, s Rákosi Zoltán ne értesítse őt táviratban vagy levélben a pénzének átutalásáról. Ebből a feljegyzésből derül ki az is, hogy az ügyvédeknek Moszkvából folyósított apanázst ekkor svájci és francia frankban utalták át.¹²⁵ Domokos emlékirataiban maga sem palástolta, hogy Vámbéryvel mindketten „szegény ördögök voltak”, ezért „várták a pénz megérkezését”. Sőt, leírta azt is, hogy egy alkalommal a budapesti ügyészség valutaosztályától egy kézbesítést kapott, melyben az állt, hogy fizetési eszközökkel való visszaélés büntetével gyanúsítják, ezért elrendelik a külföldről hozzá érkező levelek lefoglalását. A *Nemzetközi Jogász Szövetség* főtitkára, Marcel Willard ugyanis még Rákosi Zoltánnál is szokatlanabb és feltűnőbb formáját választotta a szubvenció továbbításának: Vámbéry és Domokos 750 pengőt kitevő tiszteletdíját egyszerű postai borítékba csomagolva adta fel.¹²⁶

Végül harmadik összetevőként feltételezzük, hogy a nagy feltűnést keltő, és nem kis társadalmi visszhangot prognosztizáló, Európa-szerzte figyelt Rákosi-per ügyvédi karrierjük egyik fontos mérföldkővét jelentette. Általában véve egy ügyvédnek és ügyvédi irodájának nem egy esetben – akár a további megélhetését biztosító – hírnevét alapozhatta meg, ha a társadalmi figyelem középpontjában lévő ügyeket vállalhatott el. Úgy tűnik, hogy különösen a már korábban „befutottak” számító Lengyel és Vámbéry esetében az ügyvédi sikeresség és a közéleti előrejutás egymást kölcsönösen feltételező fogalmak voltak. Őket ugyanis már régtől fogva nem csak az ügyvédi kamarában, nem csak a jogi szférában tartották számon. A politikában (illetve Vámbéry esetében az apja révén) szerzett ismertségük elősegítette ügyfélkörük bővítését, ügyvédi megbízatásaik számának folyamatos gyarapodását. Ugyanez fordítva is igaz: a Rákosi védőjeként a budapesti szovjet követség látókörébe került, s a követségen gyakran tiszteletét tevő Lengyel kísérletet tett a politikai karrierjének egyengetésére. 1935. március 14-én abból a célból kereste fel a missziót, hogy megnyerje a közvetett támogatásukat a választási kampányában. Lengyel ugyanis Budapest egyik északi mun-

125 Sz. M. Mirmij feljegyzése a Vámbéryvel folytatott beszélgetéséről. 1935. febr. 10. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 35–36.

126 *Domokos J.*: i. m. 357–358.

káskerületében egy polgári radikális pártalakulat színeiben jelöltette magát, s kérte Rákosit, hogy segítsen neki a munkásszavazatok megszerzésében. Védence azt válaszolta, hogy a börtönből nehéz kapcsolatba lépnie a KMP vezetőivel. Lengyel ezért a szovjet követséghez fordult, hogy adják át a KMP helyi szervezetének Rákosi üzenetét, melyben az állt, hogy ebben a körzetben szavazzanak a polgári jelölt Lengyelre. Megkísérelte átnyújtani a Komintern magyar szekciójához írt levelét is, melyben igényelte, hogy szólítsák fel a munkásságot az ő támogatására. Mirnij teljesen adekvát választ adott erre: „sem az első, sem a második kérését nem teljesíthetem, mivel a követségnek a helyi kommunistákkal, a Külügyi Népbiztosságnak pedig Moszkvában a magyar emigránsokkal vagy a Kominternnel semmilyen kapcsolata nincs. Államellenes bűntettet hajtanék végre saját kormányom és országom ellen, ha még csak a személyes kapcsolatokat is támogatnám a magyar kommunistákkal. Ugyanígy, sem a Külügyi Népbiztosságnak, sem a munkatársainak semmilyen kapcsolatuk sincs a moszkvai emigránsokkal”.¹²⁷

Rákosi harmadik, leglazább kapcsolati körét a hozzá látogató, számára ismeretlen, de a jogi ügyekben többnyire jártas külföldi és magyar személyek (jogászok, ügyvédek, orvosok, politikusok) alkották, akikkel alkalmi beszélgetéseket folytathatott. Míg a magyar igazságügyi hatóságok 1934-ben még visszatartották Etienne Milhaud abbéli – még a nemzetközi előzékenységre is apeláló – kérvényét, hogy engedélyezzék számára Rákosi meglátogatását,¹²⁸ addig a Kúrián meghozott ítéletének kihirdetése után néhány esetben fogadhatott látogatókat. Minden egyes ilyen beszélgetés a fogva tartási körülményeinek javulását, esetleg kiszabadulásának halvány reményét villantotta fel számára, hiszen ezek a személyek elvileg azért keresték fel, hogy közbenjárjanak az érdekében. Igaz, nem túl hosszú azoknak a listája, akikről biztosan tudjuk, hogy megfordultak a börtönben: 1936 áprilisában Jean Bastien belga ügyvéd, 1937. április 3-án Lucien Camus francia orvos és Armand Rozelaar francia ügyvéd, parlamenti képviselő, 1938. július 14-én Philippe Casses francia ügyvéd, s 1938 júliusának elején Rupert Rezső országgyűlési képviselő, ügyvéd.

Domokos feljegyezte, hogy Bastien a szegedi börtönigazgató szobájában le akarta fényképezni Rákosit, de „a gyáva igazgató megijedt, hogy adhat-e ilyesmire engedélyt”. Hatáskörének túllépésétől tartva megkérdezte erről a minisztériumot, ahonnan engedélyt kapott a fényképfelvétel elkészítésére. A brüsszeli ügyvéd a fényképezőgép beállításánál mellé akarta állítani Domokost is, amire az igazgató „ijedten tiltakozott”, mondvá, hogy erre nem kapott engedélyt.¹²⁹ Camus és Rozelaar már kifejezetten Rákosi orvosi kivizsgálása céljából érkeztek Szegedre. A szegedi börtönigazgató, Csiky Jenő tanúsága szerint Rákosi nem

127 Sz. M. Mirnij feljegyzése a Lengyelrel folytatott beszélgetéséről. 1935. márc. 14. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 55.

128 Lázár levele Vámbérynek Etienne Milhaud beadványa tárgyában. 1934. jún. 6. MOL K 578, 102. d., 1925–1944 (741–1420. sz.), Bi 1101/1934. sz., 5–6. fol.

129 *Domokos J.*: i. m. 361–362.

emelt kifogást az élelmezés, az ellátás és a bánásmód ellen, s a két francia látogatója meg volt elégedve fogva tartásának körülményeivel is. Körbevezették őket a politikai foglyok számára kialakított részlegen, s betekintheztek Rákosi cellájába is, amelyet „kifogástalannak és egészségesnek” ítélték. Egyetértettek továbbá a szegedi egyetem diagnosztikai klinikája igazgatójának, Purjesz Bélának a független szakvéleményével is, amely megállapította, hogy Rákosi gyógykezelésre szoruló szívfájdalomban nem szenved.¹³⁰ A francia orvos és politikustársa látogatására Rákosit és a börtönt nyilván manipulációs céllal előkészíthették. Elgondolkodtató azonban, hogy a két francia látogató csak hónapokkal szegedi látogatásuk után, 1937 novemberében adott át a párizsi magyar követnek egy francia nyelvű jegyzőkönyvet, amelyben összefoglalták vizsgálataik eredményét. Ebben Szegeden tett kijelentéseikhez képest homlokegyenest ellenkező következtetésre jutottak, mégpedig, hogy Rákosi leromlott egészségi állapota egyenlő a halálbüntetéssel, ezért csak a Szovjetunióba történő kiutasítása hozhat megoldást számára.¹³¹ Csiky Casses látogatásával kapcsolatban lejegyezte, hogy a francia ügyvéd francia sajtóküldeményeket és könyveket adott át Rákosinak: „nevezett ügyvéd bejelentette, hogy Rákosi Mátyás fegyenc elvbarátai arra is felkérték, hogy Rákosinak egy Bibliát adjon át. Nevezett ügyvéd közölte, hogy ezen kérelem folytán a Bibliát beszerezte, s azt Rákosinak át szeretné adni. Rákosi kijelentette, hogy valószínűleg valamilyen tévedésről lehet szó, mert ő senkitől Bibliát nem kért, s arra neki nincs is szüksége. Az ajándékozó ügyvéd személye iránti tiszteletből azonban az átadni szándékolt könyvet köszönettel elfogadja. Az igazgatóság kijelentette, hogy a kérdéses Bibliát a cenzúra foganatosítása után Rákosihoz juttatja”.¹³² Rupert Rezső, ügyvéd, országgyűlési képviselő, aki Domokos felkérése alapján, ezer pengő fejében vállalta, hogy elintézi a minisztériumban Rákosi helyzetének javítását, elvileg Rákosi fogva tartási körülményeinek megvizsgálására utazott Szegedre. Egy „bizalmi egyéntől származó benti jelentés” a következőkről informálta a belügyi tárcát: „július elején dr. Rupert Rezső országgyűlési képviselő is meglátogatta [Rákosit – S. A.], aki ez alkalommal saját aktív ellenforradalmi múltját ismertette, s arra akarta rábírní Rákosit, hogy vonuljon vissza a kommunista párt szolgálatából, abban az esetben biztosítja, hogy rövid időn belül kiszabadul a börtönből”.¹³³

A források szűkössége miatt Jungerth 1938. június 10-i jelentése után történekről csak annyit tudunk, hogy Rákosi kicserélésének kérdése 1938. szeptember 7-én felmerült egy – feltehetőleg – Rákosi Zoltán és Dimitrov közti megbeszélés során.¹³⁴ Mivel így sem történt előrelépés, Rákosi Zoltán és Rákosi

130 Csiky Jenő jelentése Lázár Andornak. 1937. ápr. 3. MOL K 579, X 28.857/1935. sz. (PI 653. fond, 4. csop., 84. ó. e.), 58. fol.

131 Kánya Kálmán átírata Lázár Andornak. 1937. nov. 24. Uo. 59–61. fol.

132 Csiky Jenő jelentése Lázár Andornak. 1938. máj. 28. Uo. 88. fol.

133 Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter átírata Mikecz Ödön igazságügyi miniszternek. 1938. júl. 14. Uo. 92. fol. Vö. *Domokos J.*: i. m. 362–363.

134 *G. Dimitrov*: i. m. 135.

Ferenc 1939. február 7-én egy meglehetősen kétségbeesett hangvételű levelet írt a Komintern főtitkárának, melyben tényleges intézkedések megtételét sürgették bátyjuk kiengedése érdekében. A dokumentumban arra hivatkoztak, hogy a bátyjuk ügyét egészen addig pártfogoló Domokos József budapesti tartózkodása lehetetlenné vált zsidó származása miatt, s elutazása élet-halál kérdése, ezért kéri az 1938-ra járó honoráriumának átutalását. Megemlítették, hogy valóban Domokos volt az egyetlen, aki az utóbbi időben törődött bátyjokkal: ellátta a jogi védelmét, személyes szükségleteit intézte, s folyószámláját kezelte. Ha Domokos elhagyja az országot, elveszítik egyetlen hazai támaszukat, s teljesen el lesznek szigetelve a bátyjuktól. A levél végén javasolták, hogy fizessenek Domokosnak 100 amerikai dollárt, s keressenek helyette egy új – lehetőleg keresztény – ügyvédet.¹³⁵

Dimitrov szűkszavú naplóbejegyzéseiből csak annyi vehető ki, hogy alig egy héttel a Rákosi fivérek által szignált levél megszületése után a nemzetközi szervezet vezetője francia kommunistákkal tartott értekezletén 500 dollárt bocsátott a rendelkezésükre a Rákosi-ügyben.¹³⁶ Rákosi öccsei azonban annyira reménytelennek látták a helyzetet, hogy magához a szovjet pártfőtitkárhoz folyamodtak bátyjuk kiszabadítása érdekében. Az 1939. április 11-én elküldött levelük elején leírták, hogy bátyjuk súlyosbodó egészségi állapota és a növekvő magyarországi német befolyás készteti őket arra, hogy személyesen forduljanak hozzá. Az ügy előzményeit ismertetve kifejtették, hogy korábban mind a Komintern, mind a Vörös Segély, mind a Külügyi Népbiztosság próbálkozott Rákosi elengedésének kieszközlésével, de az általuk megtett erőfeszítések nem vezettek eredményre, részben azért, mert nem voltak összehangolva. Mivel a magyarországi helyzetet figyelembe véve életének a megmentéséről lenne szó, csak Sztálin közvetlen beavatkozása segíthet.¹³⁷ A kérdést Sztálin nyilván a Komintern hatáskörébe utalta, mivel három nap múlva Dimitrov egy értekezletet hívott össze a közép-európai helyzetet jól ismerő kommunista vezetők (Szántó Béla, Klement Gottwald, Bohumír Šmeral) részvételével, s utasításba adta, hogy tanulmányozzák a kérdést, és tegyék meg az erre vonatkozó konkrét javaslatukat.¹³⁸

Az ügy rendezését azonban ekkor még kivitelezhetlenné tette az a körülmény, hogy a szovjet vezetés az Antikomintern paktumhoz való csatlakozásának hírére 1939. február 2-án felfüggesztette a közvetlen diplomáciai viszonyát Magyarországgal.¹³⁹ A diplomáciai kapcsolatok rendezéséről csak 1939 augusztusában indultak meg a tárgyalások, s az újonnan kinevezett moszkvai magyar követ,

135 Rákosi Ferenc és Rákosi Zoltán levele Georgi Dimitrovnak. 1939. febr. 7. RGASZPI f. 495. op. 145. gy. 27. l. 97. Az iratot Kolontári Attila bocsátotta rendelkezésemre.

136 *G. Dimitrov*: i. m. 166.

137 Rákosi Ferenc és Rákosi Zoltán levele J. V. Sztálinnak. 1939. ápr. 11. RGASZPI f. 495. op. 145. gy. 27. l. 103–104. Az iratot Kolontári Attila bocsátotta rendelkezésemre.

138 *G. Dimitrov*: i. m. 170.

139 Dokumenti vnyesnej polityiki. 1939 god. 22/1. (1 janvarja 1939–31 avgusztja 1939 g.) Red. V. G. Komplektov–J. K. Alekszejev–A. P. Bondarenko. Moszkva, 1992. 95–96.

Kristóffy József 1939. október 25-én,¹⁴⁰ míg az új budapesti szovjet követ, Nyikolaj Saronov csak 1939. december 7-én nyújtotta át megbízólevelét.¹⁴¹ Nyilván ebben a helyzetben a kérdés diplomáciai csatornákon keresztül történő felvetéséről csak a követek állomáshelyének elfoglalása után lehetett szó. Ezt a megváltozott helyzetet tükrözte, hogy 1940. január 11-én Dimitrov ismét megvitatta ezt a kérdést Gerő Ernővel, és – a naplóbejegyzés szerint – más „magyar elvtársakkal”.¹⁴² Valószínűleg ezen a tanácskozáson határozták el, hogy Rákosi Moszkvában élő hozzátartozói közül valakit Magyarországra küldenek az ügy végleges elsimítása végett, de taktikai megfontolásból a választás nem Rákosi Zoltánra, hanem Rákosi Ferencre esett, mivel előbbi beutazási kérelme egyszer már kudarcot vallott. Ennek megfelelően a Politikai Iroda 1940. február 16-án tárgyalta Dimitrov előterjesztését Rákosi Ferenc küldetésének ügyében, s a grémium úgy határozott, hogy hozzájárul ehhez a kiutazáshoz.¹⁴³

Rákosi kisebbik öccsének vízumkérelmét a magyar hatóságok elutasították.¹⁴⁴ Ezután már személyesen Gerő folyamodott Dimitrovhoz azzal, hogy Rákosi fegyházbüntetése $\frac{3}{4}$ részének letelte 1940 őszén bekövetkezik, s mivel szabadon engedése politikai kérdés, meg kell tenni a megfelelő lépéseket. Valószínűleg végül a megoldáshoz vezető ötlet is eredetileg tőle származik, hiszen ő javasolta először, hogy bízzák meg az 1940. január 8-án elhunyt Lengyel Zoltán örökébe lépő Strasser Ernőt, hogy keressen egy olyan ügyvédet, akinek biztos összeköttetései vannak az Igazságügyi Minisztériumban, s aki így „elintézheti” Rákosi kiengedését. Még annyit tett hozzá, hogy Strasser zsidó származása miatt nem sokat tehet, és a „megfelelő személy” szolgálataiért fizetendő költségek mintegy 100–200 amerikai dollárt tesznek ki.¹⁴⁵ Közben két tervezet is készült, amely előíranyozta a kérdésben szükséges lépések megtételét. Ezek közül az egyiket 1940. május 17-én a Külügyi Népbiztosság magyar referense, Grigorij Barulin állította össze Vlagyimir Gyekanazov külügyi népbiztoshelyettes számára.¹⁴⁶ A másik, pontokba szedett elaborátumot két hónappal később Rákosi Ferenc küldte el Dimitrovnak. Ebben felvetette, hogy gyorsított ütemben elő kellene készíteni Rákosi számára a beutazásához szükséges okmányokat (útlevél, állampolgársági iratok). Javasolta még, hogy az érdekelt szovjet közgyűjtemények tegyenek közzé egy hivatalos nyilatkozatot a magyar relikviákról, mert ez

140 V. P. Patyomkin külügyi népbiztoshelyettes politikai naplója. 1939. okt. 25. AVP RF f. 06. op. 1. p. 7. gy. 60. l. 1.

141 Ny. I. Saronov budapesti szovjet követ politikai naplója. 1939. dec. 1–31. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 13. l. 1–13.

142 G. Dimitrov: i. m. 188.

143 Az OK(b)P KB Politikai Iroda ülésének jegyzőkönyve. 1940. febr. 16. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1015.

144 Ld. az 1. sz. iratot.

145 Gerő Ernő levele Georgi Dimitrovnak. 1940. máj. 21. RGASZPI f. 495. op. 145. gy. 27. l. 163. Az iratot Kolontári Attila bocsátotta rendelkezésemre.

146 Ld. a 2. sz. iratot.

jelezhetné a magyar fél számára a szovjet kormány érdekeltségét a kérdés rendezésében.¹⁴⁷

A csere lebonyolítására ekkorra sokkal kedvezőbb volt a politikai légkör, mint valaha: a magyar–szovjet államközi kapcsolatok 1940 tavaszán–nyarán ugyanis „felszálló ágba” kerültek. Ebben szerepet játszott, hogy Magyarország 1939. szeptember 28. óta a Szovjetunióval közvetlenül szomszédos volt. A magyar politikai elit józanul tekintett erre a megváltozott helyzetre, s a megfelelő súllyal kezelte Moszkva növekvő kelet-európai ambícióit és szerepvállalását, illetve a szomszédságból fakadó következményeket. A szovjet külpolitika 1939. augusztusi irányváltása után Magyarország szerepe is felértékelődött a Szovjetunió külkapcsolatainak rendszerében, elsősorban a Romániával szembeni közös érdekek miatt. Ennek volt az egyik kézzelfogható jele, hogy ebben az évben mindkét állam jelentős mértékben kibővítette a másik országban lévő külképviseletének apparátusát. Február 7-én létrehozták az első TASZSZ-irodát Budapesten.¹⁴⁸ Június 26-án az OK(b)P KB Politikai Irodája katonai attasét nevezett ki a magyar fővárosba.¹⁴⁹ Az 1940. szeptember 3-án Moszkvában parafált magyar–szovjet kereskedelmi és hajózási egyezmény egyik cikkelyében vállalt kötelezettség gyanánt a Szovjetunió szeptember 6-án felállította budapesti kereskedelmi képviseletét.¹⁵⁰ Hosszú halogatás után, 1940. június 13-án került sor Faragho Gábor vezérezredes moszkvai magyar katonai attasé hozzájárulási okmányainak (*agrément*) megadására.¹⁵¹ A magyar politikai eliten belül elterjedt az a nézet, hogy a Magyarország melletti szimpátia kifejezése volt a második bécsi döntést megelőző napokban, tehát augusztus 19-én és 29-én a moszkvai román követnek átnyújtott két éles hangnemű tiltakozó jegyzék a szovjet–román határon történt sorozatos határincidensek miatt, amelyekkel a Szovjetunió meghátrálásra akarta bírni Romániát Erdély kérdésében.¹⁵² A moszkvai magyar követ szeptember 3-i jelentésében úgy vélte, hogy a tiltakozó jegyzékekben említett, valószínűleg nem is túl nagy jelentőségű összetűzések szovjet részről indultak ki, éppen az augusztus 29-én a német és az olasz diplomácia gyámkodása alatt meginduló bécsi megbeszélésekkel kapcsolatban.¹⁵³ A magyar vezetés ennek az információnak hitelt adva, osztatlanul meg volt győződve arról, hogy a bécsi döntőbíróági egyezményt megelőző kritikus napokban a szovjet–román határ-

147 Rákosi Ferenc levele Georgi Dimitrovnak. 1940. júl. 17. RGASZPI f. 495. op. 145. gy. 27. l. 175. Az iratot Kolontári Attila bocsátotta rendelkezésemre.

148 J. Sz. Havenszon, a TASZSZ elnökének utasítása A. H. Lizsinnek, a TASZSZ budapesti tudósítójának. 1940. nov. 1. GARF f. 4459. op. 11. gy. 1138. l. 721.

149 1941 god. Dokumenti. V dvuh knyigah. 1. Red. A. Ny. Jakovlev. Moszkva, 1998. 56.

150 A Politikai Iroda ülésének jegyzőkönyve. 1940. szept. 6. RGASZPI f. 17. op. 3. gy. 1027.

151 V. G. Gyekanazov politikai naplója. 1940. jún. 13. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 1. l. 50.

152 Szovjetszko–ruminszkije otnosenija. II. 1935–1941. Dokumenti i matyeriali. Red. A. A. Avdejev–M. R. Ungureanu. Moszkva, 2000. 369–370.

153 A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. i. m. 259–260.

incidenseket szovjet részről provokálták ki, amiért Bethlen István egykori miniszterelnök még a magyar politikai körök háláját is kifejezte Saronovnak.¹⁵⁴

Gerő Ernő javaslatának eleget téve, Strasser Ernő vállalta azt a – Rákosi szerint – számára „szokatlan vállalkozást”, hogy találjon egy befolyásos személyt, aki minisztériumi kapcsolatait mozgósítva „elintézheti”, hogy az igazságügyi miniszter éljen az 1928:X. tc. 48. §-a által biztosított jogkörével. A választás Zsitvay Tibor egykori igazságügyi miniszterre esett, aki 1929–1932 között állt a tárca élén, majd 1935-től a Képviselőház igazságügyi bizottságának elnöki posztját foglalta el, de emellett ügyvédi praxist is folytatott. Rákosi emlékirataiból kiderül, hogy az exminiszter anyagi ellenszolgáltatás fejében járt közbe.¹⁵⁵ Zsitvaynak az igazságügyi minisztériumban kifejtett lobbijával párhuzamosan Strasser Ernő is írt egy levelet az igazságügyi miniszternek. Ebben Rákosi Ferenc biztosítékaira hivatkozva közölte, hogy Moszkva kész kiállítani a megfelelő okmányokat Rákosi kiutazásához, illetve kész visszaszolgáltatni Magyarországnak a moszkvai múzeumokban lévő magyar katonai relikviákat, ha a miniszter, „talán magasabb politikai megfontolás szempontjából” lehetővé teszi Rákosi számára az ország elhagyását.¹⁵⁶

A kormány valamikor 1940 szeptemberének közepén hozhatott határozatot arról, hogy Rákosit feltételesen szabadlábra helyezik.¹⁵⁷ A rendelkezésünkre álló források révén összeálló kép alapján biztosan állíthatjuk, hogy a magyar és a szovjet kormány között ez előtt, s ezt követően sem folytak erről hivatalos tárgyalások. Ezt alátámasztja az is, hogy Strasser Ernő az igazságügyi miniszter – végül Zsitvay által közvetített – pozitív állásfoglalásáról a szovjet követség rendes konzuli fogadónapján tett bejelentést.¹⁵⁸ Ezenkívül Saronov általunk töviről hegyire átolvasott, az eseményeket napi rendszerességgel rögzítő politikai naplói sem tartalmaznak arra vonatkozó utalást, hogy Strasser közléséig, és azután, a kérdés hivatalosan, vagy akár nem hivatalosan felmerült volna.¹⁵⁹ Azt valóban nem tudjuk, hogy a szovjet követségen – az 1930-as évek tapasztalataiból ítélve –

154 Ny. I. Saronov jelentése V. M. Molotov külügyi népbiztosnak. 1940. szept. 13. AVP RF f. 06. op. 2. p. 13. gy. 137. l. 14–18.

155 *Rákosi M.*: Visszaemlékezések 1940–1956. 1. i. m. 10. Zsitvay Tibor emlékiratainak megjelent fejezeteiben nem említi életének ezt a feltehetőleg nehezen felejthető epizódját. Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerk., a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és a személyes adattárt írta: Sipos Péter. Bp. 1999. (Korok és dokumentumok)

156 Strasser Ernő levele Radocsay László igazságügyi miniszternek. 1940. szept. 16. előtt. MOL K 579, X 28.857/1935. al. sz. (PI 653. fond, 4. csop., 84. ő. e.), 93–94. fol.

157 Erről Csáky István magyar külügyminiszter 1940. okt. 28-án közölte Saronovval, hogy a kormány már másfél hónappal azelőtt döntött Rákosi szabadon engedéséről. Ny. I. Saronov jelentése M. V. Molotov külügyi népbiztosnak. 1940. okt. 28. AVP RF f. 06. op. 2. p. 13. gy. 137. l. 19–26. Az irat teljes terjedelemben megtalálható: *Seres Attila*: Újabb szovjet dokumentumok a második bécsi döntés és a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez (1940). Pont 2004. 1. sz. 85.

158 Ld. a 3. sz. iratot.

159 Ny. I. Saronov 1940. évi politikai naplója megtalálható: AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 13.

a magyar külpolitikára és belpolitikára vonatkozó háttérinformáció összegyűjtésében és elemzésében elsődleges szerephez jutó követségi első titkár és másodtitkár a diplomácia „mellékvezein evezve” vajon folytatott-e valamilyen szintű megbeszélést Rákosi kiengedéséről. Rákosinak a fegyházban eltöltött tizenöt éve (vagyis életfogytiglani büntetésének háromnegyed része) napra pontosan 1940. október 25-én járt le. Azt sem lehet eldönteni egyértelműen, hogy Rákosi a nevezetes dátum közeledtével – esetleg ügyvédi mankóra támaszkodva – ab ovo saját magától írta meg feltételes szabadlábra helyezéseére vonatkozó kérelmét, vagy „fentről” súgtak neki, hogy a kiengedése lehetővé válik, s ennek érdekében tegye meg ezt a formaságot. A szegedi börtönigazgató, Csiky Jenő 1940. október 11-én továbbította az igazságügyi tárcához Rákosi dátum nélküli kézírásos kérvényét – melyben egy hónapos időtartamra az ország területének elhagyására kért engedélyt a Szovjetunióban élő rokonainak meglátogatása céljából – és a börtön felügyelőbizottságának egy nappal korábban kelt határozatát Rákosi feltételes szabadlábra ajánlásáról.¹⁶⁰

Ezzel szinte párhuzamosan, október 9-én, a Külügyi Népbizottságon elkészült Saronov számára annak az utasításnak a tervezete, melynek értelmében óvatosan szert kellett tennie egy hivatalos személytől származó nyilatkozatra.¹⁶¹ Erre október 28-án került sor a Csáky István külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén. Az ügy részleteivel addigra már alaposan „felvértezett” szovjet követ egy „csselfogással” úgy vezette be a témát, hogy megkérdezte, vajon a második bécsi döntéssel visszakerült területen található-e az a csatamező, ahol Paszkievics csapatai harcoltak a magyar honvédsereggel. A nemleges válasz hallatán részletesen kifejtette a csere ügyének történetét. Csáky replikái alapján nem is zárható ki, hogy Zsitvaynak könnyű dolga volt, hiszen közvetlenül a második bécsi döntés után a magyar vezetésen belül kialakuló közhangulat kedvezett Rákosinak. Csáky elmondta, hogy már másfél hónappal korábban döntöttek Rákosi feltételes szabadlábra helyezéséről, amit Szálasi precedensére utalva mind maga, mind Radocsay László igazságügyi miniszter – aki állítólag emiatt többször valószínűsítéssel kiabált – támogatott. Saronovnak ezek után már csak annyit kellett kérnie, hogy Rákosit a következő napon szállítsák Budapestre, s vigyék a határra a követség egyik munkatársának kíséretében. Az ügy alapos előkészítettségére utal, hogy a külügyminiszternek mindössze egy telefonhívásába került, hogy miniszter-társa, Radocsay László felé továbbítsa a kérést. Ebből az is következik, hogy a magyar kormány valamiféle jelre várt a szovjet féltől, amely alapján megkezdődhetett Rákosi kiengedésének procedúrája. Csáky még annyit jegyzett meg, hogy nagyon szeretné, ha a zászlók mihamarabb Magyarországra kerülnének.¹⁶²

Az ügy ilyen váratlanul gyors végkifejletének megítéléséhez nem mellékes szempont az sem, hogy a magyar külügyminiszter és budapesti szovjet partnere

160 Csiky Jenő átirata Radocsay Lászlónak. 1940. okt. 11. MOL K 579, X 28.857/1935. al. sz. (PI 653. fond, 4. csop., 84. ő. e.), 98. fol.

161 Ld. a 4. sz. iratot.

162 *Seres A.*: Újabb szovjet dokumentumok i. m. 85.

között kitűnő emberi viszony alakult ki az idők során. A budapesti szovjet követségen a kapcsolatépítésnek egy, a diplomáciai kar körében igencsak szokatlannak számító módját gyakorolták: nemcsak a jelentősebb szovjet állami ünnepeken tartottak fogadásokat, hanem alkalmanként zártkörű filmvetítéseket szerveztek a követségi épület dísztermében magyar politikusok és külföldi diplomaták számára. 1940-ben négy alkalommal került sor szovjet filmek bemutatására: június 19-én az *I. Péter* című művészfilm első részét,¹⁶³ július 7-én második részét,¹⁶⁴ július 18-án a *Mannerheim-vonal* című háborús propagandafilmet,¹⁶⁵ s végül november 17-én a *Dunánál* című, szintén propagandisztikus hangvételű dokumentumfilmet vetítették le.¹⁶⁶ A magyar külügyminiszter az *I. Péter* mindkét részének vetítésén, és a *Dunánál* című film bemutatóján is jelen volt. 1940 nyarán Csáky két egymás utáni látogatása a szovjet követségen óriási szenzációt keltett diplomáciai körökben. Persze Saronov igyekezett megnyugtani a nála ezt szóvá tevő török és szlovák követet: „semmi különöset nem találok abban, hogy a sokat dolgozó külügyminiszter eljött a követségünkre, hogy egy kicsit kipihenje magát, és megnézzon egy történelmi filmet”.¹⁶⁷ A magyar fővárosba akkreditált diplomaták ezzel szemben paradoxnak vélték, hogy az egyébként szovjetbarát-nak nem igazán mondható magyar külügyminiszter és a budapesti szovjet követ között ennyire feltűnően jók a személyes kapcsolatok. Ezt csak azzal a magyarázattal lehetett feloldani, hogy mindez nyilván a Romániával szembeni magyar-szovjet érdekközösség demonstrálása. A budapesti jugoszláv követ is utalt erre: „Rašić azt állította, hogy a napokban Csáky-nál volt, aki azt mondta neki, törekszik arra, hogy gyorsan kielégítse a szovjet követ minden igényét, és erre utasítja a minisztérium munkatársait is (nyilván ez célzás a Rákosi-ügyre). Megjegyztem, hogy semmiféle különleges és gyakori igényem nem volt, és különben is, havonta egyszer látom Csákyt [sic! – S. A.]”.¹⁶⁸ A szovjet követtel szemben egyébként is előzékeny külügyminiszternek így nem jelentett túl nagy szívességtételt, hogy felemelje a telefonkagylót és kérje egy már előkészített ügy lezárását.

Persze néhány „formalitást” még be kellett tartani. Az igazságügyi miniszter október 29-én adta ki rendeletét Rákosi feltételes szabadlábra helyezéséről, azal az indoklással, hogy a fogoly előzőleg büntetve nem volt, s a fogva tartási helyének vezetősége által adott igazolás szerint letartóztatása alatt fegyelmezett magaviseletet és kifogástalan munkaszorgalmat tanúsított.¹⁶⁹ A miniszter a legfőbb ügyész is értesítette arról, hogy Rákosi állandó tartózkodási helyéül Budapestet jelölték ki, de egy hónapi időtartamra engedélyezte számára az ország te-

163 Ny. I. Saronov politikai naplója. 1940. jún. 19. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 13. l. 57–64.

164 Ua. 1940. júl. 7. Uo. l. 68–76.

165 Ua. 1940. júl. 18. Uo. l. 77–80.

166 Ua. 1940. nov. 17. Uo. l. 113–118.

167 Ua. 1940. júl. 11. Uo. l. 68–76.

168 Ua. 1940. dec. 4. Uo. l. 113–118.

169 Radocsay László átírata Csiky Jenőnek. 1940. okt. 29. MOL K 579, X 28.857/1935. al. sz. (PI 653. fond, 4. csop., 84. ő. e.), 96–97. fol.

rületének elhagyását rokonlátogatás céljából.¹⁷⁰ A nyomozóhatóságnak azonban egy hónap elteltével arról kellett tájékoztatnia az ügyészséget, hogy Rákosi a jelentkezési kötelezettségének nem tett eleget. Az igazságügyi miniszter ezért egy új rendeletet adott ki feltételes szabadlábra helyezésének visszavonásáról. Erre a jogalapot az 1878:V. tc. (az akkor is többé-kevésbé érvényben lévő, még dualizmus kori büntető törvénykönyv) 50. §-a adta. Ez a törvénycikk kimondta, hogy a feltételes szabadlábra helyezettnek tartózkodási hely és életmód tekintetében külön rendőri szabályok alatt állnak, melyek megsértése esetén az igazságügyi miniszter visszavonhatja a feltételes szabadságukat. Ez a jogszabály előírta azt is, hogy a feltételes szabadság visszavonása után az ítéletben megállapított, de megszakított büntetés végrehajtását tovább kell folytatni, úgy, hogy a szabadlábon eltöltött időt a büntetésbe nem szabad beszámítani.¹⁷¹ A miniszter indoklásában az állt, hogy mivel Rákosi jelentkezési kötelezettségének nem tett eleget, a felügyeleti szabályokat megszegte, így körözést kell elrendelni ellene. A Rákosi elfogására felhívó nyomozólevelet 1941. február 10-én bocsátotta ki az ügyészség.¹⁷² Noha maga a miniszter is tisztában volt vele, hogy Rákosi nyilvánvalóan nem fog visszatérni az országba, a törvények látszólag következetes alkalmazásának szándéka nyilvánvaló volt: a Rákosi elleni ítéletet hatályban kellett tartani, hogy soha többé ne térhessen vissza. Mindez tehát de facto az országból való kitoloncolásával, emigrációba kényszerítésével volt egyenértékű.

Problémák és következtetések

A Rákosi életére vonatkozó szakirodalmat és az általunk fellelt forrásokat végigolvasva nem találtunk biztos lábakon álló, dokumentumokkal bizonyított magyarázatot arra vonatkozólag, hogy mi lehetett a *Budapesti Királyi Főügyészség* – talán más kompetens szervekkel összehangolt – célja azzal, hogy 1934-ben ismét vádat emelt Rákosi ellen? A kérdés feltevése azért is indokolt, mert – noha Rákosi Domokos József beszámolója szerint első ítéletének letöltésekor tartott attól, hogy az 1919. évi szerepe miatt ismét „előveszi” a bíróság – a magyarországi sajtó 1933 őszén már megszéllőztette, hogy büntetésének letelte után esetleg szabadon engedik.¹⁷³ Nyilván a *Magyarország* című napilapban megjelent, teljesen képtelennek tűnő indokot nem vehetjük alapul, mely szerint csak Rákosi fegyházbüntetésének kitöltése után derült ki, hogy az 1919-ben ellene kibocsátott nyomozólevél még érvényben van.¹⁷⁴ Mellesleg a második eljárás megindítá-

170 Radocsay László átirata Strache Gusztávnak, a Budapesti Királyi Főügyészség elnökének. 1940. okt. 31. Uo. 101. fol.

171 Magyar törvénytár. 1877–1878. évi törvénycikk. Bp. 1896. 109–110.

172 Csiky Jenő jelentése Radocsay Lászlónak. 1941. febr. 5. MOL K 579, X 28.857/1935. al. sz. (PI 653. fond, 4. csop., 84. ó. e.), 113. fol.

173 *Domokos J.*: i. m. 324.

174 Visszautasította a kormány i. m. 8.

sának valódi okaira Rákosi védői sem találták meg a törvényes magyarázatot, inkább csak talányokat fogalmaztak meg. Így például Vámbéry az elsőfokú ítélet után azt vallotta, hogy ha egy elfogulatlan jogász szembeállította volna a vádbeszédet az ő védőbeszédével, biztosan arra a következtetésre jutott volna, hogy az ügyészségnek semmilyen jogalapja nem volt a Rákosi elleni eljárás megindítására. Szerinte a kormány a perrel csak meg akarta nyugtatni azokat a reakciós köröket, amelyek bíralták a Szovjetunióval felvett diplomáciai kapcsolatok miatt, s be akarta bizonyítani, hogy a diplomáciai kapcsolatok megléte ellenére nem túri el a kommunista propagandát.¹⁷⁵ Bekzadjan egyik első összefoglaló jelentésében szintén úgy vélte, hogy Rákosira a „madárijesztő” szerepét ruházták, s az egész eljárást csak azért találták ki, hogy felhasználhassák a lakosság elrettentésének egyik eszközeként, a terror további erősítése érdekében. A magyar uralkodó elitnek így belpolitikája egyik nem jelentéktelen tényezőjeként szüksége volt egy ilyen kirakatperre.¹⁷⁶

Lázár Andor igazságügyi miniszter utólag egyébként azzal érvelt, hogy Rákosit nem érte joghátrány abból fakadóan, hogy a proletárdiktatúra alatt és az „alkotmányos rend helyreállítása után” elkövetett bűntettei miatt külön vonták felelősségre, hiszen feltételes szabadlábra bocsátásának lehetősége a releváns jogi passzusban foglalt feltételek teljesülése esetén ugyanabban az időpontban nyílik meg, mintha összes bűncselekményét már eredetileg egy ítélettel bíralták volna el.¹⁷⁷ Persze ez a kissé cinikus indoklás nem segített abban, hogy a Rákosi elleni kétfajta bűnvádi eljárás együttes letárgyalásának negligálásából, és időben egymástól ennyire távol eső szétbontásából később ne keletkezzenek kisebb horderejű jogi ellentmondások. Így például Rákosi 1935 őszén beadványt nyújtott be a *Szegedi Királyi Kerületi Börtön* igazgatóságához, azzal a kéréssel, hogy ismerjék el az először büntetett és nem visszaeső mivoltát. A börtönigazgató megállapította, hogy noha Rákosi másodszorra lett elítélve, s ilyen tekintetben visszaesőnek számít, a második büntetése alapját képező cselekményeket 1919-ben követte el, s addig büntetlen előéletű volt, emiatt első büntényesnek kell tekinteni, s nem lehet terhére róni, hogy 1925-ben egyszer már elítélték. Első büntényes mivoltát a következő konklúzió támasztotta alá: „Miután azonban a mostani elítéltetése alapját képező bűncselekményét a rá első ízben kiszabott fegyházbüntetés kitöltése előtt követte el, ebben az ügyében visszaesőnek nem tekinthető”.¹⁷⁸

A második problémát a „kicserélési művelet” végrehajtásában közreműködő, vagy ahhoz hozzájáruló személyek szerepének a megítélése, értékelése jelen-

175 Sz. M. Mirmij feljegyzése a Vámbéryvel folytatott beszélgetéséről. 1935. febr. 10. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 33. l. 35–36.

176 A. A. Bekzadjan jelentése Ny. Ny. Kresztyinszkijnek. 1935. jan. 26. AVP RF f. 010. op. 10. p. 50. gy. 32. l. 3–12.

177 Lázár Andor átirata Kánya Kálmánnak. 1935. jún. 5. MOL K 579, X 28.857/1935. al. sz. (PI 653. fond, 4. csop., 84. ó. e.), 29–34. fol.

178 Csiky Jenő átirata Lázár Andornak. 1935. okt. 23. Uo. 16–19. fol.

ti. A csere aktusáról valójában semmiféle hivatalos okmány (jegyzék, jegyzőkönyv, tárgyalási dosszié) nem maradt fenn, de nem is maradhatott fenn, hiszen mint láttuk, a szovjet diplomácia erről a lehetőségről mindig csak félhivatalos csatornákon keresztül, burkolt formában és puhatólózó jelleggel érdeklődött. A cseréről kötött, inkább *gentleman's agreement* típusú megállapodás a Csáky és Saronov közti 1940. október 28-i megbeszélésen szóbelileg jött létre. Akkorra azonban már az állami szervek holdudvarában lévő tényezők elérték, hogy a kormány határozzon Rákosi kiengedéséről és rendelkezzen az ezzel járó jogi procedúra megindításáról. A kérdés magyar részről elő lett készítve, s csak a Strasser Ernő ügyvéd révén „megüzent” hozzájárulás és az ahhoz tartozó két feltétel (honvédszázlók visszaadása, Rákosi szovjet úti okmányainak kiállítás) szovjet részről történő visszaigazolására kellett várni. Az ügy előkészítettségére nemcsak az utal, hogy Csáky külügyminiszternek mindössze egy gyors telefonhívásába került Radocsay igazságügyi miniszter értesítése a szovjet igényről, hanem az is, hogy a két diplomata találkozásának, Saronov feljegyzésének tartalmából és terjedelméből ítélve nem ez volt a központi témája, hanem egészen más kérdések (a második bécsi döntés következményei, a magyar belpolitikai helyzet). Rákosi azonban – hiába járt le október 25-én a büntetése – addig nem távozhatott a börtönből, amíg a Szovjetunió nem jelezte abbéli hajlandóságát, hogy befogadja.

Mindebből következik, hogy Rákosi és a honvédszázlók kicserélésében eddigi ismereteinkhez képest sokkal dominánsabb szerepet kell tulajdonítanunk az olyan nem hivatalos tényezőknek, mint Rákosi emigrációban élő hozzátartozói és hazai ügyvédei. Az ügyben illetékes moszkvai (Külügyi Népbiztosság, Komintern, Vörös Segély) és budapesti (Külügyminisztérium, Igazságügyi Minisztérium, igazságszolgáltatás) hivatalos szerveket vagy hivatalosan támogatott szervezeteket összekötő lánc szemei elég megbízhatóan kitapinthatók: magyar oldalon Rákosi polgári és baloldali ügyvédei, míg szovjet oldalon Rákosinak a velük állandó és szoros kapcsolatban lévő hozzátartozói. Nem lehet egyértelműen kijelenteni azt sem, hogy az ügy kirobbanásától, 1925-től kezdve, a Rákosi kicserélésében érintett, összes fentebbi hivatalos tényező szándékai az egyik vagy másik oldalon mindig összhangban lettek volna. Ahogyan láttuk például, az 1920-as évek végén a szovjet állami vezetés már nem támogatta a Vörös Segély és feltehetőleg a Komintern által felkarolt gondolatot, hogy Rákosiért nyújtsanak gazdasági kompenzációt Magyarországnak. Vagy fordítva, a Komintern VII. kongresszusáig a Külügyminisztérium hajlott arra, hogy az ismert feltételek megtartásával és bizonyos türelmi idő elteltével Rákosit kiadják a Szovjetunióknak, míg az Igazságügyi Minisztérium és az igazságszolgáltatás szervei ezt mereven ellenezték.

Egyelőre semmilyen közvetlen utalás vagy adat nem áll rendelkezésünkre annak megítéléséhez, hogy Sztálin akarata mennyiben érvényesült a csere kivitelezésében, a Rákosi fivérek 1939. április 11-i levele is inkább arra szolgál közvetett bizonyítékkal, hogy a szovjet vezetőnek tudnia kellett az ügy aktuális állásáról, amit e nélkül is nyilván feltételezhetnénk. Sztálin iniciatívájának és mindenben, még a Kominternen belül Rákosi ügyét figyelemmel követő Dimitrovén

is túlmutató szerepének a legendája magától Rákosi Mátyástól és Vas Zoltántól származhatott, akik a megérkezésük után Moszkvában erről hallott értesüléseket később az emlékirataikban is rögzítették. Rákosi például megemlítette, hogy Dimitrov megpróbálta elhárítani a neki kifejezett köszönetet, mondván, hogy Rákosi a kiszabadulását elsősorban Sztálinnak köszönheti. A moszkvai magyar emigránsok ugyancsak felvilágosították a 15 évet fegyházban eltöltött, így a szovjet párt- és állami vezetés, illetve a Komintern közti erőviszonyokat nem ismerő Rákosit, hogy Sztálint és Dimitrovot nem lehet egy lapon említeni, ezért jobban domborítsa ki Sztálin szerepét, amikor köszönetet mond a kiszabadulásáért.¹⁷⁹ Vas Zoltán tágabb összefüggésbe helyezte a kiengedésüket. Úgy vélte, hogy a magyar kormány engedékenysége és a szovjet kormány fokozottabb aktivitása végső soron a szovjet–német megneemtámadási egyezményre vezethető vissza, hiszen ezt követően a magyar kormány is megpróbált igazodni német szövetségese diktátumához, a szovjet kormány pedig a gyümölcsöző német–szovjet viszonyra támaszkodva többet mert követelni kis nyugati szomszédjától. Értesülései szerint éppen a szovjet–német kapcsolatokban beálló kedvező változások segítették elő Toivo Antikainen finn és Anna Pauker román kommunista kiszabadítását is.¹⁸⁰

Nem kizárt természetesen, hogy Rákosi és Vas Szovjetunióba távozása beágyazható egy ilyen tágabb összefüggési keretbe. Az orosz történetírás mára megbízhatóan kimutatta, hogy a szovjet külpolitikában hogyan zajlik le az átmenet az 1917. év forradalmi diplomáciájából az 1930-as évek végének, 1940-es évek elejének az államérdekeket szigorúan védő nagyhatalmi diplomáciájába, s hogyan váltakozik, kombinálódik, vagy éppen ütközik egymással a szovjet külpolitika két eleme, Európa forradalmasításának igénye, illetve az államérdekek képviselete.¹⁸¹ Mindenesetre a kérdés egész történetén végigtekintve látható, hogy a szovjet diplomácia sosem kívánta a Rákosi-ügynek alárendelni a Magyarországgal az 1920-as években még egyenetlen, de biztató jeleket is magában hordozó, majd 1934-ben hivatalos rangra emelt, s 1940-ben egyenesen felfelé ívelő bilaterális kapcsolatrendszerét. További kutatásokat igényel ugyanakkor annak kiderítése, hogy a magyar vezetés 1940-ben végül is miért nem követelt garanciákat arra vonatkozólag, hogy Rákosi többé ne kapcsolódjon be a Komintern tevékenységébe. Noha a helyzet 1935 óta nem változott, hiszen Rákosi továbbra is a Komintern Végrehajtó Bizottságának tagja maradt, s mint az emigrációban eltöltött évei utólag vissza is igazolják, egy rövidebb gyógykezelést és egy ellene

179 Rákosi M.: Visszaemlékezések 1940–1956. 1. i. m. 17–19.

180 Vas Z.: i. m. 27–29.

181 Erre ld. pl. a teljesség igénye nélkül: L. Ny. Nyezsinszkij: Igyeja „mirovij revoljucii” i vnesnyaja polityika szovjetszkovo goszudarsztva v 1917–1921 godah. In: Szovjetszkaja vnesnyaja polityika 1917–1945 gg. Poiszki novih podhodov. Otv. red. L. Ny. Nyezsinszkij. Moszkva, 1992. 8–62.; Kevin Makdermott–Dzseremi Agnju: Komintern. Isztoria mezsudunarodnovo kommunizma ot Lenyina do Sztalina. Moszkva, 2000.; Polityburo CK RKP(b)–VKP(b) i Komintern. 1919–1943 Dokumenti. Otv. red. G. M. Adibekov–K. M. Anderszon–K. K. Sirinja. Moszkva, 2004.

folytatott belső vizsgálatot követően már rögtön 1941 elejétől ismét részt vesz a nemzetközi szervezet munkájában a magyar szekció fejeként.

A téma vizsgálatánál azonban jelentkezik még egy probléma. Teljesen érthető, ha 1941-ben a kortársak számára vitathatlannak tűnt, hogy a Szovjetunió egyoldalú gesztusértékű lépést tett és a baráti szándékait nyilvánította ki akkor, amikor felajánlotta a magyarság által szent ereklyéknek tekintett honvédszászlók visszaadását Magyarországnak, hiszen ők nem ismerték a háttérben, a színpalak mögött létrejött szóbeli megegyezést arról, hogy a lobogók csak Rákosi szabadon engedéséért viszonzásul kerülhetnek vissza Magyarországra.¹⁸² A zászlók visszaadását azonban a hazai és orosz szakirodalom nemritkán a Szovjetunió gesztusaként, s jószomszédi szándékainak demonstrálásaként tüntette fel annak ellenére is, hogy már ismertté vált a „csereakció” ténye, még ha annak körülményei továbbra is homályban maradtak. A történeti köztudatba ekként vonult be, s mind a mai napig ekként van jelen ez az esemény. A zászlók 1941. évi visszaadásának történetét ugyanakkor nem lehet a Rákosi-ügytől függetlenül tárgyalni. Már csak azért sem, mert szovjet részről soha, semmilyen körülmények között nem merült fel, hogy a honvédszászlókat önként és egyoldalúan visszaszolgáltassák Magyarországnak, ez a lehetőség mindig is a Rákosi-ügy függvénye maradt, a szovjet dokumentumok kizárólag Rákosi személyével összefüggésben beszélnek erről. Emellett a magyar kormánynak Rákosi fejéért kitalált „előnyök” elképesztően széles palettája mutatja, hogy a csereakció lebonyolításának egész történetében valójában Rákosi személye játszotta a főszerepet és nem a honvédszászlók, amelyek csupán az egyik lehetséges „csereobjektum” szerepében statisztáltak.

A csere előzményei, majd végkifejlete és ezen belül Magyarországon a kérdésben meghatározó tárcák vezetőinek ehhez való viszonyulása, illetve a korabeli nemzetközi konstelláció figyelembevétele, sokkal inkább arra a következtetésre adnak alapot, hogy Rákosi Mátyás és Vas Zoltán Szovjetunióknak történő átengedése volt egy gesztusértékű, a kapcsolatok további javítását szolgáló lépés a magyar kormány részéről. (Rákosi 1940. november 2-án lépte át a magyar-szovjet határt, a zászlók visszaadását előírányzó szovjet döntésről szóló első híradás majdnem két és fél hónapos késéssel, csak 1941. január 10-én jelent meg a

182 A zászlók hazahozatalának híre lázba hozta a magyar közvéleményt, s az egyes sajtóorgánumok, politikai beállítódástól függetlenül pozitív véleményeket közöltek erről az aktusról. Erre ld. pl. *Supka Géza*: Honvédszászlók a moszkvai Kremlben. Magyar Nemzet 1941. jan. 11. 5.; *Bajcsy-Zsilinszky Endre*: Az orosz gesztus. Független Magyarország 1941. jan. 13. 3. Bajcsy-Zsilinszky Endre az orosz és a magyar nép kapcsolatának történetében a pozitív elemeket aláhúzza, s a zászlók visszaadásának apropóján további szovjet-magyar közeledést javasolva, a következő általános következtetéseket vonta le: „Talán nem járunk messze az igazságtól, és nem festünk magunknak vele hamis ábrándképet, ha ebben a gesztusban, túl az udvariasságon bizonyos szimbolikus üzenetet vélünk felfedezni. Azt az üzenetet Szovjet-Oroszország vezetőinek és a szovjet-orosz népnek, hogy nincsenek ellenséges szándékaik Magyarországgal és a magyar nemzettel szemben.”

hazai sajtóban.¹⁸³) Moszkva részéről tehát valójában szó sem volt baráti gesztusról, csupán egy „gentleman’s agreement” típusú kötelezettség teljesítéséről, egy válaszlépésről, Rákosi szabadon bocsátásának logikus következményéről. Más kérdés, hogy a szovjet vezetés kiváló ürügynek tartotta a zászlók visszaadását arra, hogy demonstrálhassa egy Magyarország és a Szovjetunió közti katonai konfliktus elkerülésében meglévő érdekeltségét a magyar vezetés és különösen a magyar társadalom felé.¹⁸⁴ A zászlókat a magyar határon, majd a Keleti pályaudvarnál hatalmas pompával fogadták, katonai díszkíséretben vitték fel őket a Budai Várba.¹⁸⁵ Az átvételük idején a magyar katonai szervek által szervezett, és eredetileg a Külügyi Népbiztosság által is az aktus fényének emelése érdekében szükségelt imponálás ünnepségek a magyar társadalomban csak felerősítették azt a hitet, hogy a magasztos történelmi esemény mögött kizárólag a Szovjetunió gesztusa, szimbolikus üzenete rejlik.¹⁸⁶

---

183 Die Sowjetregierung gibt Ungarn die 1848–49-er Honvédfahnen zurück. Pester Lloyd 1940. jan. 10. (Morgenblatt) 6. A Külügyi Népbiztosság feltehetőleg még 10. előtt informálta Kristóffy József moszkvai követet a zászlók visszajuttatására vonatkozó döntésről. *Andrej Puskas: Dva vozvrata vengerszkih gonvedszkih znamjon.* In: Naucsnie izdanyia moszkovszkovo Vengerszkovo Kolledzsa. I. Otv. red. Jozsef Goretity. Moszkva, 2001. 93.

184 Ld. a 6. sz. iratot.

185 A zászlók történetére Kerekes Zoltán már említett tanulmánya mellett ld. még: *Kerekes Zoltán: Az Országos Hadtörténeli Múzeum zászlógyűjteménye.* In: *Az Országos Hadtörténeli Múzeum Értesítője.* 1. Szerk. Molnár Pál. Bp. 1971. 72–160.; *Györkei Jenő–Cs. Kottra Györgyi: Dicső ereklyék. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története.* Bp. 2000. A hazai publicisztikában is rábukkanhatunk tudományos igényességgel megírt cikkekre: *Murányi Gábor: A hazatért vándorzászlók. A kétszer visszakapott 48-as lobogók.* HVG 1998. márc. 21. 89–91.

186 Az ünnepségekre vonatkozó iratokat ld. HL I/31. fond, 4030. cs., 2480/1941. al. sz.; Uo. 4032. cs., 24 283/191. al. sz.

Iratok¹⁸⁷

1.

Rákosi Ferenc¹⁸⁸ levele Sz. A. Lozovszkij¹⁸⁹ szovjet külügyi népbiztos-helyettesnek magyarországi vízumkérelmének elutasításáról, s a szovjet diplomácia közbenjárásáról vízumának megszerzéséhez¹⁹⁰
Moszkva, 1940. április 22.

Kedves Lozovszkij elvtárs!¹⁹¹

Már értesítettem Önt arról, hogy a magyar misszió megtagadta tőlem a beutazóvízum kiadását Magyarországra.

Március 18-án a magyar követségre mentem, hogy vízumot kérjek magamnak. A követségen közölték, hogy vízumot csak a magyar kormány engedélyével adhatnak. Megígérték, hogy 20 napon belül válaszolnak a kérvényemre. A válasz meggyorsítása érdekében javasoltam, hogy távirón kérjenek nekem beutazási engedélyt a kormánytól, s ezekre a költségeikre egy pár nap múlva küldtem 100 rubelt. De miután megkapták ezt az összeget, kijelentették, hogy a kérvényemet már diplomáciai futárral elküldték.

Ezt követően több alkalommal telefonáltam a követségre, de minden egyes alkalommal azt válaszolták, hogy a diplomáciai futár még nem ért vissza, legutoljára arra kértek, hogy április 20-án telefonáljak.

Miután 20-án telefonon beszéltem Önnel, felhívtam őket, s kértem, hogy a követ fogadjon. Megkértek, hogy öt percig tartsam a vonalat, majd közölték, hogy Budapest elutasította a kérelmemet.

Ez az elutasító válasz kissé furcsa, annak ismeretében, hogy a magyar hatóságok engedélyeztek Mátyás számára egy könyvküldeményt közvetlenül Moszk-

187 Az orosz nyelvű forrásokat saját fordításunkban közöljük. Az iratok eredeti tagolásán nem változtattunk. A lap felzetén feltüntetett iktatószámot elhagytuk, mivel a dokumentumok tartalmi és textológiai tanulmányozásánál jelen esetben nem releváns. A kiolvashatatlan vagy bizonytalan szövegrészeket szögletes zárójelbe tettük.

188 Rákosi (Bíró) Ferenc (1904–), gépészmérnök. 1924-ben a MOPR közreműködésével került Moszkvába Párizsból. A szovjet fővárosban szerzett gépészmérnöki oklevelet, majd a repülőgépiparban dolgozott. 1941-ben a Vörös Hadsereg tisztjeként részt vett Moszkva védelmében. 1945-ben hazatért Magyarországra.

189 Szolomon Abramovics Lozovszkij (1878–1952), szovjet diplomata. 1939–1946 között külügyi népbiztos-helyettes (1946-tól külügyminiszter-helyettes), egyúttal 1941-től 1946-ig a Szovinformburo helyettes vezetője, majd vezetője.

190 Vö. Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek Rákosi Zoltán vízumkérelméről. 1935. máj. 9. A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. i. m. 14–15.

191 A lap jobb oldalán gépelt széljegyzet: „Rákositól”. A lap bal oldalán kéziratos széljegyzet: „Gyekanazovnak”.

vából, ami korábban soha nem fordult elő, s egy másik elvtársnak, aki ugyanabban a börtönben van, engedélyezték, hogy megkaphassa az „Új Hang” című, Moszkvában megjelenő magyar nyelvű újságot.

Ez a körülmény arra utal, hogy a magyar hatóságok viszonya kissé megváltozott, és talán egyszer még engedélyezni fogják számomra a beutazóvizumot.

Ehhez kérném az Ön segítségét.

Elvtársi üdvözzettel:
Rákosi

1940. április. 22.

(Kézírásos eredeti. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 16–17.)

2.

A Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztálya vezetőjének, A. M. Alekszandrovnak,¹⁹² és a Külügyi Népbiztosság magyar referensének, G. Sz. Barulinnak¹⁹³ a feljegyzése V. G. Gyekanazov¹⁹⁴ szovjet külügyi népbiztoshelyettes számára a Rákosi-per történetéről Moszkva, 1940. május 17.

Titkos
1940. május 17.

Tájékoztató Rákosi Mátyás elvtárs ügyéről

Rákosi Mátyás (szül. 1891¹⁹⁵) – magyar kommunista. Orosz hadifogságban volt, amikor csatlakozott a bolsevikokhoz. 1918-ban belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Magyar Tanácsköztársaság idején szocializációs népbiztoshelyettes, és egy hadtest vezetője, majd a Munkás–Paraszt Felügyelőség

192 Alekszandr Mihajlovics Alekszandrov (1907–1983), szovjet diplomata. 1939–1940-ben a Külügyi Népbiztosság közép-európai osztályának vezetője. 1940–1942 között a szófiai követség tanácsosa, 1944–1946 között az OSZFSZK Külügyi Népbiztossága Politikai osztályának vezetője, 1946-tól 1949-ig a Külügyminisztérium IV. Európai osztályának vezetője.

193 Grigorij Szeliversztovics Barulin (1903–1990), szovjet diplomata. 1939–1941 között a Külügyi Népbiztosság központi apparátusának munkatársaként a magyar ügyek referense, 1945–1947 között a budapesti nagykövetség tanácsosa.

194 Vlagyimir Georgijevics Gyekanazov (1898–1953), szovjet államférfi. 1934–1938 között élelmiszeripar-ügyi népbiztos, egyben az Állami Tervhivatal elnökhelyettese. 1938-ban a Belügyi Népbiztosság Államvédelmi Főigazgatóságának helyettes vezetője. 1939–1947 között külügyi népbiztoshelyettes (1946-tól külügyminiszter-helyettes), 1940–1941-ben egyben berlini nagykövet.

195 Ez téves adat. Rákosi 1892. márc. 9-én született.

egyik népbiztosa.¹⁹⁶ A tanács hatalom bukása után koncentrációs táborba zárták Ausztriában. 1920-ban Szovjet-Oroszországba érkezett, ahol a Komintern Végrehajtó Bizottságának egyik titkárává választották.¹⁹⁷ 1924-től a Magyarországi Kommunisták Pártja Központi Bizottságának tagja. 1925-ben illegális munkát végzett Magyarországon, letartóztatták és statáriális bíróság¹⁹⁸ elé állították, amely 8,5 év fegyházbüntetésre ítélte.

A magyar kormánynak Rákosi elvtárs letartóztatása után tett nyilatkozata ellenére, mely szerint Rákosi nem lehet csere tárgya, 1927-ben magyar bankárok javaslatot tettek arra, hogy egy kereskedelmi szerződés képezze Rákosi kiszabadításának alapját. Az azt követő években a magyar gazdasági körök képviselői több kísérletet tettek arra, hogy kedvező feltételeket teremtsenek a magyar áruk Szovjetunióba történő kivitele számára, összekötve a magyar export sikerességét Rákosi kiadatásával.

1934 végén Rákosi ügyvédje közölte, hogy a magyar kormány kész a bírósági eljárás megindításáig kicserélni Rákosit az 1849. évi forradalmi hadsereg zászlóira, amelyek zsákmányként a cári hadsereg birtokába kerültek. Akkor a Külügyi Népbiztosság azt javasolta a követségnek, hogy kezdjen hivatalos tárgyalásokat a Külügyminisztériummal a cseréről. Ugyanakkor hamarosan kiderült, hogy a magyar kormány nem hajlandó kicserélni Rákosit a bírósági eljárásig, ezért a követ tartózkodott a hivatalos lépések megtételétől a Rákosi elvtárs elleni bírósági eljárás befejezéséig.

1935 elején megindult a per Rákosi elvtárs ellen, amelyben végül életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték.

1935 tavaszán magyarországi követünk megpróbálta kipuhatolni az akkori külügyminiszternél, Kányánál,¹⁹⁹ hogy tervezik-e Rákosi elvtárs kicserélését. Kánya kijelentette, hogy az erre irányuló tárgyalásokat 1935 végén lenne célszerű megkezdeni, néhány hónappal Rákosi elvtárs ügyének tárgyalása után a másodfokú bíróságon (amely 1935 májusában tárgyalta az ügyet).

1935 májusában Jungerth²⁰⁰ volt magyar követ megtekintette a magyar zászlókat a Forradalmi Múzeumban. Nem sokkal Jungerth látogatása után a magyar napilapokban olyan cikkek jelentek meg, amelyek arra hívtak fel, hogy az 50 zászlót juttassák vissza Rákosiért cserébe.

196 Az orosz eredetiben „Rabkrin”. Valójában 1919. márc. 21–ápr. 3. között a Tanácsköztársaság kereskedelemügyi népbiztosának helyettese, majd a szocialista termelés népbiztosa. 1919. ápr. 21-én a frontra vezényelték, ahol egy munkásszázad élén részt vett Salgótarján védelmében. 1919. júl. 17-én a Forradalmi Kormányzótanács kinevezte a Vörös Őrség főparancsnokává.

197 Rákosit a Komintern 1921. jún. 22–júl. 12. közti III. kongresszusán választották a VB titkárává.

198 Az orosz eredetiben „csrezvicsajnij szud”.

199 Kánya Kálmán (1869–1945), magyar diplomata. 1910-től a közös külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője. 1913–1918 között az Osztrák–Magyar Monarchia mexikói követe. 1920–1925 között a külügyminiszter állandó helyettese. 1925–1933 között berlini követ. 1933. febr. 4-től 1938. nov. 28-ig külügyminiszter.

200 Jungerth-Arnóthy Mihály (1883–1957), magyar diplomata. A hadifogolyügyek referense a tanácskormány Külügyi Népbiztosságán, majd a Külügyminisztérium Hadifogolyosztályának vezetője 1923-ig. 1923–1933 között balti és finnországi állomáshelyein (Tallinn, Helsinki) a Szovjetunió külpolitikájának figyelemmel követésére is hivatali megbízást kapott. 1933. nov.

A Komintern VII. kongresszusán, amely 1935 nyarán ült össze, Rákosi elvtársat a Komintern Végrehajtó Bizottságának tagjává választották.

1935 novemberében magyarországi követünk Jungerthen keresztül ismét megpróbálta felvetni a csere kérdését, amire Jungerth azt válaszolta, hogy a magyar kormány úgy tekinti Rákosi beválasztását a Komintern Végrehajtó Bizottságába, mint a jelenlegi magyarországi rezsim elleni demonstrációt, ezért nem hajlandó belemenni a cserébe.

Rákosi elvtárs ügye iránt érdeklődtek az angolok (Lord Marley²⁰¹ és mások²⁰²), a franciák (a külügyminiszter,²⁰³ a római katolikus egyház párizsi kardinálisa, Verdier²⁰⁴), akik kapcsolatba léptek ez ügyben magyar politikusokkal.

1936-ban a magyar „királyi kúria” megvizsgálta a védelem által felvetett indítványt „összbüntetés” kiszabásának lehetőségéről Rákosi elvtárs ügyében. A két büntetés időtartamát összevonták. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy Rákosi elvtárs, akit életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 15 év múlva kiszabadulhat azzal a feltétellel, ha viselkedése ez idő alatt „példás, dolgos lesz, és ha konstatálják, hogy megbánta azokat a bűnöket, amelyekért elítélték.”

Így 1940-ben eljön Rákosi elvtárs feltételes szabadulásának ideje. Ha nem szabadul ki, az elzárását még öt évvel meghosszabbítják.

Időszerűnek tartjuk, hogy a követen vagy más személyeken keresztül megtudakoljuk, hogy 1940-ben lesz-e lehetőség Rákosi elvtárs kiengedésére. Ha a magyar kormány nem hajlandó ebbe belemenni, akkor tisztázzuk, hogy Rákosi elvtárs milyen feltételekkel szabadulhat ki (például egyes letartóztatott magyarok vagy lengyelek szabadon engedéséért cserébe, akik érdekében a magyar kormány hozzánk folyamodott, vagy az ún. magyar zsákmányok visszaadásáért cserébe, de felhasználhatjuk erre a Magyarországgal fennálló jelenlegi kapcsolatainkat is).

A Közép-Európai osztály vezetője: A. Alekszandrov
Magyar referens: Barulin

2 példányban:

1. – a címzettnek
2. – az ügyiratba

(Gépelte másolat. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 18–20.)

16-tól 1935. máj. 7-ig az ankarai követség vezetője. 1934. ápr. 26-tól kettős megbízatással Magyarország képviselőt is ellátta a Szovjetunióban. 1935. máj. 7-től 1939. márc. 1-ig moszkvai követ. 1939–1944 között szófiai követ.

201 Lord Marley munkáspárti főrend 1935. jún. 26-án, a Lordok Házában elmondott felszólalásáról van szó. Ld. a bevezetőt.

202 Dingle Foot liberális párti képviselő John Simon külügyminiszterhez intézett interpellációjáról van szó. Ld. a bevezetőt.

203 A francia parlament alsóháza külügyi bizottságának 1935. febr. 6-i állásfoglalásáról van szó. Ld. a bevezetőt.

204 Jean Verdier (1864–1940), francia katolikus pap, teológus. 1929–1940 között párizsi kardinális. Az eseményre vonatkozó adatot nem találtunk.

3.

Ny. I. Saronov²⁰⁵ budapesti szovjet követ távirata
 V. G. Gyekanazov szovjet külügyi népbiztoshelyettesnek Rákosi Mátyás
 cseréjének lehetőségéről az 1848–1849. évi magyar honvédszászlókra
 Budapest, 1940. szeptember 28.

Titkos

(Ld. Gyekanazov elvtárs 9404. sz. bejövő táviratát.)²⁰⁶

Ma a konzuli fogadónapon, a másodtitkárnál²⁰⁷ megjelent Strasser Ernő²⁰⁸ ügyvéd, aki a Rákosi-perben a védelem képviselője. Strasser elmondta, hogy a volt igazságügyi miniszter, Zsitvay Tibor²⁰⁹ közölte vele, hogy a kormány kész engedni Rákosit, ha a szovjet kormány visszajuttatja Magyarországnak azokat a zászlókat, amelyeket Paszkievics²¹⁰ tábornok zsákmányolt a magyaroktól 1848-ban (a fényképeket csatolom), és még Rákosi börtönből való kiengedése előtt vízumot ad neki a Szovjetunóba. Az ügyvéd kijelentette, hogy a szovjet kormány beleegyezése esetén ezt a kérdést nagyon hamar eldönthetik. Végül kérte, hogy ne hozzam nyilvánosságra ezt a dolgot.²¹¹

*Melléklet: 11 fénykép.*²¹²

A Szovjetunió magyarországi követe:
 Ny. Saronov

Budapest

1 példányban

1 példány a címzettnek

(Gépelte másolat. AVP RF 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 32.)

205 Nyikolaj Ivanovics Saronov (1901–?), szovjet diplomata. Az 1930-as évek első felében a Külkereskedelmi Népbiztosság központi apparátusának munkatársa. 1937–1939 között athéni követ. 1939. jún. 2–szept. 17. között varsói, 1939. dec. 7-től 1941. jún. 23-ig budapesti követ.

206 Nem találtuk meg.

207 Ekkor M. V. Ionyin a budapesti szovjet követség másodtitkára, egyben még az 1935. márc. 11-én megnyitott budapesti szovjet konzulátus vezetője.

208 Nem találtunk közelebbi adatot személyére vonatkozóan.

209 Zsitvay Tibor (1884–1969), jogász, politikus. 1922–1939 között kormánypárti országgyűlési képviselő, 1927–1929 között a Képviselőház elnöke. 1929. febr. 4-től 1932. okt. 1-ig igazságügyi miniszter. 1934 decemberétől a kormánypárt fővárosi vezetője.

210 Ivan Fjodorovics Paszkievics herceg (1782–1856), orosz hadvezér. 1812-ben hadosztályparancsnokként részt vett a borogyinói csatában. Az 1828–1829. évi orosz–török háborúban aratott győzelmei után tábornaggyá nevezte ki I. Miklós. Az 1831. évi lengyel forradalmi felkelés leverésében részt vevő seregek egyik parancsnoka. A felkelés leverése után Varsó hercege és a cári Oroszország uralma alatt lévő lengyel területek egyik helytartója lett. 1849-ben a magyar forradalom és szabadságharc leverésére küldött orosz hadsereg főparancsnoka.

211 A lap bal oldalán széljegyzet kézírással: „Visinszkij elvtársnak”.

212 A fényképek a levéltári ügyirat következő oldalán, egy borítékba téve megtalálhatók. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 33.

4.

A Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztálya vezetőjének,
A. M. Alekszandrovnak, és a Külügyi Népbiztosság magyar referensének,
G. Sz. Barulinnak az értesítése A. J. Visinszkij²¹³ szovjet külügyi
népbiztoshelyettes számára Zsitvay Tibor volt magyar igazságügyi
miniszter közbenjárásáról Rákosi szabadon engedésére
Moszkva, 1940. október 9.

1. sz. példány
Titkos
1940. október 9.

A Szovjetunió budapesti követe, Saronov elvtárs közölte, hogy a volt magyar igazságügyi miniszter, Zsitvay Tibor Strasser Ernő ügyvéden keresztül – aki a védelem képviselője Rákosi Mátyás elvtárs perében – megüzente, hogy a magyar kormány hajlandó lesz szabadon engedni Rákosit, ha a szovjet kormány cserébe visszaadja Magyarországnak a Paszkievics tábornok által 1848-ban a magyaroktól elvett zászlókat, és Rákosi börtönből való kiengedése előtt beutazó-vízumot biztosít számára a Szovjetunió területére. Az ügyvéd közölte, hogy a szovjet kormány beleegyezése esetén a kérdést hamar eldönthetik.²¹⁴ Ezen jelentésen kívül Saronov elvtárs küldött egy táviratot is, melyben ugyancsak Strasser elmondása nyomán kiegészítésként közölte, hogy a jelenlegi igazságügyi miniszter²¹⁵ biztosította Zsitvayt afelől, hogy az említett feltételekkel szabadon engedik Rákosit.²¹⁶

(A magyar zászlók meglétét ellenőriztük a Forradalmi Múzeumban. A múzeumban 56 zászlót őriznek, többségük nagyon jó állapotban maradt fenn. *Saronov elvtárs jelentéséből nem világos, hogy mind az 56 zászlóról szó van-e vagy csak arról az ötről, amelyek fényképét mellékelte a jelentésében.*²¹⁷)

Mivel Rákosi és a magyar zászlók cseréjét korábban is felajánlották nem hivatalos úton (amit részletesen kifejtünk a mellékelt ismertetőben), ami végül nem járt eredménnyel, az osztály szükségesnek vélné, hogy Saronov elvtárs érje

213 Andrej Januarjevics Visinszkij (1883–1954), szovjet diplomata. 1935–1939 között a Szovjetunió főügyésze. 1940–1949 között a külügyi népbiztos (1946-tól külügyminiszter) első helyettese. 1949–1953 között külügyminiszter. 1953–1954-ben ismét a külügyminiszter első helyettese, egyben a Szovjetunió meghatalmazott képviselője az ENSZ-ben.

214 Ld. a 3. sz. iratot.

215 Radocsay László (1878–1968), ügyvéd, politikus. 1939. nov. 9–1944. márc. 19. között igazságügyi miniszter.

216 A. J. Visinszkij ezután egy, ezzel az értesítéssel azonos tartalmú szolgálati feljegyzést küldött V. M. Molotov külügyi népbiztosnak, melyben azt is közölte, hogy Zsitvay Tibor Radocsay László nevében a minisztertanács határozatára hivatkozva a cserére vonatkozó ajánlatot Rákosi húga (Rákosi Hajnal) előtt is megismételte. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 37.

217 Kiemelés az eredetiben.

el, hogy a hivatalos személyek is tegyenek javaslatot erre, miután a kérdést a legfelsőbb szerv döntése elé bocsáthatjuk.

A kifejtettekkel összhangban az osztály a következő szövegű távirat elküldését javasolja Saronov elvtársnak: „Mivel azok a nem hivatalos javaslatok, amelyeket korábban tettek Rákosi kicserélésére vonatkozólag, nem vezettek pozitív eredményre, igyekezzen a cserére vonatkozó javaslatot szerezni hivatalos személytől. Ezzel párhuzamosan tisztázza az ügyvédnél, hogy a magyarok igénye csak azokra a zászlókra korlátozódik-e, amelyek fényképét elküldte, vagy mind az 56 zászlót vissza szeretnék kapni, amiket nálunk őriznek a múzeumban. Ezt a puhatolózást óvatosan hajtsa végre, nem siettetve a magyarok erre vonatkozó kívánságát.”²¹⁸

Melléklet:

1. A Rákosi Mátyás ügyéről ez év május 17-én készített ismertető másolata.²¹⁹

2. Saronov elvtárs távirata a 11 fényképpel.²²⁰

A Közép-Európai osztály vezetője: Alekszandrov
Magyar referens: Barulin

2 példányban:

1. – a címzettnek

2. – az ügyiratba

(Gépelv eredeti. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 35–36.)

5.

A Külügyi Népbiztosság Közép-Európai osztálya vezetőjének, A. M. Alekszandrovnak, és a Külügyi Népbiztosság magyar referensének, G. Sz. Barulinnak a feljegyzése A. J. Visinszkij szovjet külügyi népbiztoshelyettes számára a Forradalmi Múzeumban őrzött magyar honvédzászlókról

Moszkva, 1940. december 11.

Ismertető feljegyzés

Titkos

1. sz. példány

1940. december 11.

A Szovjetunió Forradalmi Múzeumában az 1848. évi magyar forradalom 56 zászlóját őrzik, amelyeket az orosz csapatok zsákmányoltak 1849-ben. A zászló-

²¹⁸ A lap bal oldalán széljegyzet: „V. M. Molotov elvtársnak. Úgy vélem, hogy [...]. Kérem a fentebbi távirat elküldését Saronov elvtársnak. Visinszkij, október 10.”

²¹⁹ Ld. a 2. sz. iratot.

²²⁰ Ld. a 3. sz. iratot.

kat korábban a Fegyverpalotában²²¹ őrizték Moszkvában, majd 1930-ban átadták őket a Forradalmi Múzeumnak. A zászlók többsége elég jó állapotban maradt fenn, csak körülbelül 20 darab indult foszlásnak.

A magyar kormány 1934–1935-ben megpróbálta kicserélni Rákosi elvtársat ezekre a zászlókra. 1935 májusában a volt magyar moszkvai követ, Jungerth meglekintette ezeket a zászlókat a Forradalmi Múzeumban. Nem sokkal Jungerth látogatása után a magyar napilapokban olyan cikkek jelentek meg, amelyek 50 zászló átadására hívtak fel Rákosi elvtársért cserébe.

Mint köztudott, Rákosi elvtársat 1935-ben nem cserélték ki, hanem börtönbüntetésre ítélték.

A cseréről folytatott tárgyalások elején ügyvédje átadta követségünknek a 8 zászlóról készített 11 fotóját. Ezeket a fotókat 1934-ben vagy 1935-ben küldte Magyarországra Rákosi elvtárs öccse, a Rákosi elvtárs cseréjéről folytatott tárgyalások kapcsán.

A Közép-Európai osztály vezetője: Alekszandrov
Magyar referens: Barulin

2 példányban:

1. – Visinszkij elvtársnak
2. – az ügyiratba

(Gépelv eredeti. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 45.)

6.

A Külügyi Népbiztosság magyar referensének, G. Sz. Barulinnak a feljegyzése A. J. Visinszkij szovjet külügyi népbiztoshelyettesnek az 1848–1849. évi magyar honvédszászlók Magyarország számára történő visszaadásának menetrendjéről²²²
Moszkva, 1940. december 31.

Titkos
1940. december 31.

Ha a jelenlegi helyzet megengedi, és érdekeltek vagyunk abban, hogy egy kicsit aktivizáljuk a tevékenységünket Magyarországon, akkor erre a célra fel lehetne használni az 1848. évi magyar forradalmi zászlók tervezett visszaadását a magyar kormánynak.

²²¹ Or. „Oruzsejnaja palata”.

²²² Vö. Kristóffy József moszkvai követ jelentése Bárdossy László külügyminiszternek az 1848–1849. évi szabadságharc zászlóinak átadásáról, 1941. márc. 27. A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. i. m. 299–300.

A következő menetrendet javasolnám a zászlók visszaadására:

A zászlók visszaadását, amelyek a magyar nép széles rétegei számára őseiknek a függetlenségért folytatott küzdelmét szimbolizálják, fel lehetne használni arra, hogy növeljük és erősítsük a Szovjetunió iránt érzett szimpátiát a magyar lakosság különböző rétegeiben.

A zászlóátadás aktusának jelentőségét akként lehetne emelni, ha annak jellege magára irányítja a magyar társadalom figyelmét. Ehhez a következőkre lenne szükség:

1. A zászlók átadását egy kormányhatározatban kellene eldönteni, végső esetben a Kulturális Népbiztosság rendeletével (amit a sajtóban okvetlenül publikálni kellene). A zászlók Magyarországra szállítására és átadására egy (3–5 fős) bizottságot kellene kijelölni, amelynek tagjai főként a Kulturális Népbiztosság képviselői lennének (feltétlenül legyen benne egy neves történészprofesszor is).

2. A magyar misszió keresztül meg kellene egyezni a magyar kormánnyal az átadás rendjéről. Részben: a) a magyar határtól Budapestig a zászlókat erre a célra biztosított különleges vagonokban kell elszállítani, b) a magyaroknak az egyik legjobb helyiséget (feltétlenül egy tágas helyiséget) kell biztosítaniuk Budapesten követségünk számára, ahol a szovjet delegáció követségünk munkatársaival együtt, a követség által meghívott személyek társaságában ünnepélyesen átadhatja a zászlókat.

3. Az átadás alkalmából budapesti követségünk szervezzen nagyszabású fogadást (amire át kell utalni az ehhez szükséges anyagi forrásokat). A zászlók átadása előtt delegációnk képviselője (legjobb lenne a történészprofesszor) beszédet mondana, amelyben méltó módon értékelné a magyar nép 1848–1849. évi felszabadító küzdelmét.

4. A zászlóátadást egy olyan okmányoknak kell rögzítenie, amit részünkről vagy a követ, vagy a delegáció vezetője ír alá, míg a magyarok részéről talán a kulturális miniszter.

5. A zászlók visszaadását bizalmas úton tett ígéretünk ellenére nem szabad összekötni Rákosi elvtárs kiszabadításával.

Ennek a kérdésnek egyéb részleteit a Kulturális Népbiztosságnak és budapesti követségünknek kell majd kidolgoznia.

Magyar referens:
Barulin

1 példányban:

1 példány Visinszkij elvtársnak

(Gépelt eredeti. AVP RF f. 077. op. 20. p. 109. gy. 4. l. 46–47.)

ATTILA SERES

SWAPPING A POLITICAL PRISONER FOR HUNGARY'S NATIONAL RELICS
RUSSIAN ARCHIVAL SOURCES ON THE RELEASE OF MÁTYÁS RÁKOSI
IN RETURN FOR THE MILITARY FLAGS
OF THE 1848–1849 WAR OF INDEPENDENCE

On 30 October 1940 the Hungarian government undertook the conditional release of Mátyás Rákosi, who had been a people's commissioner in the Republic of Councils in 1919 and who had been imprisoned in Hungary since 1925. After his release, Rákosi left the country for the Soviet Union. In return for the release of this Communist leader, in the spring of 1941 the Soviet government restored to Hungary the military flags confiscated by the Tsarist army in 1849. The flags had come to be regarded by Hungarians as national relics. Hungarian historians have failed to fully elaborate the diplomatic activity that led to this swap – even though the event is often mentioned in the historical discourse. Their failure is due principally to a lack of access to Russian sources and a deficient processing of Hungarian sources.

The Comintern sent Rákosi to Hungary in 1925 with the task of organising the communist party – which had been banned. In the same year, he was detained by Hungarian authorities and brought before a summary court and then a regular court. He received a prison sentence of 8.5 years, having been convicted of the crime of attempting to change Hungary's legal order of the state. Having served his prison sentence, Rákosi was charged once again and sentenced to life imprisonment in 1935 for his political activity at the time of the Republic of Councils. In 1936 a Hungarian court ruled that the years Rákosi had already spent in prison should be considered as part of his life sentence. Under the laws in force, this permitted his conditional release in 1940, subject to the consent of the Minister of Justice.

Following Rákosi's detention, Soviet diplomacy wished to avoid implementing sanctions against Hungary or interfering in Hungarian domestic affairs, because in the 1920s it was striving for balanced relations with Hungary. In 1934, Hungary and the Soviet Union established diplomatic relations. This marked the beginning of a process of rapprochement between the two countries, a process the Soviet Union was eager not to upset on account of the Rákosi affair. Meanwhile, Rákosi's relatives living in Moscow, above all his two brothers, Zoltán Rákosi and Ferenc Rákosi, as well as his lawyers in Hungary, Zoltán Lengyel, Rusztem Vámbéry and József Domokos (who were in close contact with the relatives in Moscow), did their utmost to achieve Rákosi's early release. The Soviet leadership also embraced the idea that the military flags confiscated by Tsarist troops in 1849 should be surrendered to Hungary in return for Rákosi's release. Hungarian foreign ministry staff were no longer opposed to the idea after Rákosi's second trial. Although their support was subject to the proviso that Rákosi should not contribute to Comintern propaganda. However, at the Seventh Congress of Comintern in the summer of 1935, Rákosi was elected as a member of the executive committee, the governing body of the international organisation. In the light of this development, the Hungarian government rejected the idea of a swap.

In the summer of 1940, owing principally to the two countries' shared interests concerning Romania, Soviet–Hungarian relations underwent a dramatic improvement. Rákosi's siblings in Moscow was thus able to reinstate the issue of Rákosi's release. The Hungarian and Soviet governments did not officially discuss the matter. At the behest of communists serving in the Hungarian section of Comintern, Rákosi's lawyers solicited the assistance of former minister of justice Tibor Zsitvay in persuading his successor, László Radocsay, to approve Rákosi's conditional release. In the light of the foreign policy and domestic policy arguments, the Minister of Justice and Minister of Foreign Affairs both gave their backing to the initiative. After 15 years in detention, Rákosi was thus released.